

Zonja e madhe rezulton e para që të ketë shtruar nevojën e themelimit të një Akademie shqiptare. Madje të ketë përvijuar edhe projektin e organizmit të saj. Ecuria e projektit për një akademi të tillë mund të ndiqet në letërkëmbimin e saj të gjerë, më së shumti edhe të dalë në dritë, sidomos në 105 letrat në këmbim me De Radën, që ruhen në AQSh në origjinalin frëngjisht dhe në një variant të përkthyer shqip. Për fat të keq - në të vërtetë për mungesë nismash hulumtuese - letrat këmbyses të De Radës për Dora d'Istrian nuk janë gjetur ende se ku ndodhen.

Akademia shqiptare si projekt i një zonje të madhe

nga Aurel Plasari

SUKSESE PANAIRIT TË 23-TË TË LIBRIT NË TIRANË, 12-15 NËNTOR 2020

LIBRAT E RINJ TË AUTORËVE SHQIPTARË NË STENDËN "ONUFRË"

LULJETA LLESHANAKU
Poezi të zgjedhura (fq. 10)

ROLAND GJOZA (fq. 11)
Edhe Noe kishte frikë nga vdekja

TIMO FLLOKO (fq. 12)
Trup e shpirt

BARDHYL LONDO (fq. 13)
Prill i hidhur

**IN MEMORIAM
LATIF AJRULLAI**
Javën që lamë pas, botuesi i njohur
Latif Ajrullai ndërroi jetë. (fq. 13)

**LAMTUMIRA E
SHKRIMTARIT
DHIMO TARUSHA**
Prof. as Dr. Astrit Bishqemi

**NJË PROCES
RESTAURIMI
PËR MUZIKËN
SHQIPTARE**
Ina Kosturi (fq. 17)

MIRA MEKSI
*Mallkimi i priftëreshave
të Ilirisë*

RUDOLF MARKU
Rrathë të brendashkruar

ANI WILMS
Pritje të bukura

ODISE PLAKU
*Kalërim në tokën
e ëndrrës*

MEHMET KRAJA (fq. 5)
Sëmundja e ëndrrave

EQREM BASHA (fq. 6)
Hije në grila

Ardian Ndrecë (fq. 7)
Pa pikë pa presje

VIRION GRAÇI (fq. 8)
800 hapa larg Venerës

BESART KADIA
Loja e vjetër

ERVIN HATIBI (fq. 9)
*Transkript nga krevati
tjetër*

LIRIDON MULAJ
Mos harro të më kujtosh

NURIE EMRULLAI (fq. 14)
Vargmale nën dhë

ESMERALDA SHPATA
Tregimet e një personazhi (fq. 15)

VERA BEKTESHI (fq. 7)
Bella Ciao

**ADAM
ZAGAJEWSKI:**
Më intereson më
shumë poezia që
ende nuk e kam
shkruar

(fq. 20)

BIBLIOTEKË

Adam Zagajewski
Nga jeta e sendeve (fq. 19)

Enver Kushi
Treni i fundit (fq. 18)

LOUISE GLÜCK
Dy ese (fq. 22)

Zonja e madhe rezulton e para që të ketë shtruar nevojën e themelimit të një Akademie shqiptare. Madje të ketë përvijuar edhe projektin e organizmit të saj. Ecuria e projektit për një akademi të tillë mund të ndiqet në letërkëmbimin e saj të gjerë, më së shumti edhe të dalë në dritë, sidomos në 105 letrat në këmbim me De Radën, që ruhen në AQSh në origjinalin frëngjisht dhe në një variant të përkthyer shqip. Për fat të keq - në të vërtetë për mungesë nismash hulumtuese - letrat këmbyses të De Radës për Dora d'Istria nuk janë gjetur ende se ku ndodhen.

Akademia shqiptare si projekt i një zonje të madhe

Prof. dr. Aurel Plasari

Kur historia e Rilindjes kombëtare shqiptare të shkruhet për së mbari, do të vihet re sesi vetëm e gjymtojmë duke e filluar atë me vitin 1879, domethënë me “Shoqërinë e Stambollit”, sikundër është sanksionuar në gati të gjitha botimet e historiografisë zyrtare shqiptare për lëvizjen e Rilindjes dhe mendimin e saj politik e shoqëror. Pa qenë ndonjë “shpikje” e historiografisë zyrtare, një fillim i tillë ngjan me imitimin e një teze të vjetruar periodizuese të Namik Ressulit nga një shënim i tiji parathënës me titull

Lëvizja kulturore letrare shqiptare që nga viti 1878 (1941). Dallohet që Ressuli ka pas vendosur për kufi Lidhjen e Prizrenit, duke nënkuptuar që të ketë qenë lëvizja politike e Rilindjes ajo që ndikoi mbi lëvizjen kulturore rilindëse, jo e kundërta.

Faktet e regjistruara historikisht dëshmojnë që fillimet e Rilindjes kombëtare shqiptare i kanë shenjuar, dhjetëvjetëshja para 1879-s, intelektualë shqiptarë ose me origjinë shqiptare të Europës së rilindur. Ndër ta edhe princesha Elena Gjika

(1828-1888) me emër të betejës kulturore Dora d'Istria. Prej veprimtarisë së saj të viteve '60-'70 të shekulli të Rilindjes kombëtare mund të rindërtohet pothuaj e gjithë platforma ideologjike e asaj Rilindjeje, duke përfshirë edhe kryengritjen armatosur, mbasi edhe për furnizimin e Shqipërisë me armë punoi zonja e madhe.

Mund të nxirren tezat e platformës së saj ideologjike, fjala vjen, nga shkëmbimi i shpeshtë i ideve mes princeshës dhe dy arbëreshëve të mëdhenj, themelues të lëvizjes iluministe arbëreshe, Dhimitër Kamarda dhe Jeronim de Rada, nga njëra anë. Skiròi e pati vënë re me kohë që përpjekjet sidomos të De Radës e të Kamardës shënuan rifillimin e marrëdhënieve të arbëreshëve të Italisë me shqiptarët e mëmëdheut dhe hodhën themelet, ndoshta mes më të fortave, të “zgjimit kombëtar shqiptar”. Nga ana tjetër, të njëjtat ide rezulton t'i ketë shkëmbyer zonja e madhe edhe me atdhetarët veprimtarë të mërguar, si Thimi Mitko, Leonard de Martino, me shumë gjasë edhe Prend Doçi, sidomos me Zef Jubanin, ky herë në atdhe e herë i arratisur prej tij si i përndjekur. Kur më 1899 Sami bej Frashëri botonte si anonim traktatin magjstral *Shqipëria ç'ka qenë çështje e çdo të bëhet* (1899), Dora d'Istria nuk ishte më gjallë. Por ajo prej tre dhjetëvjetëshash e kishte bërë tanimë të ndjeshëm opinionin kulturor europian për çështjen kombëtare shqiptare me studimet e saj në frëngjisht, italisht, gjermanisht etj.: *Kombësia shqiptare simbas këngëve popullore* (1866), *Shqiptarët e të dy brigjeve të Adriatikut* (1866), *Shkrimtarët shqiptarë të Italisë Jugore* (1867), *Shqiptarët myslimanë: Shkodra dhe Bushatllinjët* (1868/1870), *Shqiptarët në Rumani* (1874) dhe dhjetëra punime të tjera në revista kulturore dhe shkencore të Europës.

Në e heqshim m'anësh princeshën rumune, e cila lavdërohej me origjinën e vet shqiptare, nuk mund ta skajojmë Zef Jubanin, bashkëluftëtar i saj në *Shkodër*. Ai qysh më 1871 kishte botuar punimet social-kulturore dhe ekonomiko-politike: *Aktualiteti i popullit të Shqipërisë së Epër* (1870/1871), *Kundër mbi gjendjen morale e mbi kulturën intelektuale të popullit shqiptar* (1871), *Sistem i ri shkronjash shqipe mbi alfabetin latin* (1871) etj. Shqipëria vërtet varej nga Stambolli, por kishte edhe Shkodër, ku rilindja kulturore kryente procesin e vet. Mund të gjeshe edhe ndër punimet e Jubanit gati të gjitha tezat e platformës ideologjike të Rilindjes sonë: ringjalljen e traditës së lashtë kulturore dhe historike si bazë për rimëkëmbjen e Shqipërisë; nevojën për një sistem të ri administrativ e gjyqësor për t'i dhënë fund gjendjes së anarkisë nëpërmjet hartimit të kodeve të reja administrative e juridike; detyrën për shkolla publike laike të mbajtura e të mbrojtura nga qeveria përkundrejt rrezikut nga klerit i huaj e i paguar nga të huajt; përmirësimin e gjendjes materiale të vendit me anë të ndërtimit të një rrjeti modern rrugor; projektin e organizmit të shoqërive sipërmarrëse publike për lundrim e tregti dhe sidomos tregti të jashtme – më shqip nevojën për futjen e marrëdhënieve kapitaliste; deri edhe urgjencën për themelimin e një alfabeti të përbashkët dhe për nxitjen e një lëvizjeje letrare kombëtare etj.

As lëvizja e romantizmit shqiptar, bashkëfunktionale me Rilindjen kombëtare, nuk ka pasur mundësi ta zinte fillin me romantikët e Stambollit, sikundër është vijuar të ngulmohet edhe te *Historia e letërsisë shqiptare*, botuar nga Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë i Akademisë së Shkencave të RPS të Shqipërisë (Tiranë 1983). Me gjithë specifikat e veta shqiptare, romantizmi shqiptar e mori hovin i ndikuar nga romantizmi europian, që dihet se u përhap nëpër kontinent si lëvizje me valë nga perëndimi i tij drejt lindjes dhe jo ndryshe. Pra: nga lëvizja romantike e Anglisë dhe e Gjermanisë tek ajo Francës, e Italisë dhe më në fund e arbëreshëve të kësaj, romantizëm kombëtar e deri revolucionar ndonjëherë. Vetë romantikët e Stambollit sytë nga Europa romantike i mbanin dhe prej saj i merrnin hua modelet. Për të dëftuar sa anakronik rezulton

Dora d'Istria (1828-1888)

ndërtimi i historisë së romantizmit shqiptar duke e filluar atë, siç është bërë deri sot, me Naimin dhe mandej për ta vijuar me De Radën me shokë, do të mjaftonte të vihet re që Naim Frashëri për kronologji ishte “bir” i Jeronim de Radës. Madje kur De Rada kishte botuar kryeveprën e vet *Këngët e Milosaat* (1836), Naim nuk kishte lindur ende: do të lindte plot dhjetë vite më vonë, më 1846. Edhe në një histori të re të romantizmit shqiptar kontributi i zonjës Dora d’Istria do të spikasë për promovimin ndërkombëtar që ajo i bëri, me botimet e veta, lëvizjes romantike shqiptare në fillimet e saj dhe asaj arbëreshe veçan.

Nuk ka - as mund të ketë - historiografi duke manipuluar kronologjinë, e cila përbën sistemin e organizimit dhe të klasifikimit të ngjarjeve në bazë renditjes së tyre përgjatë rrjedhës kohore. Qenia njerëzore me mend ka qenë e detyruar ta përdorë kronologjinë qysh prej mijëvjeçarësh, edhe për nevojat e jetës praktike, kur historiografia nuk ekzistonte ende as si përrallë dhe jo më si shkencë. Nëse kjo parantezë hyrëse për respektimin e kronologjisë në shkrimin e historisë ishte apo jo e nevojshme do të kuptohet tani që po i kthehem zonjës Dora d’Istria për të vlerësuar njërin nga kontributet e saj në platformën ideologjike të Rilindjes kombëtare shqiptare, më sak të Rilindjes intelektuale shqiptare.

Zonja e madhe rezulton e para që të ketë shtruar nevojën e themelimit të një Akademie shqiptare. Madje të ketë përvijuar edhe projektin e organizmit të saj. Ecuria e projektit për një akademi të tillë mund të ndiqet në letërkëmbimin e saj të gjerë, më së shumti edhe të dalë në dritë, sidomos në 105 letrat në këmbim me De Radën, që ruhen në AQSh në origjinalin frëngjisht dhe në një variant të përkthyer shqip. Për fat të keq - në të vërtetë për mungesë nismash hulumtuese - letrat këmbyses të De Radës për Dora d’Istrian nuk janë gjetur ende se ku ndodhen.

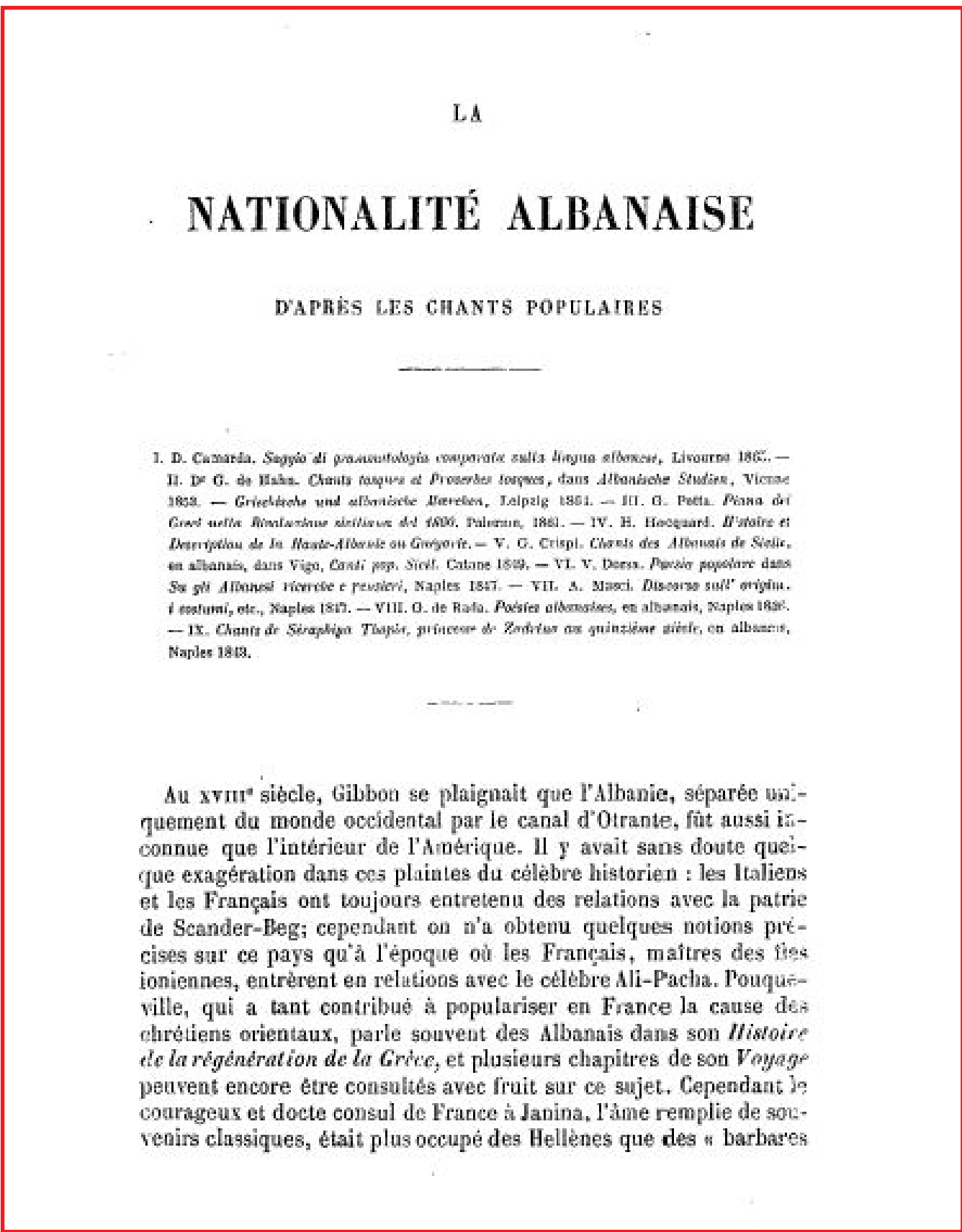
Ka qenë viti 1866 kur, në letrën historike të datës 14 nëntor, Dora d’Istria i ka parashtruar De Radës idenë e nevojës së themelimit të një “Akademie shqiptare” (letra XI). Kishte ngulmuar qysh në një letër të mëparshme për domosdonë e bashkimit intelektual, shkencor dhe moral të shqiptarëve si bazë për “bashkimin e tyre politik”. E kishte rrokur kontekstin në momentin e duhur historik duke u shprehur: “edhe koha është e përshtatshme për rilindjen e kombeve” (letra IX).

Anëtarët e Akademisë shqiptare, simbas projektit të saj, duhet të ishin “me prejardhje shqiptare”, ka nënkuptuar pra edhe veten padyshim. Si të jetë themeluar me pëlqimin e anëtarëve kryesorë të kolonive dhe t’u ketë lëshuar anëtarëve themelues diplomat përkatëse, ka saktësuar ajo, Akademia do të plotësohej me anë të zgjedhjeve. Duke llogaritur nevojën e tërheqjes së interesit të studiuesve të huaj “për zhvillimin dhe të ardhmen e kombësisë shqiptare”, Akademia duhej të zgjidhte edhe anëtarë korrespondentë nga radhët e dijetarëve që merreshin me studimet shqiptare: “Por kjo nuk do të thotë që këta të fundit gëzojnë të drejtën për të marrë pjesë në vendimet e Akademisë” (po aty).

Akademia shqiptare e projektuar prej saj duhej të kishte një kryetar dhe një sekretar, që do të zgjidheshin për vit. Në letrën e 19 janarit 1867 ajo është ofruar: “Unë mund ta merrja vetë përsipër, me gjithë dëshirë, hartimin e Statutit të Akademisë”. Po aty ka premtuar që diplomat, me të përfunduar organizmi i Akademisë, do t’i porosiste vetë në Paris (letra XIV). E shqetësuar nga intrigat greke, që i ka quajtur “tuhafllëqet e panhelenizmit”, ajo ka ndërhyrë përsëri te De Rada me këshillën: “nuk duhet vonuar organizmi i forcave intelektuale dhe morale të shqiptarëve, përndryshe ka rrezik të na e hedhin” (letra XV).

Si një “hallkë” të Akademisë, në kuptimin e një institucioni nën autoritetin e kësaj, Dora d’Istria ka parashikuar krijimin e një “shoqate letrare”, në bazë të parimit të qenësishëm të formuluar më se një herë prej saj: “çdo lëvizje e madhe rigjenerimi politik duhet patjetër të paraprihet nga një lëvizje letrare. Në Greqi Bigasët dhe Korajt kanë paraprirë Kanarisët dhe Karaïskaqët” (letra IX). Edhe më 14 nëntor 1866 e ka trajtuar si të ngutshme nevojën e krijimit të “institucioneve letrare”, me aq sa lejonin rrethanat e kohës, duke saktësuar: “Këto institucione, duke mos mundur ende të jenë politike, duhet të marrin formë letrare dhe të jenë në dukje sa më të padëmshme për turqit” (letra XI). Një institucion të tillë letrar ajo e ka përfytyruar të shtrinte veprimtarinë e rrjetit të tij “në të katra krahinat shqiptare”, me të cilat kuptoheshin në atë kohë Gegnia, Toskëria, Labëria, Çamëria. Meqë ra fjala, në një shkrim të dikurshëm në shtypin shqiptar studiuesi Lefter Dilo e quante zonjën e madhe qysh në titull “Vajza jetime nga Çamëria” [!] Ne t’i besojmë Lumo Skëndos së ditur që familja Gjika e sunduesve të Vllahisë ishte me origjinë nga Përmeti i Janinës.

Për zonjën e madhe detyra e parë e Akademisë

Faqja e parë e studimit të Dora d’Istrias: *Kombësia shqiptare simbas këngëve popullore* (1866)

shqiptare, në shembullin e Akademisë franceze, do të ishte hartimi i një fjalori të gjuhës shqipe. Ishte detyra që e realizoi më vonë, më 1907, shoqëria “Bashkimi”, e themeluar më 1899 nga abati atdhetar Prend Doçi, admirues i hershëm i Dora d’Istrias. Në përmbledhjen e Kamardës (1870) - që do ta përmend - Prend Doçi rinor i kishte kushtuar asaj poezinë *Kajkë per Zojen Doren d’Istriës*.

Tjetër mision parësor i Akademisë së projektuar do të ishte organizimi i kërkimeve nëpër arkivat e Europës dhe ato të Lindjes për të zbuluar dhe mbledhur burimet dokumentare mbi bazën e të cilave do të duhej rindërtuar historia e Shqipërisë. Prej letrës së 19 janarit, nga Venediku, kuptohet që ajo i ishte vënë vetë asaj pune posa që njoftonte: “prej kohësh kam vënë njerëz të kopjojnë nga arkivat dokumentet e çmuara që kanë të bëjnë me Shqipërinë...” (letra XIV).

Dimë, për shembull, se kush ishte bashkëpunëtori i ngushtë i saj për kërkimet në arkivat e Venedikut: ishte historiani arkivist Bartolomeo Cecchetti (1838-1889), specialist i paleografisë në Arkivin e përgjithshëm të Fretërve (dei Frari) dhe, në ndërkohën e bashkëpunimit me Dora d’Istrian, drejtor i përgjithshëm i Arkivave të Venedikut. Ai kishte filluar t’i kryente kërkimet arkivore për burimet mbi Shqipërinë me kërkesën e zonjës së madhe, - me gjasë edhe me pagesën e saj, - siç kuptohet prej letërkëmbimit mes tyre. Dëshmon për marrëdhëniet mes tyre një rrallësi që ruhet në Arkivin e Bibliotekës sonë Kombëtare në Tiranë: *Di alcune opere della principessa Dora d’Istria, cenni di Bartolomeo Cecchetti* (Venezia 1868) me shënimin e daktilogruar “Njëra nga kopjet fort të rralla në letër të verdhë. Ekzemplar që ruhet në Arkivin e Shtypshkronjës botuese”. Me një shtojcë të mëvonshme Cecchetti e plotësoi bibliografinë e Dora d’Istrias për vitet 1855-1873 (Firenze 1873).

Cecchetti jepte e merrte edhe me De Radën. Mund të thuhet që Dora d’Istria dhe De Rada e kthyen atë në shtegun e albanologjisë. Një bashkëpunim tresh, mes të dyve dhe zonjës së madhe, kuptohet nga një tjetër botim i parënë në sy, një fashikull 31-faqesh me titull *Dora d’Istria e la poesia albanese* (Venezia 1869). Gjenden në të: një letër e Cecchettit, e janarit 1869 nga Venediku, drejtuar De Radës; një poezi e De Radës shqip dhe italisht, e 10 shtatorit 1868 nga Shën Mitri, kushtuar Cecchettit në shenjë falenderimi për punimet e tij për zonjën Dora d’Istria; vlerësime të Cechettit për De Radën; bibliografia e përmendur e punimeve të Dora d’Istrias të botuara gjatë viteve 1855-1869; shënime për bibliografinë e mësipërme dhe për studiuesit që kanë shkruar për Dora d’Istrian.

Kërkuesi i sotëm që shkon për hulumtime në Arkivin shtetëror të Venecias ka kënaqësinë të gjejë në regjistrin e përdoruesve të tij të hershëm emrin “*madame Dora d’Istria*” për kërkimet e kryera prej saj më 1868 veçan në dy fonde: 1) *Akte të Përbetimeve të zotërve kryesorë të Arbërisë e të Serbisë kundër Turkut* dhe 2) *Gjurmë të orvatjeve të peshkopit të Kurcolës për të kryengritur Arbërinë në të mirë të Romës*. Falë këtij bashkëpunimi me Dora d’Istrian, Cecchetti botoi pak vite më vonë një përkujtesë me vlerë për burimet arkivore mbi marrëdhëniet Venedik-Arbëri: *Degli stabilimenti politici della Repubblica Veneta nell’Albania e delle sollevazione in Oriente fino al secolo XVI* (Venezia 1874).

Çështjen e akademizmit shqiptar Dora d’Istria e vështroi edhe më gjerë, duke mos e quajtur Akademinë të vetmin mjet të ringjalljes intelektuale të shqiptarëve. Në letrën e 28 qershorit 1867, nga Venediku, ajo ka parashtruar idenë që Kolegji i Shën Adrianit tek arbëreshët “të shndërrohet në një universitet të gjallë dhe veprues”. Si model ka dhënë Kolegjin e Shën Lazarit të armenëve të Italisë, i cili simbas

saj hapi rrugën e ringjalljes intelekt-uale të armenëve. Dhe zonja e madhe ka përsëritur: “Dihet mirë se nuk ka ringjallje politike pa ringjallje letrare” (letra XXVI).

Për themelimin e Akademisë shqiptare ajo ka rënë në marrëveshje edhe me filologun arbëresh Dhimitër Kamarda (1821-1882), më i rëndësishmi studiues i gjuhës shqipe në shek. XIX si autor i të parave monumente shkencore të kulturës arbëreshe. Ishte autor i veprës prijatë *Sprovë e gramatologjisë krahasuese mbi gjuhën shqipe* (Livorno 1864), që e kishte botuar me shpenzimet e veta. “At Kamarda, si e kuptoi rëndësinë që unë i kushtoja projektit të Akademisë dhe që ky propozim ishte bërë me të vërtetë nga ana ime, përqafoi edhe ai mendimet tona, - i shkroi ajo De Radës më 17 shkurt 1869. - Çështja do të zgjidhet sa më shpejt dhe në mirëkuptim të plotë, gjë që është fort e dëshirueshme” (letra XXXII). Kamarda do të ishte ai që u bë nismëtar dhe botues i asaj vepërje unike të kulturës shqiptare me kontribute përnderuese të 12 letrarëve shqiptarë kushtuar zonjës së madhe: “*A Dora d’Istria. Gli Albanesi*” (Livorno 1870). “Një manifestim i letërsisë shqipe në fillimet e lëvizjes kombëtare” e ka pas vlerësuar atë botim Shuteriqi në respekt të kronologjisë historike të lëvizjes kombëtare shqiptare. Letërkëmbimin e Dora d’Istrias me Dhimitër Kamardën nuk e njohim ende, por ai ruhet në arkivin privat të familjes Schirò në Palermo.

Me interes fakti që Dora d’Istria zbulon me letrën e 29 dhjetorit 1866 nga Venediku: ajo e ka diskutuar qysh herët projektin e Akademisë shqiptare edhe me gjeneralin Garibaldi dhe ai atë “e miraton plotësisht” (letra XIII). Më 13 shkurt 1867, po nga Venediku, ajo i ka shkruar gjeneralit përsëri “lidhur me projektin e Akademisë” (letra XVII). Garibaldi jo vetëm që mbahej me origjinë arbëreshe, por ishte mbështetës i pasionuar i lëvizjeve kryengritëse të popujve të Ballkanit për t’u çliruar nga turkocracia. Bashkëpunimi me të i Dora d’Istrias nuk ishte vetëm “akademik” dhe nuk e përmenda kot përfshirjen e saj për furnizimin e Shqipërisë me armë. Qysh në dhjetor të vitit 1866, duke shpresuar për shpërthimi e një “kryengritjeje të përgjithshme në Shqipëri” në pranverën e ardhshme, ajo njoftonte De Radën dhe nëpërmjet tij edhe Vincenzo Dorsan: “kemi 15 deri 20 mijë pushkë (15 franga për copë të një cilësie shumë të mirë), të cilat mund t’i tërheq sapo ai [Garibaldi] të më lajmërojë” (letra XIII).

Akademiku italian Angelo de Gubernatis (1840-1913), figurë kulturore europiane, rezulton po kështu një nga emrat në zë me të cilin Dora d’Istria të jetë konsultuar për projektin e Akademisë shqiptare. Mbeten për t’u studiuar letrat e dendura të Dora d’Istrias drejtuar De Gubernatisit, të cilat ruhen në Arkivin e Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë (ASA). Ndërkaq shkëmbimin e ideve emancipuese të saj për një Europë “të popujve të lirë”, jo vetëm me Giuseppe Garibaldin dhe De Gubernatisin, por edhe me të tjera figura me ndikim në kulturën e kohës, si Giorgio Asproni, Lorenzo Valerio, Edgar Quinet etj., lexuesi kureshtar mund ta ndjekë në librin e studiuesit Antonio d’Alessandri: *Il pensiero e l’opera di Dora d’Istria fra Oriente europeo e Italia* (Roma 2008).

Prej letërkëmbimit të zonjës së madhe mësohet që projektin e Akademisë Shqiptare ajo e ka diskutuar edhe me politikanin arbëresh Farnçesko Krispi, revolucionar

garibaldin dhe në atë kohë kryeministër i Italisë. Prej tij është zhgënjyer dhe nuk e ka fshehur brengosjen: “është për të ardhur keq që z. Krispi nuk merret aq sa duhet me çështjen e Akademisë” (letra XXVI).

Për ç’i takon vendosjes së Akademisë shqiptare në fillimet e projektit ajo mendoi Kalabrinë, ndoshta e ndikuar prej De Radës (letra XI). Me kalimin e kohës ndërroi mendje. Edhe për gazetën që De Rada do të nxirrte, ajo ia çrekomandoi Kozencën e Kalabrisë, duke i propozuar Raguzën; nëpërmjet saj mund të ishte më i praktikueshëm depërtimi i së përmuajshmes së tij në Shqipëri. Fundja për vizionin e saj european, me gjithë vlerat kulturhistorike që Calabria bartte, ajo mbetej një “katund” i Europës. Atëherë Dora d’Istria i ktheu sytë nga Shkodra.

Ajo, si edhe de Rada, qenë ushqyer prej historisë me kultin e Shkodrës. Kur ka dëgjuar, për shembull, që Gegnia ka rrokur armët kundër turkocracisë, i ka shkruar gjithë ngazëllim De Radës nga Venediku më 8 janar 1869: “Shpresoj se ne do të jetojmë deri asaj dite kur mbi kullat e Rozafës të valëvitet përsëri flamuri i Skënderbeut” (letra XXXI). Edhe mbas tre muajsh nga po aty: “Ia mbërritshim asaj dite të festojmë në Shkodër ditën e madhe të ringjalljes së popullit tonë zemërmadh dhe të shohim simbolin e qytetërimit të krishterë të shkëlqejë në kulmin e Rozafës, Akropolit të shenjtë të etërve tanë, në zjarret e diellit të Shqipërisë sonë [sic]!” (letra XXXIV). E sapokthyer nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës, ndërsa ka treguar se po jetonte ende “me kujtimet e atij vendi të bukur dhe të njerëzve të tij të shkëlqyer”, e ka mbyllur letrën e 6 nëntorit 1880 nga Firencja me ledhatimin e shpresës për veten dhe për De Radën: “Duke pritur me gëzim ditën që do të kem fatin t’ju shtrëngoju dorën në Shkodër...” (letra XLVI). Kur më 1883 De Rada mundi të nxirrte, më në fund, numrin e parë të gazetës së tij *Fiàmmuri i Arbërit*, tok me urimet ajo i shprehej: “Dua të besoj që flamuri i Shqipërisë ka për të marshuar ngadhënjimtar dhe ka për t’u ngritur një ditë mbi majat e Shkodrës, fitimtar dhe prijës të mirash” (letra L).

Shkodra e lidhi edhe më ngushtë zonjën e madhe me Zef Jubanin, të cilin ajo e “zbuloi” qysh më 1867 dhe ia prezantoi De Radës si “njeriu më i ditur i Gegëve” (letra XIV). Një muaj më mbas ajo është e brengosur për humbjen nga përmbytja prej Bunës e koleksionit me “këngë gege” që Jubani kishte mbledhur me synimin për botim (letra XVII). Me Jubanin kuptohet të jenë takuar qysh më 1867 dhe të kenë biseduar edhe kokë më kokë, sikundër Jubani është takuar edhe me De Radën si i ftuar i këtij (letra XLVI). Nëse ka ndodhur që tezat rilindëse të Jubanit të kenë rezultuar më të guximshme se të sajat, ajo ia ka mbështetur ato. Të tilla qenë, për shembull, tezat e tij për një arsim laik dhe publik, për t’u çliruar nga prirja e monopolizimit të kulturës prej klerit të huaj në Shqipëri etj. Edhe kur kleri i Shkodrës ia dënoi me ndalim Jubanit atë të parën përmbledhje të folklorit shqiptar nga një shqiptar brenda Shqipërisë, *Raccolta di canti popolari e rapsodie di poemi albanesi / Tradotti nell’idioma italiano da Giuseppe Jubany albanese* (Trieste 1871), Dora d’Istria ia mbajti anën Jubanit duke nxjerrë edhe përfundimin: “Padyshim që kleri katolik ushtron një ndikim të madh në Gegëri, nuk pranon asnjë lloj patronazhi, siç e provoi edhe botimi i veprës së z. Jubani, që u sulmua rëndë nga ana e tij.

Rilindja intelektuale kundërshtohet jo vetëm nga osmanët, por edhe nga një varg traditash që e bëjnë mjaft të vështirë ecjen e saj përpara” (letra LXVII).

Rezulton që Dora d’Istria të ketë ndjekur me vëmendje punimet e Komisionit të Stambollit për alfabetin e gjuhës shqipe më 1869-1870. “Komisioni i caktuar nga Porta për të krijuar dhe zbatuar një alfabet shqip u dha fund punimeve të tij”: ka njoftuar ajo De Radën më 7 prill 1870 nga Torino (letra XXXIX). Çështjen e alfabetit ajo e ka përsëritur disa herë, jo vetëm në suazën e projektit për Akademinë shqiptare, por edhe para tij. “Po të guxoja, zotëri, të shprehja mendimin mbi një çështje që del nga fusha e studimeve të mia të zakonshme, - i ka shkruar ajo De Radës më 1866, - do të pëlqeja të përdoreshin vetëm shkronja latine. Madje edhe një pjesë e sllavëve të Jugut i patën parapëlqyer ato ndaj shkronjave cirilike me qëllim që t’i afrohen Perëndimit, që është vatra e qytetërimit” (letra IX). Edhe më 9 dhjetor 1866 nga Venediku: “Shoh me shumë kënaqësi se shkronjat latine, që përdoren në të gjitha vendet e zhvilluara, mund të përdoren fare mirë edhe nga shqiptarët. Duke i rimarrë, rumunët u lidhën energjikisht me Perëndimin, që përfaqëson sot vatrën e shkencës dhe të kulturës intelektuale” (letra XII). “Të gjitha telashet vijnë nga gramatika”: me këtë thënie të një filozofi francez e ka filluar ajo letrën e 17 janarit 1879, nga Firencja, për De Radën. I ka kujtuar atij pikëpamjen e z. Dumont, ish-drejtor i Shkollës Franceze të Athinës, se çështja e alfabetit, e lënë mbas dore për një kohë tepër të gjatë, do të bëhej një nga telashet më të mëdha për “bashkatdhetarët e Skënderbeut” (letra LXXXI).

Në qershor të 1878-s zonjës së madhe i ka rënë në dorë proklamata e “Komitetit Shqiptar të Stambollit”. Për vlerësimin e saj proklamata e ka përmbledhur bukur çështjen shqiptare me fjalët “Shqipëria shqiptarëve” (letra LXXVIII). Edhe për Abdyl bej Frashërin, të cilin ia ka rekomanduar Thimi Mitkoja, ajo ka shkëmbyer mendime me De Radën (letra LXXXIV).

Ndërkaq, me Akademi pa Akademi, zonja e madhe ka vijuar punën e vet akademike, sidomos në kërkimet arkivore “mbi Shqipërinë”. Ka njoftuar më 20 janar 1870 nga Torino: “Kërkimet mbi Shqipërinë, që po bëj në arkivat e Europës, po japin rezultate krejt të papritura. Kohët e fundit z. Max de Duncker, historian i famshëm i Antikitetit dhe drejtor i Arkivave të Shtetit, më dërgoi nga Berlini disa dokumente fort të vlefshme, të cilat do t’i përdor me dobi të madhe kur të merrem me çështjen e shqiptarëve të krishterë” (letra XXXVIII). Më 7 prill të po atij viti po nga Torino: “edhe dje më erdhën nga arkivat e Vjenës një varg dokumentesh të çmueshme” (letra XXXIX). Më 10 prill 1871, nga Firencja, gjithnjë De Radës: “Do të shihni se ç’sasi dokumentesh të panjohura kam zbuluar në Venedik, në Berlin, në Vjenë, në Stamboll etj. Erdhi koha që edhe historia jonë [sic] të dalë nga varri ku e kanë futur farisenjtë e shumtë” (letra XLVI). Më 22 maj 1871, nga Firencja, po De Radës: “Ndiej padyshim, zotëri, një kënaqësi të madhe duke rindërtuar këtë histori të Shqipërisë, fletët e të cilës janë të shpërndara në të katra anët e botës, në Europë, në Azi, në Afrikë, “lojë e erërave të rrëmbyeshme”, ashtu si fletët e Sibilës së Virgjilit. Në më të shumtën e rasteve nuk di se ku t’i gjesh dokumentet në fjalë dhe duhet një ngulmim përnjëmend shqiptar për të shkruar disa faqe të historisë së paraardhësve tanë [sic] të pathyeshëm” (letra XLVII). Edhe më 18 shtator 1872, nga Porto Maurizio: “Më kanë ardhur dokumente të vlefshme nga arkivat e Parisit e të Berlinit...” (letra XLVII). Etj.

Me gjithë orvatjet disavjeçare, projekti i Akademisë nuk ka përparuar. Në vitet ’80 të atij shekulli De Rada ishte i rënduar prej fatkeqësish familjare. Thimi Mitkoja kishte filluar të vuante nga oftalmia egjiptiane, “një ndër sëmundjet më të rënda”, siç e quante zonja e madhe e brengosur për bashkëpunëtorin e Akademisë (letra LXXXVI). Asaj vetë, pos nevralgjisë prej të cilës kishte vuajtur herët (letra LIV), i është shtuar në moshën 52-vjeçare një sëmundje sysh. Për shkak të saj mjekët e kanë ndaluar të shkruajë e të lexojë (letrat XCII, XCIII). Zef Jubanit më 1879 i shfaqej një sëmundje e rëndë, nuk gjente shërim prej saj as në Venedik, dhe vdiste në Shkodër mbas disa muajsh, më 1880. Më 1882 vdiste, në mënyrë të papritur, Kamarda. Në njërën nga letrat e saj të fundit për De Radën, më 18 prill 1884 nga Firencja, zonja e madhe i është shprehur: “Është për të ardhur shumë keq që shpesh na dalin pengesa në atë që ne bëjmë vetëm e vetëm për devotshmëri dhe dashuri. Por durimi është i domosdoshëm dhe ne duhet të kemi gjithnjë një rezervë të madhe të tillë për të ecur përpara” (letra CII). Nuk mund të bisedohej më për projektin e Akademisë shqiptare.

Princesha Elena Koltzoff Massalski, e lindur Elena Gjika dhe me emër beteje Dora d’Istria, vdiq në Firence më 17 nëntor 1888.

Pllaka përkujtimore kushtuar Dora d’Istrias në kopshtin e ish-banesës së saj në Firence, Via Leonardo da Vinci, 28

MEHMET KRAJA

Sëmundja e ëndrrave

(parathënie e botimit të dytë)

Në vitin 1984, në vitin e Oruellit, pata shkruar romanin “Sëmundja e ëndrrave” dhe, kur e mora ta lexoja tani së fundi, vëreja një gjë: sot letërsia nuk shkruhet siç ishte shkruar në atë kohë, veçmas jo romani dhe, ndonëse bëhet fjalë për një kohë jo aq të largët, metoda e shkrimit të romanit ka pësuar ndryshime aq të mëdha, sa të bëhet sikur janë ndërruar epokat, ndërkohë. Për bindjen time, ndryshimi i mënyrës së shkrimit të romanit konsiston në tri pika themelore: e para, krejt shekulli XX kaloi në modelet e shkrimit që i instaluan dhe i promovuan Prusti, Fokneri, Xhojsi dhe pastaj i ndoqi një armatë e tërë shkrimtarësh, duke e stolisur frazën dhe duke e bërë atë sa më shumëkuptimore dhe tekstin sa më shumëshëmbor; e dyta, deri nga fundi i shekullit XX letërsia dhe veçmas romani iu krijoi shumë hapësirë rrëfimeve mitike dhe legjendave, duke marrë një materie të gjerë letrare nga kjo trashëgimi, herë duke e rikrijuar atë dhe më shpesh duke ndërtuar një realitet të pavarur, disi supersticioz, që ishte i pabesueshëm, i pashpjegueshëm, por artistikisht i qëndrueshëm dhe i përdorshëm; dhe, e treta, romani bëri një shkapërcim të madh, tashmë duke ndjekur rrjedhën e ndërdijes dhe duke e hulumtuar vetë një rrjedhë të tillë, ndonjëherë në caqe më të largëta se vetë psikanaliza.

As letërsia shqipe, në veçanti kjo e Kosovës e dytre dhjetëvjetësheve të gjysmës së dytë të shekullit XX (dhe më vonë letërsia e Shqipërisë, pas rënies së diktaturës), e cila ishte më e ekspozuar ndaj ndikimeve bashkëkohore, nuk mund të ishte immune ndaj këtij trendi, porse ndikimet, njësoj si manifestimet e tjera shkrimore, për shkak të mungesës së individualiteve, ndonjëherë u shfaqen mjaft konfuze, të paasimiluara, kurse herë të tjera tepër të ekzagjeruara. Ndërkohë, në studimet dhe kritikën letrare të Kosovës, nën ndikimin e madh të strukturalistëve francezë, iu bë shumë jehonë zhvillimeve moderne, moderniste dhe postmoderne, duke i çuar studimet në ekstremin e pashembullt të humbjes ose mënjanimi gati të plotë të objektit të trajtimit letrar, pra duke bërë studime pa asnjë funksion dhe duke lënë anash zërat autentikë të letërsisë, që përpiqeshin të sintetizonin të gjitha rrjedhat dhe ndikimet, për aq sa kjo ishte e mundur në një letërsi me trysni të mëdha ideologjike dhe me kërkesa të pareshtura për funksionin e saj utilitar.

Mbi këto rrjedha, në gjysmën e dytë të shekullit XX, kërkimet dhe eksperimentet shkuan shumë larg, aq sa u duk sikur letërsia po i kundërvijet vetes dhe për një periudhë disa dekadash studimet letrare, qasja e tyre favorizuese për disa mënyra të shkrimit filluan të diktonin edhe prosedeun, përfshirë edhe eksperimentin. Ta zëmë, u lavdërua shumë anti-romani dhe anti-drama nga strukturalistët dhe me përqafimin e kësaj metode të shkrimit u arrit të krijohej një realitet i ri letrar. Ose u krijuan mite mbi autorët që kultivuan të ashtuquajturin “realizëm magjik” dhe veprat që u shkruan në këtë trend. Kjo rrethanë, megjithatë, bëri që rrëfimi në roman të pësonte ndryshime, të transformohej, të bëhej polivalent, kompleks, i tillë që lejohej të përfshinte gjithçka dhe asgjë, madje duke marrë edhe disa attribute të kodifikimit teorik, si letërsi postmoderne, roman postmodern etj.

Duke qenë i lirë në përzgjedhjen e metodës

letrare, të subjektit dhe të mënyrës së rrëfimit, ndërsa më anë tjetër të gjithë në një mënyrë jetonim “vitet e Oruellit”, në këtë roman unë qenkësh pozicionuar në mes: rrëfiva për vendlindjen dhe hartova një triptik, në fillim duke u nisur mbi rrëfimet mitike dhe legjendat dhe, gradualisht, duke e përafruar rrëfimin në kohë, arrita te grotesku, një ecje disi e natyrshme nga koha mitike tek ajo historike, duke hulumtuar dhe duke parë brenda vetë strukturës rrëfimore sesi miti transformohet në histori, ndërsa historia, për të qenë e vështuar me sy kritik, disi vetvetishëm merr attribute e të pandodhurës së mundshme, por duke u bërë lëndë letrare pikërisht për arsyet e saj të pabesueshme. Kjo “ikje” në mite dhe legjenda dhe pastaj në “parodinë historike” për mua mund të ishte përgjigja e vetme artistike e “viteve të Oruellit” që po i jetonim në atë kohë: një diferencim i frikshëm ideopolitik, një vërsulje e egër e shtetit represiv pas demonstratave të vitit 1981 në Kosovë. Përgjigja ime nuk ishte e drejtpërdrejtë, por letrarisht e qëndrueshme: metaforë dhe alegori mitike dhe historike, ku e shkuara funksiononte si memorie kolektive e qëndresës, si dhe një bazë historike e dyshimtë e realitetit të atëhershëm ideologjik.

Me këtë “ngarkesë” jashtëletrare, por me nxitje të padiskutueshme artistike, në vitin 1984 i shkrova këto tre rrëfime për vendlindjen, një triptik ose një trilogji e vogël, ku ishin përfshirë tri kohë, të cilat lidheshin mes veti përmes një ambienti me përthyerje të mëdha mitike, historike dhe bashkëkohore. Dhe derisa koha mitike, koha që kishte prodhuar legjendat kalorësiake për mua dhe vendlindjen time ishte kohë e mrekullive

të paarritshme, koha historike ishte një zhgënjim i madh, sepse kishte lënë pasojë të pariparueshme në jetën e njerëzve, duke i tjetërsuar ata, madje duke i bërë që të jetonin si somnabuj në një realitet të paqenë, i cili vazhonte të hijezohet nga memoria mitike, e kthyer në një realitet të dytë, duke marrë njëkohësisht attribute e refuzimit të realitetit aktual tërësisht të pamundshëm. Gjithnjë kam pasur përshtypjen se paraardhësit e mi, siç ndodh zakonisht, jetonin më mirë në një botë mitesh dhe legjendash, sesa në një botë reale, ose, që afërsisht mund të jetë e njëjta gjë: i krijonin mitet dhe legjendat për të kompensuar mungesat e mëdha të një realiteti refuzues.

Pra, edhe pse subjekte të palidhura me një vazhdimësi rrëfimore, tri njësitë e triptikut lidheshin mes vete përmes idesë së përvijuar qartë të kuptimsimit të kontekstit rrëfimor: secila pjesë qëndronte e pavarur, por bëhej më e plotë nëse vihej në relacion asocimi me tjetrën njësi. Me anë tjetër, mënyra e shkrimit sikur m'u imponua vetvetiu, madje më dukej e pashmangshme për një subjekt të tillë: vendi ku e kisha kaluar fëmijërinë dhe rininë e hershme kishte një histori dhe një memorie kolektive të jashtëzakonshme, e cila vinte nga thellësitë e kohës, si kompensim dhe kundërpeshë e kësaj bote që nuk i donte, por edhe si narracion i afërt me mënyrën e rrëfimit legjendar. Të parët e mi jetonin në një vend të ashpër, pranë një kufiri që i kishte ndarë dhunshëm nga çdo mundësi jetësore, nga çdo ëndërr, nga çdo histori bëmesh heroike; pranë një liqeni që nuk shërbente për asgjë dhe nën hijen e maleve që kërcënueshëm iu rrinin mbi kokë.

Edhe subjekti duhej t'i përshtatej kësaj rrethane: në pjesën e parë një rrëfim legjendar-historik, i përbërë nga trileri baladik për Mrikalemin dhe Dardhojmelin dhe i gërshetuar me elemente historike: nga shekulli XIII daton një dokument, një dekret i princeshës Helenë të Anzhunëve, me të cilën një pararendës i Junkajve të Ljares ishte shpallur kont, për mikpritjen që i kishte ofruar gjatë udhëtimit nëpër atë zonë; si dhe një rrëfim tjetër mitik që lidhet po me këtë rrethanë, se në këtë fshat me mungesa të mëdha të ujit, ende ekzistonte ubla e ndërtuar nga kjo princeshë, por e mbyllur për shkak të besës, vendin e së cilës e di vetëm një trashëgimtar në një brez i kësaj familjeje, të cilët

nuk e kanë dekonspiruar që afro tetëqind vjet.

Në pjesën e dytë subjekti rrëfimor i afrohet historisë, kur luftërat midis mbretërve bëjnë që në atë zonë kufiri të zhvendoset aq shpesh, sa që njëri nga pararendësit e mi, i mërziur nga loja me kufij dhe nga pasojat e saj, vendos ta bëjë katundin tonë “më vete”, duke ndërtuar istikame dhe karakollë gjithandej përfaqë tij. Ndërkaq, rrëfimi i tretë lidhet me kohën e Luftës së Dytë Botërore, me dy pjesëtarë të “xhandarmerisë së krajlit”, të ngjashëm me Don Kishotin dhe Sanço Pançon, të cilët nuk dinë nga t'ia mbajnë, pasi mbesin pa asnjë pikë orientimi në horizontin e tyre politik. Në fund të rrëfimit, njëri nga këta xhandarë, që kishte një arë pranë kufirit, pandeh se bota mori fund, se shtetet nuk bëjnë më për asgjë dhe e pëson, ndërsa shkulte hunj nga gardhi i kufirit dhe i vendoste në megjen e tij. Në pikëpamje të prosedeut, ndërkaq, të tre rrëfimet përshkohen nga një “sfond magjik”, sepse për bindjen time, nuk gjendet një vend tjetër në botë, ku legjendat bashkëjetojnë aq intensivisht dhe aq natyrshëm me njerëzit realë, përfshirë edhe kohën e sotme.

Idenë e botuesit për t'ia ofruar lexuesit të sotëm këtë libër, unë e mbështeta për dy arsye: se shkrimtarët duan t'i shohin të botuara dhe të ribotuara veprat e tyre, shpesh duke ushqyer iluzionin se ndonjë lexuesi hipotetik mund t'i shërbejë një botim i tillë; dhe e dyta, një studiues gjithashtu hipotetik mund të bëjë një krahasim, për të parë zhvillimet jotipike nëpër të cilat ka kaluar letërsia shqipe në gjysmën e dytë të shekullit XX. Për ta bërë më të përshtatshëm për lexim, romanit i bëra një rishikim, duke mënjeluar, për aq sa ishte e mundur, mungesat ortografike, ndonjëherë edhe të natyrës së frazës dhe rrëfimit.

EQREM BASHA

Hije në grila (tregime)

Varri i çelësit

Mënyra se si kishte filluar të sillej kohët e fundit na ngjalli dyshimin se diçka nuk ishte në rregull. Ç'është e vërteta, njëherë nuk i dhamë edhe aq rëndësi. Ishim mësuar me tekat e tij dhe me ndryshimet e disponimit, ndaj menduam se ishte një rreng nga ata të zakonshmit, një nga trillet e tij të njohura që i shpërfaqte me reagime të ndryshme, por të njohura, të ruajtura në katalogun e kujtesës sonë, në regjistrin e të gjitha marifeteve dhe djallëzive që ia kishim mësuar e mbajtur mend, edhe kur na shpërfillte e nuk na e varte, edhe kur kthehej e na bënte lajka, edhe kur na dëbonte me agresivitetin e noproanit që zihet në petulla e pastaj na afronte me joshjet e këndshme, me të cilat na e zbuste apo na e largonte hidhërimin, gjithnjë duke gjetur momentin për të na bërë të ndjeshëm me mënyrën e tij, me mjeshtëritë dhe shkathtësitë e pashpjegueshme, me të cilat na e ndërronte humorin sa herë që vinim nga jashtë të dëshpëruar e të rënduar me lodhjet dhe ngarkesat e përditshmërisë.

E, pra, këto sikur munguan kohët e fundit dhe ne filluam të dyshonim se e gjitha kjo nuk do të dilte për mirë. Ishte mungesa e reagimeve ajo që na brengoste, shterja e vullnetit për të ndërhyrë në skemat në të cilat rëndom përzihej e ndizej, edhe kur nuk kishin të bënin me të, pastaj mospërgjigjja në provokimet dhe këmbënguljet tona, ato të përditshmet që e mbanin të gjallë komunikimin, sepse ai nuk harrohej e nuk lihej asnjëherë pas shpine dhe pa kujdesin tonë të përhershëm. Ai ishte strumbullari i lëvizjeve tona në shtëpi, i pranishëm në të gjitha ecejaket, i kudondodhur dhe kudogjetur, që e impononte këtë prani me insistim e vetëmohim, për të dëshmuar pjesëmarrjen e pashmangshme në veprimet tona të përditshme.

Këto i ndiem edhe ne, e dikuam se mungoi lëvizja e gjithkundndodhur, sikur u fashit një zukatje e përhershme, monotone, te veshi, që të shoqëron e nuk të ndahet, derisa mendon se është e zakonshme dhe e domosdoshme, ose sikur e mohoi praninë një lëvizje së cilës rëndom nuk ia kthenim sytë, por e ndienim se e kishim aty, diku... Ishte pikërisht kjo që na shtyu të dyshonim se po paralajmërohej ajo që e kishim pandehur se do të vinte një ditë, e pashmangshmja dhe e paevitueshmja, që e prisnim dhe e përmendnim, por që kërkonim ta shtynim sa më larg.

I mësuam përmendsh të gjitha gjetjet e doktorit gjatë vizitave të shpeshta, i njihnim dergijet dhe sëmundjet e supozuara apo të konstatuara e të kuruara, e ndiqnim me rregull regjimin dhe terapinë e përshkruar. E kishim kuptuar, gjithashtu, se një ditë do t'i vinte fundi dhe ai s'ishte larg, njësoj siç vjen e shteret çdo gjë që nis me gaz e përfundon me vaj, si një ditë që agon me shpresë, të ngroh e të premtion dhe në mbrëmje perëndon. Ishte, fundja, një moshë që kishte lënë gjurmë dhe kishte nisur të konsumohej. Të njohurat dhe të pashmangshmet nuk i kishim harruar e shpërfillur asnjëherë: invaliditeti i pashërueshëm, plagët e hapura dhe të mëkuara, varrat e mbetura që përmendeshin me dhembje dhe ilet, ishin përditshmëria e tij. Por ai e kishte dëshmuar, përkundër kësaj, afërsinë me ne, me gjithë këto trauma, dhe barrën e rëndë mbi shpinë, vite me radhë. Ai nuk i kishte kursyer lojën dhe lajkat, veprimet djallëzore për të qenë në qendër të vëmendjes. E kuptonim, e kishte të dobësuar shikimin, ishte rënduar nga veshët, lëvizte me vështirësi, pasojë e një aksidenti që kishte pësuar shumë kohë më parë, si dhe për shkak të ndërhyrjeve të shpeshta kirurgjikale, por këto asnjëherë nuk kishin ndikuar dhe nuk e kishim penguar në praninë e pakursyer në të gjitha lëvizjet e përditshmërisë sonë. Sidoqoftë, shmangia, refuzimi i ushqimit apo lënia e pjatës përgjysmë, lakmia e shtratis dhe largimi sa më i rrallë nga ai, kotja, dremitja, përgjumja e zgjatur, na shtyu të kthenim vëmendjen dhe ta kuptonim – ai nuk do të ngrihej më. Fundi ishte afër.

Ai kishte qenë rojë e portës sonë. Askush nuk kishte nevojë të trokiste dy herë apo të varej në zilen shurdhuese për të paralajmëruar ardhjen, një mësymës kushdo qoftë, pa reaguar dhe pa dhënë alarmin, për të marrë vesh se është dikush dhe kërkon t'ia hapim. Bile, në paralajmërimet e të ardhurve ai bënte edhe dallime që ne, të mësuar me vite me përpëlitjet dhe bërtitjet e tij, i kuptonim. Ai e dinte mirë kur trokiste fqinja, që ishte një kat më poshtë e që vinte më shpesh dhe ishte veçanërisht e kujdesshme ndaj tij, apo dikush nga vizitorët më të rrallë, farefis, miq e të njohur, që kthenin kohë pas kohe. Por ishte veçanërisht i egër me tagrambledhësit, inkasantët, njerëzit e uniformuar, ata që mbanin çanta të varura në gjoks dhe sidomos ndaj lypësve që nuk shqiteshin nga zilia e cila, po ta mbaje më gjatë, përhapte një uturimë tronditëse.

Lidhja e tij me derën ishte jetike. Pa ia vënë ne, ai kishte marrë detyrë ta ruante, mbase të na ruante edhe ne me zell e përkushtim, dhe për këtë ishte dëshmuar sa e sa herë, jo vetëm atëherë kur një lukuni hajdutësh kishin bërë diversion në bravën tonë në mes të natës dhe kishin arritur ta thyenin, por nuk ia kishin dalë ta përfundonin atë që kishin pasur në mendje, sepse egërsia e shpalljes së alarmit të këtij i kishte detyruar t'ia mbathnin me të katërta e të bëheshin copë shkallëve teposhtë.

Veçanërisht dhe në mënyrë të diferencuar njihte ardhjet tona, të secilit prej nesh, kthimin nga puna apo nga shëtitjet e përditshme. Në mënyrë të veçantë e paralajmëronte kthimin në shtëpi të ndonjërit nga ne që kishte munguar disa ditë, ardhjen nga pushimet apo udhëtimet jashtë vendit. Ishte në gjendje të dallonte hapat tanë edhe nëse ecnim majë gishtave ose disa kate më poshtë, para se të afroheshim te porta e apartamentit tonë. Ai e njihte secilin prej nesh nga mënyra se si ecnim, si kapërcenim shkallët, si kolliteshim apo përsëhëdetnim fqinjët kalimthi dhe nuk bërtiste kur e sillnim çelësin, por na priste pas dere, i gatshëm të shpërfaqte gëzimin dhe kënaqësinë që na shihte e që ishim kthyer në shtëpi. Nëse njëri nga ne ishte brenda dhe çelësi ishte në derë, që do të thoshte se ai që vinte e kishte të pamundur ta hapte, e dinte se ne që ishim në shtëpi duhej të ngriheshim dhe ta hapnim, apo të paktën ta hiqnim çelësin që e kishte mbyllur portën nga brenda, ndaj nuk i bërtiste derës, por neve që ishim aty: Çohu! Hape!

Më se i veçantë ishte raporti me çelësat. Me çelësat e shtëpisë, me çelësat e makinës. Marrja e çelësve, lëvizja, vringëllimi i tyre, do të thoshte dalje. Po t'ia sillje dhe t'ia përshkundje para fytyrës, do të provokoje ekzaltimin, kërcimin nga gëzimi dhe mosdurimi për ta realizuar premtimin që i bëhej, sepse tundja e çelësve ishte, në të vërtetë, premtim shëtitjeje.

Fundi erdhi i qetë. Nuk u ankua dhe nuk u mundua. Gjëja e vetme që dukej se e lodhte së tepërmi ishte frymëmarrja e këputur, e shpejtuar dhe e rënduar. Ne i rinim pranë pa qenë në gjendje t'i ofronim ndihmë dhe përpiqeshim të

paktën t'ia dëshmonim dhembjen dhe keqardhjen tonë me fytyrat e zymta e të përbotura, duke ia rregulluar sa më shpesh batanijen e bardhë me shumë vija të verdha, mbulesën pa të cilën ai nuk shtrihej asnjëherë te shtrati i tij. Lëviznim dhe pastronim enën e ushqimit që tashmë ia vinim pranë shtratit dhe që zakonisht nuk e prekte, shprushnim shtrojën dhe pastronim me kujdes përreth, vetëm për t'i treguar kujdesin e për të shfaqur brengën që kishim.

Shuarja ishte gjithashtu e heshtur dhe e qetë, pikërisht në kohën që ia kthyem shpinën, duke konsideruar se ishte më lehtë dhe kishte nevojë për një sy gjumë. As që e vërejtëm. Nuk ia vumë veshin në një çast dhe nuk e menduam se ato shikime plot dhembje që na i drejtonte para se t'ia kthenim shpinën paralajmëronin në të vërtetë lamtumirën e fundit, ndarjen e tij me ne.

Vonë dikur, në një vakum sjelljesh e lëvizjesh, në një pushim brenda bisedës për gjëra të zakonshme, na u duk se mungoi frymëmarrja e shpejtuar dhe e kthyem kokën. Nga shtrati i tij nuk vinte më asnjë shenjë jete. I mbështetur dhe i mbuluar deri në gjysmë me batanijen e tij të bardhë me shumë vija të verdha, ai i kishte dorëzuar të gjitha lodhjet dhe vrapimet dhe çdo gjë që e kishte marrë mbi vete për t'u kujdesur në shtëpinë tonë.

Iku, thamë, kaq e pati. Që sot kjo shtëpi do të jetë pa një anëtar të devotshëm, pa një shërbyes e menaxhues rendi e qetësie. Ne ishim shtangur dhe e kishim të vështirë ta shpjegonim situatën, të bindur se qetësia e papritur ishte bërë dominuese dhe se tashmë e kishim për detyrë ta ruanim dhe të mos e trazonim. Në një çast, që zgjati sa një orë, u duk se edhe jehona e zhurmave të rrugës ishte fashitur, ishte rralluar lëvizja, kishte kaluar mesnata...

Çdo gjë do të ndryshonte që nesër, thamë, duke e kuptuar tashmë se kishte ikur një krah, një gjymtyrë e korpit tonë, ishte zhdukur ajo zukatje te veshët, prania e kudogjendur dhe lëvizja e kudondodhur, ecejaket në dhomën e ditës, korridoreve, në banjë, në ballkon, te dhoma e gjumit... vrapimet te dera, zënkat, dëbimet e mësymësve të pafuar...

E kishim humbur kujdestarin tonë dhe kjo do të ndihej që nesër.

Në varrimin e tij ishim mbledhur një rreth miqsh dhe ne të shtëpisë. I hapëm gropën te rrëza e një lisi dhe e shtrimë ngadalë në heshtje të plotë. Askush nuk e dinte se ç'duhej të thoshte. Të gjitha lëvizjet i bënim pa fjalë, me gje të kursyera, sikur e kishim mësuar dhe e dinim përmendsh çdo gjë. E patëm mbështjellë me batanijen e tij të bardhë me shumë vija të verdha, nga e cila nuk ndahej asnjëherë. Le ta marrë me vete, thamë, se mbase i jep ngrohtësi në atë jetë.

“Pritni, - tha dikush nga ne të shtëpisë, - se mbase do të ketë ftohtë, këtu bie borë dhe ngrin akull dimrit”. Dhe hoqi xhakët për t'ia hedhur sipër. “Këtë e vishja kur dilnim në shëtitje”.

Pastaj të gjithë hodhëm nga një grusht dhë mbi varrin rrëzë atij lisi, në trungun e të cilit, mbi kokën e tij, kishim gdhendur emrin.

Ashtu të heshtur, u kthyem në shtëpi, me bindjen se asgjë nuk do të ishte më si më parë. Sa herë kishim thënë se një ditë patjetër do të përballeshim me fundin dhe se ai do të vinte e s'do të vononte, duke marrë parasysh vuajtjet dhe shqetësimet që kishte pasur në jetën e tij, asnjëherë nuk e kishim menduar se si do të dukej zbrazëti pa të, sa e rëndë do të ishte mungesa e lëvizjeve, zhurmave, e kujdesit dhe përmbajtjes sonë për të mos e provokuar zemërimin e tij...

Te gjendur përballë derës, mbetëm një copë herë duke shikuar njëri-tjetrin.

“E ke ti çelësin?”

“Jo”.

“Mos e ke ti?”

“Ti duhet ta kesh!”

“Jo”, - tha ajo që ia hodhi xhakët mbi varr. - “E kisha në xhep”.

Qëndruam një copë herë të stepur para derës duke u munduar ta kuptojmë se çka kishte ndodhur në të vërtetë. Asnjëri nga ne nuk shfaqti hidhërim për atë pakujdesi të çastit që na ngriu te dera. Sikur e menduam një gjë të zakonshme, që do të duhej të kishte ndodhur, sado e magjishme dhe misterioze të dukej. Si ta kuptonim ndryshe?

Na kishte ndëshkuar duke na lënë jashtë mbretërisë së tij apo kërkonte edhe një herë ta rikthente praninë në mesin tonë.

E paska marrë me vete, u kujtuam ne, të vetëdijshëm se nuk duhej të thoshim shumë fjalë për ta shpjeguar kuptimin e gjithë kësaj, tashti që kishim mbetur jashtë, para derës së mbyllur të shtëpisë, që duhej thyer me forcë, çelësi i së cilës ishte varrosur bashkë me kujdestarin e saj.

ARDIAN NDRECA

PA PIKË PA PRESJE

Onufri

ARDIAN
NDRECA

Zhegu në Shkodër

Leximet ma të mëdhaja në fëmijni i kam ba në zheg. Libra të tanë të përpimë ratë në një dyshek të hollë të shtruem përtokë për me u mbrojtë prej të nxehtit. Në gjysëmterrën e freskët të odës me sytë e lotuem prej leximit, me krahun e qafën të mpimë. Kishte libra ku përshkrimet e stërhollueme i kaloja se më mërzisnin. Me mend fluturoja larg, herë në anije me kapitenin Hateras, herë me Nemeçekun e ndonji herë në udhtime ma të ndërlikueme si ai me Ana Kareninën.

Zhegu i verës në Shkodër asht një institucion që kushtëzon jetën publike dhe private. Edhe revolucion me qenë në zheg bahet armëpushim, zbatika tërheqë ndër shtëpia të marrë e të urtë, rrugët shkretohen. Qëllonte mes muresh të nalta të ndonji rrugice me ndeshë ndokend që si i trumhasun kërkonte mrrizin e vet. Diktatura e zhegut i mbledh të gjithë, ma keq se murlani në dimën. Qyteti heshton. Por përtej kopshteve të blerta, mbas dritaresh, andrra me ikë gjallon dhe filozofia e padurimit merr krahë. Ata që si un e kanë vuerjt kohën e zhegut e kuptojnë se çka due me thanë. Minutat s'kalojnë kurrë, libri që ke në duer s'të tërheqë ma e mendja shkon fluturim në breg të liqenit, nën hijen e ndonji mrine që lëshon aromë, ndërsa prej malit të shogët era e trumzës dhe e sherbelës e nxitun prej vapës zëvendëson repertorin e ernave të drandofilleve e karajfilave që mundesh me ndie në oborr.

Zhegu asht një institucion pse ai e ngurtëson qytetin, e laton simbas dëshiret. As shteti s'ka mujtë ndonjiherë me iu imponue shkodranëve aq sa iu asht imponue zhegu i ditëve të verës. Mandej, si mos me pasë ndodhë asgja, njerzit zgjohen, por jo të gjithë, për një pjesë zhegu s'mbaron kurrë. Rrugët mbushen plot, makina e ujit mbushë flegurat e hundëve me erën e pluhnit, që në qytetin tem dimën verë asht në gjendje lufte me ujin. Rikthehet *ancien régime*, due me thanë regjimi i zakonshëm i jetës. Zhegu asht si pauza në muzikë, ata që e njohin e dijnë se çka vjen mbrapa, të tjerët e jetojnë me ankthin e pritjes, kështu e kam jetue edhe un gjithmonë.

Marrë nga libri *Pa pikë pa presje*,
Onufri, Tiranë 2020.

VERA BEKTESHI

Bella Ciao

(tregime)

MULLIRI I VJETËR

Isha në radhë për një ekspres të thjeshtë para banakut të *Mullirit të vjetër*, një kafene e porsa shtuar në zinxhirin e kësaj firme, tashmë me emër në Tiranë. Është gjithnjë plot, me sa duket, jo për shkak të arredimit disi interesant (tashmë gati të gjitha kafenetë e reja dizajnohen nga specialistë të shkolluar jashtë apo brenda dhe me ide nga më të ndryshmet), por për shkak të shërbimit të shpejtë dhe freskisë së kafesë.

Isha pra duke pritur, kur vura re para meje, në radhë, një burrë të moshuar, të vockël si mi i bardhë laborator, por që në ndryshim me këtë të fundit, të molepsur dhe hutuar nga provat e pësuar, ky na ishte krejt i zhdërvjellët, si një djalë i ri. Si mori tabakanë (kjo kafene funksionon me vetëshërbim), ai rrëmbeu nga frigoriferi në fund të sallës një shishe me ujë të ftohtë, zgjodhi disa gota kartoni nga sëra e vendosur në banak, pa harruar dhe pakot e vogla të sheqerit si dhe lugët plastike, punë që zakonisht kryhet nga vajza që përgatit kafenë, dhe hodhi sytë rreth e rrotull me një stil profesional.

Më tërhoqi vëmendjen ky miush me qerpikë, flokë e vetulla të bardha, që lëvrinte me aq vrull dhe që në gjithë pamjen dhe veprimet e tij demonstronte rregull e pastërti të lartë. Do jetë ndonjë oficer në pension, mendova fillimisht, por ai vështirimi hetues, që u shtri edhe mbi mua, më bëri të ndryshoj mendim. Oficer po, por jo i ushtrisë, duhet të jetë nga ata që nuk linin vrimë pa u futur, tamam si minjtë. Po të kisha vënë bast me dikë do e kisha fituar, sepse pas pak për të ndihur miushin e bardhë u afrua një trupmadh, që pas disa fraksione të sekondës e njoha. Pa më të voglin dyshim ai ishte një prej ish shefave të mëdhenj, që qe shfaqur disa herë në televizor, për të mbrojtur veten dhe shokët e tij nga mendimi i përgjithshëm, i gabuar i shqiptarëve, se ata iu kishin bërë keq të tjerëve. *Kemi bërë vetëm detyrën, kemi zbatuar vetëm urdhrat*, e dinin këtë slogan që nga gjyqet e nazistëve, gjë që disi kish funksionuar atëherë, e pse jo tani?

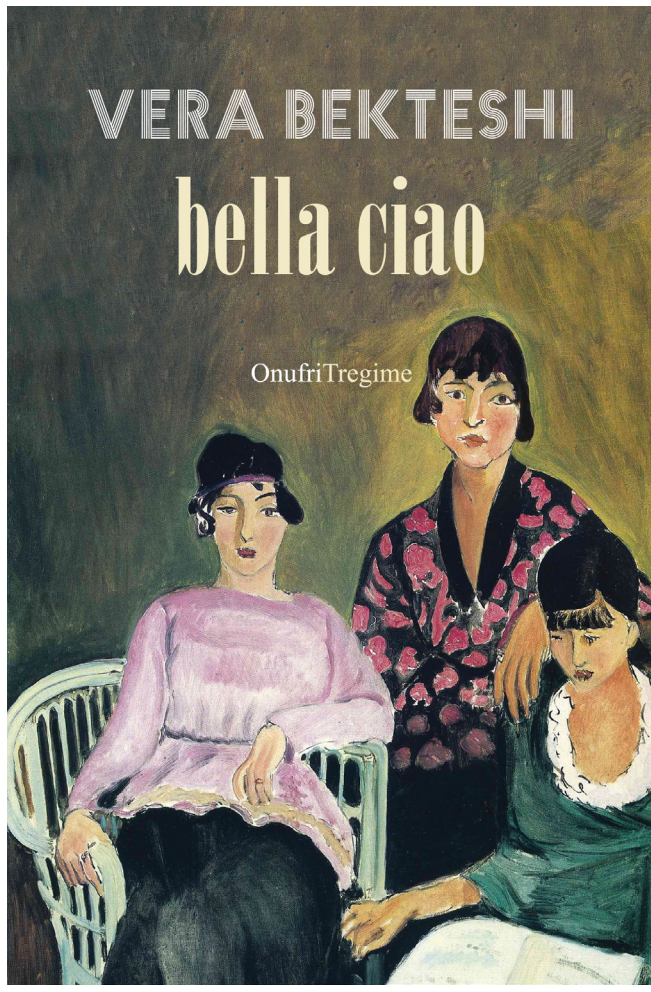
Si përfundim asnjërin se kish gjetur gjë dhe ja ku ishin në kafene për të pirë qetësisht nga një kafe dhe ujë burimi.

Ndoshta isha më e ndejshme se zakonisht, sepse sapo kisha filluar rileximin e *Nëpunësi i pallatit të ëndrrave* dhe më erdhi menjëherë në mendje ajo shprehje, që përdoret shpesh dhe jo pa qëllim në atë libër dhe që i thuhet personazhit kryesor Abu Qerimit, *se ti pëlqesh prej nesh*, një shprehje që zëvendësonte atë të vërtetën e asaj kohe dhe që ishte *se ti je yni*. Domosdo që këtë e kisha harruar nga leximi i parë dhe më shijoi shumë, edhe pse më sillte ndër mend ngjarje të hidhura.

Trupmadhi jo vetëm më njohu, pasi mi hodhi sytë e më hetoi mirë e mirë, por edhe më kumtoi me atë vështirim, në dukje të qetë, se ja ku jemi, s'na bëtë dot asgjë dhe po e shijojmë si duhet pensionin dhe pleqërinë tonë, kurse ju...

Kurse ne, po mendoja, kurse ne, plot me plagë të vjetra e të reja...

Pasi mbarova kafënë dhe bëra të dal, i pashë ashtu në grup katërrsh duke diskutuar me zjarr në celulën e tyre, mesiguri për të kaluarën e lavdishme, duke sharë mbarë e mbrapsht të tashmen. Po mendoja t'u afrohesha dhe t'u thosha, për shembull, ndonjë shprehje tallëse për celulën, apo ndonjë gjë në përgjigje të kumtit të tij, por mu duk e tepërt të merresha me ta. Ju kalova pranë, duke drejtuar me pakëz zor trupin nga dhimbja e shpinës, pas një nate pagjumë, jo aq për shkak të moshës, se sa për shkak të ngjarjeve të vjetra dhe të reja...

VIRION GRAÇI

800 hapa larg Venerës

Fragment nga romani

Është kënaqësi të vdesësh në çdo ditë të javës, por kënaqësia më e madhe provohet po të vdesësh të enjten. Kristofori nuk zgjodhi ditën e enjte për t'u ndarë prej nesh. Ndërroi jetë të mërkurën në mëngjes, në orën 04 e gjysmë, sipas orës vendore. Pranë iu gjendën disa kalimtarë, postieri dhe një fqinje e tij, Kumria, që po kthehej nga puna. Ashtu mund të dorëzohej Kristofori – në lëvizje, në udhëtim, i vendosur për t'u kthyer në shtëpi, pranë Zanës, bashkëshortes shembullore, pranë Kolombit e Vespuçit, djemve të tij të mrekullueshëm. 800 hapa larg shtëpisë kur, papritur, u shemb përtokë pa frymë. Kumria i mati pulsën. Ishte e gatshme ta kthente në jetë të ndjerin Kristofor, nëse do të kishte një fije shpresë. Më kot, ndihma e saj nuk e pati rezultatin e duhur. Megjithëse i papunë prej një jave, ai i la të gjitha punët në mes: plane të parealizuara, projekte të gatshme e të uritura për energjinë dhe forcën e tij. Pra, një makineri e gjallë pune, dashurie e zelli, e ndalur befasisht. Në orën pesë të së mërkurës kishte planifikuar të zhvillonte disa takime. Thonë se ka lënë një letër-ankesë te personeli i bashkisë, por kjo mbetet për t'u vërtetuar. Kishte një javë që sillej rrugëve, pa e ditur kush shkakun. Prisnim ende prej tij; ishte gati të sakrifikohej për komunitetin, po t'i jepej një mundësi e dytë. Ndërkohë, pohojmë me krenari cilësi të tjera të tij: natyrën gazmore, dashurinë për sportin, veçanërisht për lojën e bilardos. Prind i pazëvendësueshëm, bashkëshort i përsosur. Prisnim suksese të reja prej tij dhe ato do të bëheshin realitet. Ishte i aftë dhe i gatshëm. Fati u tregua i padrejtë. Vdekja e parakohshme e rrëmbëu nga gjiri i shoqërisë që e donte dhe e vlerësonte aq shumë, sikurse, pak ditë më parë, reforma në administratë e shkëputi nga kolegët e zyrës së urbanistikës. Kështu, jemi mbledhur për t'i dhënë lamtumirën e fundit bashkëqytetarit tonë, mikut, shokut, njeriut të palodhur e të papërtuar që po i drejtohet amshimit. Përherë qe shembull frymëzimi për ata që ishin pas tij, vepra e tij ndriçonte kur nuk kishim dritë, mendimi i tij na printe kur e humbitnim rrugën. Tani po mbetet vetëm një kujtim i vyer, një shembull për t'u ndjekur, një dëshpërim pa fund që po na merr frymën.

Këtu, në këtë pjesë, Dalani e ndërpret fjalën, merr frymë më thellë se zakonisht, përfshin me shikimin e tij prej shqiponje ata pak kureshtarë që kanë marrë mundimin të vijnë.

Në emër të intelektualëve të pavarur të lagjes sonë, propozoj një minutë heshtje për të ndjerin Kristofor, e mbylli përkohësisht fjalën e rastit Dalani. Njëkohësisht, palosi dhe vuri në xhepin e pasmë të pantallonave fletën e nekrologjisë.

Oh! Oh! Pizevengu, maskarai, krokodili... ofshau Kristofori brenda arkivolit. Gjeti përsëri rast për t'u tallur me mua. Nejse, nuk duhet të habitem. Dalani kështu ka qenë gjithmonë – një qen endacak që të kafshon pas shpine, në befasi, kur nuk e pret. Shpesh e kam kapur në faje, në lapërdhi; e kam demaskuar duke i folur mënjanë. E kam falur Dalan qelbanikun, por zemërgjerësinë time njerëzore ai e ka kuptuar si dobësi, si paaftësi. Më e keqja është se kësaj here jam i detyruar të pajtohem me fyerjet e tij, jam i pamundur ta kundërshtoj. Unë jam i vdekur nën dhë, ai është i gjallë mbi tokë, në dritën e diellit.

Kristofori u mundua të lëvizë duart në hapësirën e paktë brenda arkivolit. Me ato duar kishte ngritur pantallonat, kishte lidhur këpucët, kishte tërhequr këmbëzën e pushkës automatike, kishte kapur për fyti një nëpunës të korruptuar, kishte duartrokatur udhëheqësit lokalë, kishte mbajtur lugën, thikën, pirunin, kartëpecetat dhe letrat higjienike, librezën e kursimeve, fletët e votimit, timonin e veturës, gazetatat e mëngjesit, veglat e punës. Duart nuk iu bindën. U mundua të lëvizë këmbët. Me ato këmbë kishte shkuar në disa dasma kushërinjsh. Me ato këmbë kishte shkuar të bënte tifo për skuadrën e zemrës, me ato këmbë Kristofori kishte vrapuar disa herë si i çmendur kur e kishte ndier të

nevojshme, si të vetmen mundësi për të shpëtuar. Këmbët nuk iu bindën. U përpoq të lëvizë kokën, sadopak. Me atë kokë kishte udhëhequr trupin e tij, kishte diskutuar për probleme të ndryshme, në atë kokë kishte mbajtur për dy vjet kapelën e rekrutit ushtarak, me atë kokë kishte trembur një fëmijë të fqinjtit kur ky i fundit i kishte dalë befaz një mbrëmje në një kthesë të pandriçuar mirë. Edhe koka nuk iu bind. Hoqi dorë nga çdo përpjekje për ta lëvizur trupin.

Paskam ndërruar jetë, me sa duket, u bind Kristofori. Paskam vdekur vërtet, para kohe, një javë mbas pushimit nga puna, 800 hapa larg shtëpisë ku banoj, pa arritur të trokas në portën time. Po të kisha mbërritur deri në shtëpi, mund të më kishin dhënë ndihmën mjekësore: fillimisht një ndërhyrje e rastit, me hamendje, me ato njohuri modeste që mund të kishte personi që do të gjeja aty, pastaj shoqërimi për në spital, autoambulanca që po ecën rrufe me sirenën e alarmit, rruga e mbushur plot me makina, radha e tyre që hapet, prishet, krijohet enkas një korridor i ngushtë, por i mjaftueshëm për të kaluar autoambulanca.

- Mos e pengoni autoambulancën, e ka me urgjencë, dikush genka shumë i sëmurë. Hapuni! Hapuni!

- Kush është ky?

- Kristofori.

- Kristofori, ai i bashkisë?

- Po, ai ish-i i urbanistikës. Kishte një javë që e kishin hequr prej andej.

- Nuk e mbaj mend për fytyrë.

- Nuk ka tërhequr vëmendjen e bashkëqytetarëve Kristofori.

Nuk ka dashur të shquhet.

- Më jep ndonjë hollësi tjetër. Kë kishte grua, për shembull?

- Zanën.

- Zanën?

- Zanën. Të kujton gjësend?

- Diçka. Ky i shoqi i Zanës, ky Kristofori, mos kishte "Ferrari" të vitit të fundit?

- Kurrresi. Vetura e tij ka qenë nga më të rëndomtat, një mbeturinë, një hedhurinë e ndryshkur, pa pikë prestigji e autoriteti, si i zoti. Si Kristofori. Askush nuk bëhej kureshtar për të kur ai ishte i pranishëm, aq më pak t'i hapnin rrugën për respekt, për ta lejuar të kalonte Kristofori i pari, pasi gjasma koha e tij qe më e çmuar se e të tjerëve, se jeta e tij vlente ende dhe ai duhej mbajtur me çdo kusht në këtë botë.

Askund nuk i kanë dhënë atë që i takon Kristoforit. Fare pranë arritjes së diçkaje, atë e kanë zbythtur me arrogancë, me përçmim, padrejtësisht e kanë përzënë prej vendit ku me meritë e modesti porsa ka mbërritur. Ai vetë nuk habitej më. Kur i kishte ndodhur për herë të parë, po, kishte qarë dhe qe larguar nga mbrëmja festive për Vitin e Ri.

Në klasën e parë fillore, në festën e fundvitit, iu avit bredhit të Vitit të Ri me fëmijët e tjerë. Lexoheshin emrat sipas radhës, ndaheshin dhuratat e rastit për secilin nxënës. E zbuan kur ishte duke e prekur dhuratën e tij.

- Kristofor, shko ulu përsëri!

- Tani e kam radhën, zoti mësues, - kishte mërmëritur ai duke pasur parasysh renditjen e emrave në regjistër.

- Ke marrë vlerësim negativ në orën e edukimit fizik, i parafundit në vrapimin me pengesa dhe i fundit në hedhjen e gjyles, - i kishte vënë kapak bisedës mësuesi kujdestar.

Kristofori nuk kishte pritur sa t'i vinte radha përsëri. Qe larguar menjëherë nga mbrëmja festive kushtuar Vitit të Ri dhe krishtlindjeve. Ky kishte qenë rasti i parë kur atë e shtynin tutje padrejtësisht. Rastet ishin qindfishuar nëpër vite, veçse Kristofori nuk habitej më, nuk befasohej.

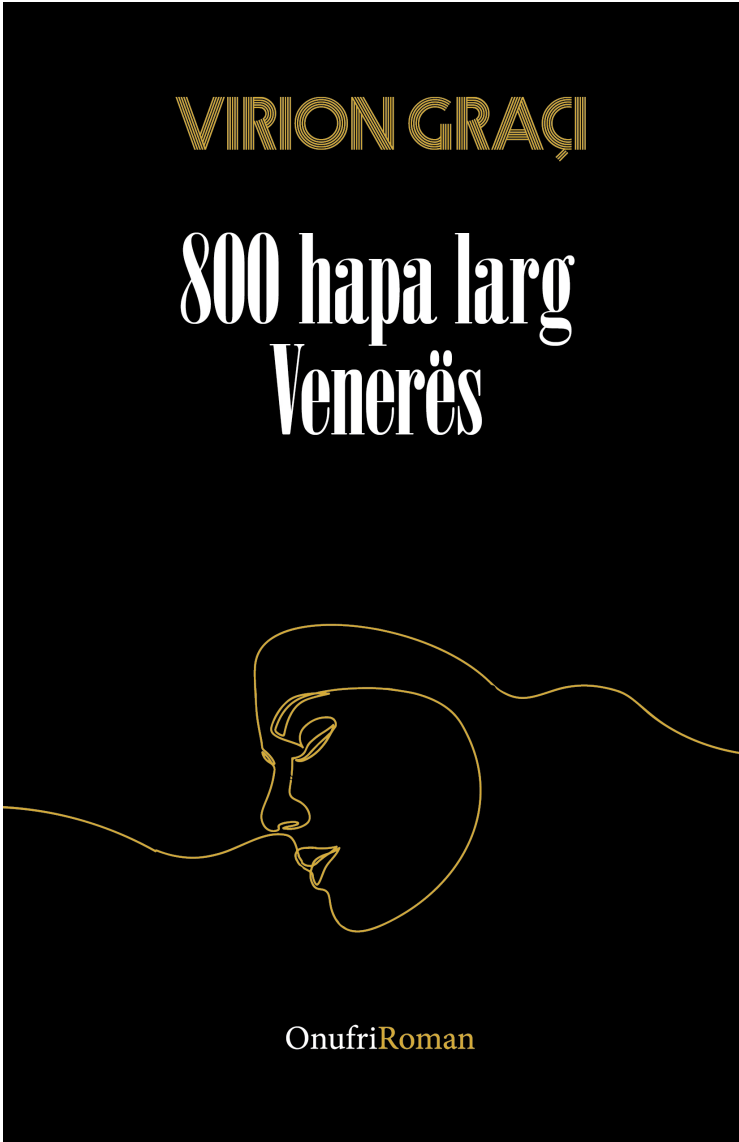
Rasti i fundit kur e largonin pikërisht në çastin kur sapo kishte mbërritur vendin e dëshiruar ndodhi dje. Përballë reklamat e kinemasë, afishja e divës hollivudiane, pranë një grua e rëndomtë (Kumria, sikurse u vërtetua më vonë), një rrotullim në pluhur, një përqendrim i pamjes në afishen e kinemasë, vendosur në murin përballë, dhe... largësia prej 800 hapash nga vendi ku ai ra për të mos u ngritur më, deri te banesa e tij. Po të kishte mbërritur në shtëpi, mbase nuk do të ishte kthyer përsëri në jetë, ndihma e parë ndoshta nuk do të ishte e mjaftueshme, cilësore, profesionale, por, megjithatë, do të kishte pasur mundësinë t'i binte gjithë qytetit mepërmes për disa minuta, me një makinë të shpejtë, me alarm, duke ulëritur me arrogancë dhe krenari.

- Hapuni! Hapuni! Hapeni rrugën, lëreni të lirë krahun e shpejtësive të mëdha. Ej, shoferë tutkunë, gjumashë e ngordhalaqë, ej, qytetarë të shastisur, të qullur nga parazitizmi, mirëqenia dhe amullia, kini kujdes, shikoni, dëgjoni, mos e humbisni këtë rast të papërsëritshëm! Po kalon Kristofori, përshëndeteni për të fundit herë njeriun që po vdes. Po kalon nëpunësi i pakorruptueshëm i bashkisë, po kalon Kristofori i urbanistikës, lëreni rrugën të lirë.

Me gjithë nxitimin e tij prej këmbësori, nuk ia doli dot me sukses të mbërrinte i gjallë në shtëpi. Hoqi dorë nga përpjekjet për ta sfiduar fatin e zi. Vendi ku mund të kishte njëfarë probabiliteti për të kapërcyer çastin fatal ishte larg, mjaft larg, rreth 800 hapa. U detyrua të dorëzohej me gjakftohësi, pa u bërë qesharak, pa i hyrë luftës për ta përmbysur rezultatin e paracaktuar të një ndeshjeje. Shenjat, nga toka deri te qielli, ishin kundër tij, asnjë mundësi reale për të fituar. Kështu, vuri dorën mbi gjoks, në krahun e majtë, e shtypi nga jashtë atë që po e kafshonte me tërbim nga brenda, u mat t'i fliste një zonje që po i afrohej, zëri nuk po i dilte, u kruspullos, bëri një gjysmë rrotullimi rreth vetes, në atë lëvizje pa edhe një herë afishen e kinemasë verore, fotot për shfaqjen e filmit të radhës me divën amerikane më të paguar të viteve të fundit, rreth 28 milionë dollarë për një ulje brekësh.

Jo keq, jo keq, 5 milionë dollarë është buxheti vjetor i bashkisë sonë, mendoi Kristofori. U kruspullos nga dhimbjet, ra pa frymë i shtendosur, trupi në pluhur u shtri lirshëm, koka e goditur mbështetur në pllakat e betonit të trotuarit, një britmë e shkurtër njeriu, ndoshta nga ai që po vdiste, ndoshta nga kafeneja përballë, ndoshta nga gruaja që po i afrohej nxitueshëm. Mesditë e bukur, kaltërsi dhe diell rreth e qark tij, mjegull dhe terr për të, errësirë dhe kaos në sytë dhe në përfytyrimin e tij. Dalëngadalë po çliruhej nga ngërçet. Fatmirësisht, po humbiste çdo lidhje me veten e tij, s'po e ndiente më dhimbjen e gjoksit, s'po e shikonte më aspak afishen e kinemasë verore, vendosur në murin përballë.

Kush mund të ketë ardhur në varrim? Kush i mban kurorat me lule? Cilët janë këta që rrinë më afër arkivolit? Po ata që pëshpëritin disa metra më tej? Sa mund të jetë vargu me vetura nga ana e bashkisë? Sa kurora kanë sjellë përfaqësuesit e shoqatave dhe të organizatave joqeveritare ku bëja pjesë dikur? Çfarë kanë shkruar për mua?

ERVIN HATIBI

Transkript nga krevati tjetër

#

Ngjitur pas metali me epsh
Shtriqet kapitali derdhur
Puthitur për gardhi aq fort
E asnjë luspë s'cek jashtë
Punë me aq art ta harrosh
Funksionin e vet fillestar
Ku ka gardh ka veç natë
Brenda jashtë e ndërmjet
Një gardh prej çeliku thurur
Nga Mastromikeli vetë
Kaq bukur thurur e askush
Të mos ndihet më dot hajdut
Jashtë e sidomos brenda
Kurora me flatra gjemba
Gërsheta prej virgjërëshash
Degë më degë kangjellash
Gishtërinj vrima flautesh
Sy faunësh shtojzovallësh
Përmes thurimës vërejnë
Si bëhemi gjeometri
Kangjellash kalojmë në sitë
Pjesëtuar numra shndërruar
Luspa i shtojmë trupit të tij
Gardhi brenditë kthen në flori
Krejt arti është kornizë
Kurse kornizat vetë polici
Qyteti natën është fonderi
Derdh degë e kthetra në çelik
Prush nën hirin e ri mes nesh
Gjemb e gjeth e ende djeg
Kafshimet formojnë rrjetë
Duke u ngjitur nëpër degë
Metalik pylli bërë qytet
Nga Mastromikeli vetë
Pyll me gardhe e alarme
Alarmet janë zogjtë tanë
Që digjen në k'të parajsë
Sqepat shtrëngonin djathë
Gjithë qyteti qe një afresk
Korniza-korniza e premë
Sipas forcës që na përket
Çdo kornizë një maskë qe
Dragoi zптоi një portret
Na bindi – qe portret' i vet
Rrethuar në kornizë thonjsh
Nga Mastromikeli vetë
Në putër luani një bletë
Jotja kjo grimcë nga bota
Qepalla që ulen ngarkuar
Praruar kornizash varak
Kangjellash kapur me duar
Fli kryqëzuar në këtë gardh
Aty ku ka gardh bën natë.

Zemra e qenit

Lak u mbyll teli
Në një qafë qeni
Ndodhi shpejt e shpejt

Tel: se nga u gjet
Hedhur përmbi degë
Tërheqin fëmija
Fyt që po ngushtohet
Fik gjithë zanoret
Tërheqin fëmija
E nga dy të qarat
Mbeti vetëm imja
E kujt qe merita
Krejt njësoj fëmijë
Njësoj pa meritë
E gjitha është lojë
Tërhiq e shtrëngo
Tërhiqe fort telin
Lebetite qenin
Ai qan ne qeshim
Me mua po qeshnin
Trupi im si tkurret
Teli sa s'këputet
E në çdo tërheqje
Strukej brenda meje
Brenda meje qepej
Qeni m'u bë qenie
Qaja bindja botën
Qeshnin më fort shokët
E qeni po vdiste
Vrapon nëna ime

ervin hatibi
transkript nga krevati tjetër

OnufriPoezi

Se ma njohu klithjen
Kujtoi se po rrihem
Erdhi më liroi
U thotë ime më
Ju të gjithë ky një
Mblidhen e i thonë
S'e prekëm me dorë
Qante kot më kot
Si qahet për qenin
Të madhe tha nëna
Ju zemrën e keni
Ky e ka të vogël
Dyzet vjet me radhë
Kujtoj këto fjalë
Dyzet ikën vitet
Zemra nuk po rritet.

Statujat e Poetit

Gurore dhe robër lufte nën
Gjinkalla të Sirakuzës
E sata herë në histori që shkruhet
Për ta: djem Athine, robër dërrmuar
Nën gjinkalla siciliane
Gjinkalla mesdite, metronomë
Robër athinas që recitojnë
Në radhë, zinxhirët prush në qafë
Para kritikut letrar lokal
Buzët plagë, përcëlluar
Kishin sulmuar Sirakuzën
Flamur kishin muzën e tragjedisë
Dhjetëra anije, ushtarët rreshtuar
Si rrokje, rrahin shqytet me ushta
Dhe ujin me rrema – një poemë
Gdhendur Mesdheut, basoreliev
Përfundoi thyer kaq keq
Kob kush ra rob
Një bllok gur zëvendëson
Me trupin e vet përditë në gurore
Rrokje për rrokje, blloqet. Gjinkallat
Shpërthejnë fishekzjarrë
E dielli mbush plagët me kripë
Ushtar rob athinas guroren mbush
Gropa-gropa me ditët e tij
Përveçse kush mund të recitojë
Poezi – fiton lirinë, kthen në Athinë
Ku dhe jeton poeti, adhuroar
Gjer përtej deti në Sirakuzë, në provincë
Betohen në emrin e tij. A nuk na thoni
Të mundur armiq, hapni gojë
Ç'ka shkruar kohët e fundit ai?
Dorëzoni vargjet e reja të tij
Në dini – të lirë pastaj ikni
Ju të tjerë të mjerë, këtu vdisni
Në Sirakuzë edhe sot, natë e ditë
Gjinkallat ende rënkojnë greqisht
Robër rreshtuar përpara jurisë
Me këmbë trokasin ritme në radhë
Në koka gërmojnë, gdhendin fjalë
Përpara kritikut të tmerrshëm letrar
Dhe sa u kthyen në Athinë
Ata që deti munda të kthejë
U derdhën në kodra, rrugica
Ku është, poetin ta gjejnë
T'i kërkojnë falje, ta falënderojnë
E kaq shumë kohë po vonojnë
Të dalin nga shtëpi e poetit
Kur thyen derën, ashtu i gjetën
Thërrmuar me gjithë poetin, statuja
E kujt ish' kjo buzë, i kujt ky gisht
Gërryer guroresh nga Sirakuza

LULJETA LLESHANAKU

Poezi të zgjedhura

MISTERI I LUTJEVE

Në familjen time
lutjet bëheshin fshehtas,
me një hundë të skuqur nën jorgan, me zë të ulët,
gati mërmëritje,
me një psherëtimë në fillim dhe në fund,
të hollë e të pastër si një garzë.

Përreth shtëpisë
kishte vetëm një palë shkallë për t'u ngjitur,
ato të drunjtat, të mbështetura gjithë vitin pas murit,
për riparimin e tjegullave në gusht para shirave.
Në vend të engjëjve
hipnin e zbritnin burra
që vuanin nga shiatiku.

Ata luteshin duke u shikuar sy më sy me Të,
si në një marrëveshje kryezotash,
duke kërkuar një shtyrje afati.

“Zot, më jep forcë!” e asgjë më shumë,
se ishin pasardhësit e Esaut,
të bekuar me të vetmen gjë që mbeti prej Jakobit
– shpatën.

Në shtëpinë time
lutja ishte një dobësi
që nuk përflitej kurrë,
si të bërit dashuri.

Dhe njësoj
si të bërit dashuri
pasohej nga nata e frikshme e trupit.

BERLIN, HOTEL CITADINE

Është mbrëmje. Jashtë dy-tri taksi të vëna në
pritje
të ndonjë kalimtarit që ka humbur rrugën.

Dhoma është ashtu siç e lashë në mëngjes,
përveç çarçafëve të ndërruar
dhe zhurmës së lehtë të shiut që mbi xhama
kërcet
si një tufë lulesh të thara
kur u ndërrojmë vendin.

Dhe i njëjti mesazh në sekretarinë telefonike:
një zë burri, i regjistruar muaj më parë, për një
tjetër grua,
për dikë që është fshirë me të njëjtët peshqirë
të larë dhe të parfumuar.

E kthej mesazhin mbrapsht, e dëgjoj disa herë...
Kryqëzohem si direku me një erë të panjohur
duke shmangur pyetjen: “Çfarë mund të ketë
ndodhur më pas?”

Më në fund, mund të shtrihem në atë shtrat
të rregulluar nga duar anonime,
do të tendosem midis gjërave të mia të humbura
(pyetjeve që u ngutën të merrnin përgjigje)
si një fill tregues prej mëndafshi
midis fletëve të sapolexuara të librit.

DËBORA E PËRVITSHME

Në këtë qytezë
dëbora e përvitshme,
e mbështetur mbi drurët e rrallë e të vetmuar,
nuk sjell asgjë të re.
Ajo nuk është as më pak e as më shumë
se ecejaket e zakonshme të veteranit
mbështetur mbi patericën e tij të drunjtë.

E njëjta histori lufte
e treguar me qindra herë,
e njëjta markë cigaresh që i zgjatet miqësisht
dhe po të njëjtët sy që e përcjellin,
të errët e dembelë,
atë dhe goditjen e thatë ritmike
derisa silueta e tij të zhduket
midis hijeve të nënshtuara të çatave
dhe pikëlimit të tyre
tmerrësisht të ngadaltë...

FËMIJËRIA

...apo çajniku
që fishkëllente
përjetësisht me hundë të zëna.
Kur jashtë binte borë
e në oborr
trëndafilet bënin gjumë fëmije nën mjegull,
me thonj të ngulur në fytyrë.

GRUAJA DHE GJIRAFAT

Gruaja kujton
se dikur bënte pjesë
në një familje gjirafash.
Lëkura e tyre e ngrohtë
e piqte ajrin si tjegull.
Fuqia e gjirafave qëndronte te qafa,
qafa e gjatë dhe muskuloze.
Vuajtja e tyre ishte po qafa,
përkulja mbi drurët tropikalë, të shkurtër.

Peizazhi u fshi një ditë,
u fshinë kokat, gjunjët delikatë, kurrizet pullalie,
mbetën vetëm qafat, qafa e pjerrët e gjirafës
e hutuar midis fletës së bardhë
si shkallë lëvizëse aeroportesh
që tërhiqet ngathët mbi pistën e lagësht
pas ikjes së avionit.

KOHË SHIRASH

Edhe pak
dhe shirat do të kapen me kthetra pas dritareve
si shpendë të uritur.

Vijnë nga errësira,
shfaqen vetëm një çast të shkurtër asteroidik
dhe pastaj kridhen prapë në errësi.

Paqja zbret mbi enët dekorative të bakrit
eksponuar mbi muret e bardha të kuzhinës,
në enët e fërkua deri në të shkuarën e tyre të largët.

Shira,
as të ëmbla e as të njelmëta,
filozofia asnjëherë e jetës
që s'ndalet e as nxiton.

Nga goja e dragoit në një emblemë vikinge
del frikshëm një flakë transparente
e bardhë...

Zjarri i përjetshëm i shirave.

LIBRA TË VERDHË

Një kohë që s'ka shumë të vërteta,
nuk ka as tabu.

Ndoshta ky libër i verdhë është një nga të paktat,
ndonjëse gjithçka që mbetet prej tij në mendje
është akti i fshehjes.

Është vapë. Darka shërbehet me ngathtësi dhe si
çdo natë
në orën e caktuar. Ora kur ne mbulojmë njëri-
tjetrin në ekuinoks.
Diçka e gatuar shpejt, një kokë viçi. Hisja ime
është gjuha.
Thonë se, po të hash gjuhë, gjuha të rritet;
po të hash syrin, do të kesh shenjë të mirë.
E nëse ha libra, do të hash veten,
pak e nga pak, nga qoshet në qendër,
si makinat korrëse në fermat kolektive.

Nga kreu i tavolinës vijnë leksione mbi
evolucionin,
“Të fortët vdesin; më të dobët mbijetojnë!”
në një mënyrë krejt origjinale,
duke mëshiruar lythat me dorë.

Dhe asgjë nuk e dallon nga një darkë e shenjtë
ku në porcione të barabarta ndahet buka dhe
shpirti,
të vërtetat e vetme – të lexuara fshehtas
e të mistifikuara gjatë shkëmbimit
njëlloj si librat e verdhë.

ROLAND GJOZA

Edhe Noe kishte frikë nga vdekja

ANKTHI NGA VDEKJA – ME SEKS KUNDËR VDEKJES

nga Ballsor Hoxha

Fillon romani “Edhe Noe kishte frikë nga vdekja” dhe jemi duke u rrëfyer, jemi duke lexuar rrëfimin para Shën Marisë. Romani menjëherë krijon akordet e komikes dhe të satirës. Thumbon, krisë dhe tallet me të njohurën dhe me dijen, qoftë edhe me historinë, religjioze dhe popullore. Jemi të ngulitur thellë në një komedi e cila na premtonte se do të qeshemi deri në dhembje.

Por kjo nuk është e tëra, nën mjeshtërinë e shkrimtarit Roland Gjoza, komedia, krisja e të njohurës vazhdimisht fillon të ndërthuret me tragjedinë, vazhdimisht dëgjohen akorde të dhembshme, të përvuajtjes, të vuajtjes së personazhit. E ajo që e bën edhe më tragjike, është pamundësia e personazhit për të medituar rreth tyre, për të gjetur një hakmarrje, për të gjetur një rrugë tjetër ndaj tyre. Derisa romani nuk kalon tërësisht në një mjeshtri kthese të rrëfimit në duart e Roland Gjozës, në një tragjedi tejet të trishtueshëm dhe thellë të mbamendshëm.

Romani i Roland Gjozës “Edhe Noe kishte frikë nga vdekja” është roman kryekëput mbi një personazh naiv i cili nuk di të shquaj të mirën e tij nga e keqja. Nuk di të shquajë mirëqenien dhe të mirëqenën e tij nga ankthi i tij. Është në ikje të përhershme në seks e “levanta” pa pasur një moment të depresionit/meditimit të ankthit dhe jetës së tij.

Në të vërtetë vetë personazhi për të cilin bëhet fjalë në këtë roman është një fëmijë i cili plaket fëmijë kurrë pa pasur një moment të depresionit/meditimit. Kjo pikërisht fton për leximin e këtij romani, këtij personazhi përmes përmbajtjes së tij në atë që Melanie Klain në Object Relations Theory e quan faza paranoide – skizoide e fëmijës, dhe po ashtu me fazën e depresionit/meditimit dhe ndarjes së të mirës nga e keqja.

Së pari, romani i Roland Gjozës ka një shëmbëllim me shkrimet më të bukura të Isaac Bashevis Singer, me ndërthurjen e tyre të popullores dhe anekdotikes me filozofinë e jetës. Por romani “Edhe Noe kishte frikë nga vdekja” po ashtu ka shëmbëllim me deziluzionimin dhe ankthin prej vdekjes si të Ferdinand Celine në “Udhëtimi deri në fund të natës”. Ai është i pakompromis, si në populloren Singeriane po ashtu në deziluzionimin Celinean. Është roman lakuriq, dhe i pa rafinuar.

Romani është – rrëfim – i personazhit kryesor Popit para pikturës së virgjëreshës Shën Mari. Fund e krye është rrëfim i cili flet në totale për jetën e tij: jetim, me vëllain , mavri/tregtar të çdo gjëje dhe me çdo gjë, kaluar në të mirën e jetës borgjeze para Luftës së Dytë Botërore, pastaj në të qenit i plaçkitur nga komunistët e luftës dhe pasluftës, ushtarë, dhe në fund “gjilpërë-ngulës”, infermier. Në të vërtetë thënë kështu Popi, personazhi i Popit duket të jetë një personazh i cili ka kaluar një përvojë tejet dramatike dhe i cili përmban në vete një filozofi tejet të thellë jetësore. Mirëpo Popi, është i vetëm, iluzionist - përkundër deziluzionimit që sillet tërë kohën në dhe rreth jetës së tij - dhe aq më shumë është dhe mbetet naiv në tërë jetën e tij.

Në të vërtetë Popi ngado që shkon krijon paradoksin e tij: të qenit i dashuruar në prostitutat që i paguan; të mos dashurit të gruas së tij derisa të gjithë të tjerët lënë kokën

për të; naiv që ka përvojë me të gjitha femrat që sheh në jetën e tij; i rrezikuar nga komunizmi dhe partizanët për kokë e mirëqenie, me grua e me djalin e tij, që mbijeton dhe mbetet i gjallë mbi të gjitha etj. Dhe në fund paradoksi i njeriut i cili i ka kaluar të gjitha tradhtitë, deziluzionimet, torturat, dhe edhe impotencën, e që ka porositur një vete të tij, pra portretin e tij në vend të Jezusit, e në krahët e Shën Marisë.

Popi në të vërtetë është një personazh tejet kompleks, i pashpjegueshëm lehtë dhe i çuditshëm që kalon nëpër çdo situatë dhe torturë të jetës së tij si një ngjalë e zhdërvjelltë. Në të vërtetë të bën të pyetesh, siç edhe shkruan autori në pashënie të romanit, a jemi duke lexuar “një lehtësi të padrueshme të të qenit”, a jemi duke lexuar një komedi, apo në të vërtetë jemi të zhytur brenda një tragjedie të rëndë të një shoqërie të tërë, derisa personazhi i Popit rri ndanë pikturës së porositur të tij dhe të Shën Marisë.

Kompleksi i personazhit të Popit ndërtohet mbi thekset siç janë: të qenit jetim; të qenit vëlla me një tregtar të pashpirt, të dashuruarit të asaj që nuk i përket dhe të mos dashuruarit të asaj gruaje që i përket. Dhe aq më shumë të të qenit një naiv i pandreqshëm, një i iluzionuar pas seksit, dhe një ëndërrimtar i pashpirt ndaj familjes dhe gruas me të cilën është martuar.

Duke u nisur nga e fundit, Popi edhe pse e do gruan e tij, ai nuk është i tërhequr nga ajo seksualisht, aq më shumë i dhimbset gruaja e tij e cila është “si petë e hollë brumi”. Ai ka një obsesion, gruan, cilëndo, dhe që t’ia kthej të ndenjurat, dhe mishin/tulat e saj, derisa gruaja e tij, personazhja Margarita, nuk e ka asnjërën. Personazhi i Popit në të vërtetë e dashuron gruan e tij, në latencë, por të qenit nën ankthin e vdekjes, nuk arrin ta mposhtë këtë dhe për këtë arsye asnjëherë nuk arrin ta dashurojë gruan e tij.

Në këtë ai është një i iluzionuar pas seksit, si ikje prej vdekjes, prej familjes, prej lidhjes dhe prej përgjegjësisë, sepse për atë pas çdo gjëje rri e fshehur vdekja dhe harrimi.

Pikërisht kjo e bën një naiv të pandreqshëm dhe të paarsye, irracional në çdo gjë që bën, si ikje dhe kërkim të shpëtimit në rreziqet dhe në torturat më të mëdha në jetë.

Sa i përket – të dashuruarit të tërë asaj që nuk i përket – prej gruas së vëllait e deri tek prostitutat që i paguan dhe që të nesërmen ikin për front të luftës; dhe të – mos

dashuruarit të asaj që i përket – prej gruas të tij që e ka martuar me pagesën prej qindra florinjsh , e deri tek djali i tij Noi që nuk zë vend në rrëfim asnjëherë, Popi është paradoks i ngjashëm me paradoksin e “Gimpell budallait” të Isaac Bashevis Singer. Që, në tërë infantilen e tij skizofrene tejkalon çdo torturë në jetë dhe mbi të gjitha del ngadhënjyes mbi to. Por dallimi ndërmjet personazhit të Gimpell të Isaac Bashevis Singer dhe Popit të Roland Gjozës është se Popi ngadhënjën mbi çdo gjë me ikjen dhe me fshehjen e tij prapa seksit, prapa të ndenjurrave të kthyer ndaj tij, dhe me fshehjen brenda rreziqeve më të mëdha të jetës së tij.

Mirëpo si në Kronotopin e Mikhail Bakhtin, njeriu e bën kohën dhe hapësirën, me këtë universin e romanit ku vepron. Në këtë, paradoksi i Popit është vetë paradoksi i kohës ku ai vepron dhe hapësirës e cila ndryshon, simulohet nga koha e saj dhe me këtë ndryshon në paradokse ku “havijari bëhet argument për të të pushkatuar”. Apo “ku shtëpia jote bëhet agrumet për të qenë armik, e më tutje argument, prapë, për të të pushkatuar”.

Më tutje kjo është paradoksi i ndërthurjes së të mirës me të keqen dhe të vetë skizoides, si tek Melanie Klain, në Teorinë mbi Relacionin me Objektet (Object Relations Theory). Në të vërtetë Paradoksi është në ndërthurjen e asaj që është e njohur e, e cila për kohë të një nate kalon në të keqen më të madhe. Dhe përkundrazi e keqja më e madhe kalon në të mirën e përgjithshme. Megjithëse të gjitha këto janë në prapavijë të përvijimit naiv të jetës naiv të personazhit të Popit, derisa rri ndanë pikturës së porositur të Shën Marisë, ato janë ndërthurja e pazgjidhshme e Kronotopit (kohës dhe hapësirës së romanit ku njeriu i bën ato), dhe të pazgjidhshmërisë së të mirës dhe të keqes si tek teoria e Melanie Klain.

Zona paranoide-skizoide e prapavijës së personazhit të Popit është vetë Popi i cili paranojën nga vdekja dhe aq më shumë ankthin akut nga vdekja si e keqe akute dhe e përhershme, nuk arrin ta shquajë nga skizoidësia (prerja) e realitetit, nga një zonë e fazës së njerëzimit apo shoqërisë së tij në një zonë tjetër të njerëzimit, apo shoqërisë ku ai jeton, pra të pamundësisë së shquarjes së të mirës dhe të keqes. Kjo pamundësi që ai të shquaj çfarëdo dallimi ndërmjet të mirës dhe të keqes, apo të zgjidhë njërin prej tjetrës, dhe aq më shumë të zgjedh ndërmjet tyre, siç bën tërë jetën e tij vëllai i tij i madh Llazar, është pamundësi e realizimit të realitetit në tërësinë e tij, apo në mundësinë e tij.

Në të vërtetë, në fazën e ndërtimit të marrëdhënies me objektet e tij psikike të njeriut, në fëmijërinë e tij, gjithnjë sipas Melanie Klain, ka edhe një fazë që quhet faza e depresionit, kur fëmija, njeriu ndahet nga përjetimi dhe e kundron atë në depresionin e tij. Në këtë qëndrimi i personazhit të Popit ndaj pikturës së porositur të Shën Marisë është në të vërtetë faza e depresionit të tij, por edhe para nënës së tij psikike.

Gjë që sipas rrëfimit në roman, njeriu nuk e ka një moment të të qëndruarit përballë përjetimit, dhe përvojës së kaluar, por është në përhershmëri të të përjetuarit të ndryshimeve epokale dhe gjigante, qoftë në të keqen e tyre, dhe qoftë në dramën e tyre.

Është univers, Kronotop (kohë dhe hapësirë) dhe njeri që jetojnë në ndërthurur në njëri tjetrin të pashquar dhe të pa një dallim, dhe të pa një kuptim, apo qoftë edhe të pa pritje për të ardhmen derisa e kaluara është një dhembje e përhershme dhe e pabartshme, qoftë si mirëqenie e humbur dhe qoftë si torturë e kaluar.

Përfundim

Romani “Edhe Noe kishte frikë nga vdekja” është rrëfim i cili të përhumbe në komedinë e një naivi që është nën akthin akut të frikës nga vdekja, por që pahetueshëm kalon në tragjedi e cila vetëm në fund krijon dhe rikthen tërë rrëfimin në këtë akord. Në këtë komedia që e kemi përjetuar na bën me dije se në të vërtetë ajo është një tragjedi e një kompleksi tejet të rëndë dhe të pazgjidhshëm të jetës, të frikës së jetës nga vdekja, derisa vdekja është kudo dhe në tërë jetën e personazhit të Popit.

... dhe shkova bashkë me ikonën te zografisë...

... bëmë në vend të Jezuit...

... mos se është mëkat, Popi!...

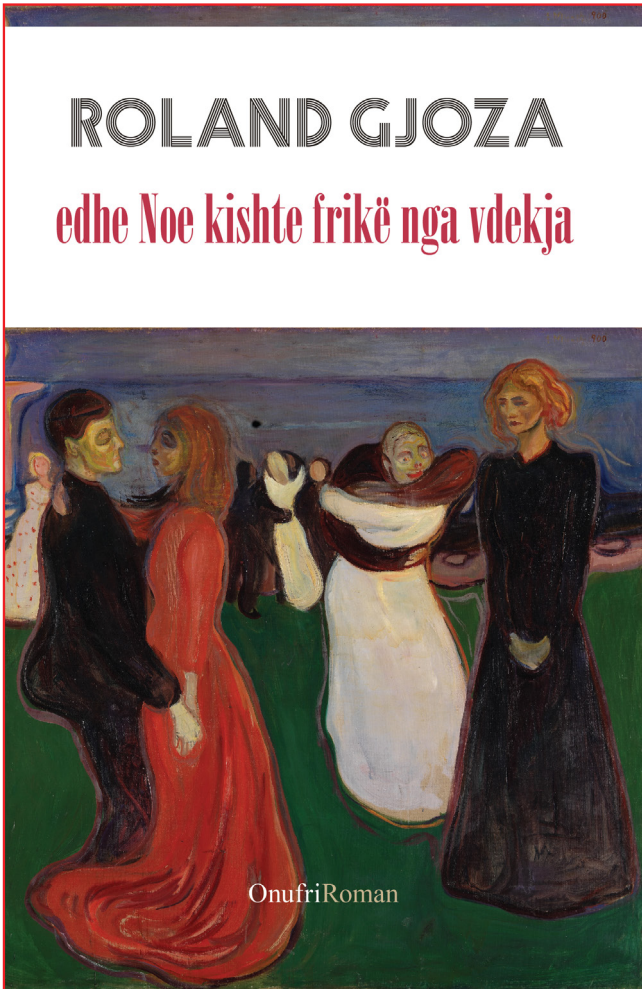
... Jo or jo, jam marrë vesh me Virgjëreshën Mari!

...pse qesh?...

... ashtu kot...

... jo më thuaj të vërtetën...

... ti s’do të vdesësh vetëm...

TIMO FLLOKO

Trup e shpirt

Rob i manive

I përzura komplekset nga vetja.
Inferioritetin
e nisa të parin...
Ik prej meje, dil,
kjo botë është e ashpër për ty,
maniak depresiv;
në kopshtet çehoviane shko,
shkarko fobitë,
s'ke strehim në trurin tim.
S'të lodhi përuļja,
ndjesitë diabolike?
Sa herë i marr erë një luleje,
druaj se pas shpine,
thika më ngulet.

Supersticionet,
gra të pabesa,
i degdisa
në manastirin e harresës.

Ritualet i vara në kremastarë,
dalë nga preferenca prej kohësh.
I hoqa qafe lajkat, pa kortezi.
Madamë Pandehma – modus,
jashtë modës.

Grimcat e së përditshmes thërrasin:
Një ditë do të të vrasim!
Lojëra parandjenjash sajojnë numrat fatalë,
mezi presin të varem.

Zbraza raftet e trurit nga kotësitë,
përzura edhe ëndrrat.

Kur u shfaq ai, deliri i madhështisë,
kalorësi i gamiles me kryet në hava.
Jeto madhështinë, më dërdëllit,
kthehu në vetëdije,
bota është e ngushtë,
s'ka vend as për hijet.
Gëzo marrinë, gjigant!
më shkund deliranti.
E ndoqa pas,
askund s'gjeta
për të një kafaz.
(Por, më në fund,
në mund e stërmund,
tinëzisht, një ditë
e shpura delirin në kopshtin zoologjik,
kureshtarëve t'ua fal
si gjest filantropik.)

Ujk

Dikur ishe ujk, qeni im.
Nuk lehje, veç hungërije.
Hënë e plotë t'i kafshonte sytë,
Me rreze të ftohta si hije.

Por fati të ndryshoi, të ktheu në qen.
Sa më dhemb kur vështrimin ma fsheh.
Lirinë ke humbur, kushtrimin e të parëve,
S'je më ujk, por një qen që leh.

Sytë

Sytë shohin, shihen, fshehin, fshihen.
Sytë ikin, largohen, sytë mërgohen.

Sytë ndrijnë, qeshin, ndizen, ndezin.
Sytë dashurojnë, dashurohen, sytë
verbohen.

Sytë lotojnë, pikëllojnë, harrohen, harrojnë.
Sytë ftohen e s'flasin, sytë vrasin.

Shtati ngrin kallkan, vdes,
sytë hapur mbesin,
kur shpirti shtegtimin merr
përtej universit.

Ekuiunks '83

V-së

Ekuiunks '83.
Mars.
Në qiellin e kthjellët një re.
E vetme, një re...
Rend larg,
për tek ti, atje.

Dikur, ti pe një ëndërr të mjegullt,
një re kishte hyrë në të, e pezullt.

Sa herë ti pe netëve ëndrra,
të kaltra, të bardha, të frikshme, të rënda,
mes tyre, në forma të çuditshme,
misteret hynë brenda.

Rite anonime,
supersticioze,
në rrathë të shformuar,
viciozë,
të zhytën në dëshpërim.
Jeta... një rendje.
M a r r a m e n d j e.

Ekuiunks.
21 mars.
Koha oazë...

Pranvera të paduruara,
plazhe të diellta jugore,
vjeshta të vonuara,
dimra të ftohtë veriorë.

Lotët nga ujëvarat e syve
mbi kraharor binin si katarakt,
dora e Shën Marisë e magjishme
kalonte mbi portretin tënd atë natë.
Vonesa – ankthi i pritjeve,
prekja e shqetësuar e duarve nën pardesë,
rrathët mavi nën sy,
fishkëllima e një treni në largësi,
çaste ikjeje,
me grimasa dhimbjesh
të padukshme në shpirt,
me dyshimin e përhershëm
të dashurisë,
premtimi i kthimit
dhe frika në fshehtësi.
Suspans si në një film
të hershëm,
bardhë e zi...!

E dashur Ve(ne)ra,
reja u tret qiellit,
fryu era.

E shtrenjtë, këtë herë
mbërrij tek ti,
përngaherë,
prej largësisë ekuivalente mes nesh,
në ditën baras me natën,
nga koha kur ishim aq larg
dhe po aq pafundësisht afër.

Largësisë dashuria humb,
nëse s'mbërrin në fund.

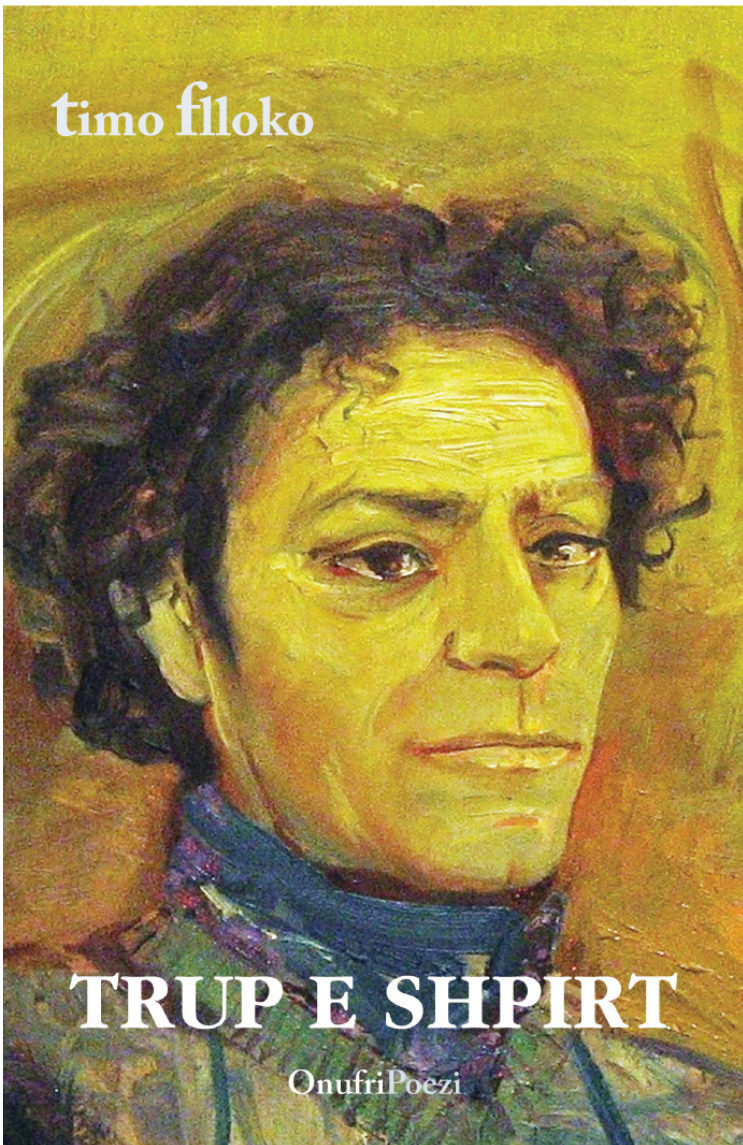
Ekuiunks...
Mars.
Me kohën pas.

Si Kulla e Babelit

Sikur unë të vija tek ti
apo ti të vije tek unë,
përtej së pamundshmes të mundnim
midis nesh të ngrinim një urë...

Të mos ndodhte ndarja, siç ndodh
(ndarjen mos ta kishim për fat),
ta endnim lartësish atë urë,
ajrit, në imagjinatë...

Le të ishte ajo iluzore,
si Kulla e Babelit,
që u ngrit e u shemb sa herë.
Lartësive, a s'do ish ajo qiellore,
urë ëndrrash,
në erë?

BARDHYL LONDO

Prill i hidhur

FLUTURIMI I KORBAVE

*Sa mirë po t'njoh, sado që je përdhosë.
Dante Alighieri, Ferri, Kanga III*

Një tufë korbash si hordhi kobzezë,
mbi kryeqytet fluturoi papritur,
mes flatrash kreshpëruar si rrathë ferri,
diçka digjej e digjej përshkënditur.

Statujat lëvizën mbi tokën e lashtë,
shpejtuan të mbronin vetveten,
vetëm Noli si më 1924,
vazhdonte t'i binte gërnetës.

Korbat endeshin të pështirë, ogurzinj,
mbi antenat e çative u ulën një nga një,
papritur gjithë dritaret u nxinë,
korbat sterronin ekranet e TV.

Pastaj fluturuan mbi çatitë e shtypshkronjave,
u shkrinë me plumba, lastra, interlinja,
të nesërmen gazetatat krrokëritnin si korb,
brenda një nate kryeredaktorëve u kishin dalë thinja.

FLUTURIMI I DYTË

Korbat vinin nga e majta, nga e djathta, nga qendra,
korba, korba, korba...
Perëndi, na ruaj nga këto trille të çmendura!
Zot, na shpëto kokat!

I pari klithi një fëmijë i sapolindur,
nëna shtratin mbuloi me trup.
Hordhi e korbave maternitetin qendror
godiste me sqepat si grusht.

Pastaj fluturonin si hordhi barbare
mbi azilet ku pleqtë dridheshin të strukur.
Korbat gjakosnin, kafshonin, gëlltisnin,
trupa të përgjakur duke ndukur.

Dhe thyheshin xhamat, thyheshin dritaret,
gjithçka si në ditën e Noes ishte.
Të paralizuara si nga sëmundja ishin spitalet,
mbushur plot me korba djallëzeza ekstremiste...

Vonë, natën vonë, korbat e lodhur,
të nginjur me gjak fluturuan s'di se ku,
qiellit të hirtë në vend të balonave,
pelena të përgjakura fluturonin kuturu...

FLUTURIMI I TRETË

Qyteti dridhej nga ethet. Nga frika.
Si i dehur endej as vetë s'e dinte se ku.
Majtas e priste vdekja. Djathtas lëngimi.
Spitalet krematoriume ishin gjithashtu.

Dritaret perdet ulnin si kanata burgu.
Kyçet e rënda prangosnin shtëpinë.
Qyteti mbledhur sa një grusht nga frika,
dridhej, lutej, ngujuar në karantinë.

FLUTURIMI I KATËRT

Të nesërmen korbat u rishfaqën sërish,
si re të zeza mbi çati, mbi rrugë, mbi kodra.
Ne s'kishim ku uleshim në asnjë stol,
në parqe, në kafene nxinin korbat.

Papritur një tufë fluturoi aq afër,
rruga m'u bë si Ferri i Dantes.
Diku e kisha parë këtë shëmti korbash,
koka e tyre me koka të njohura ngjante...

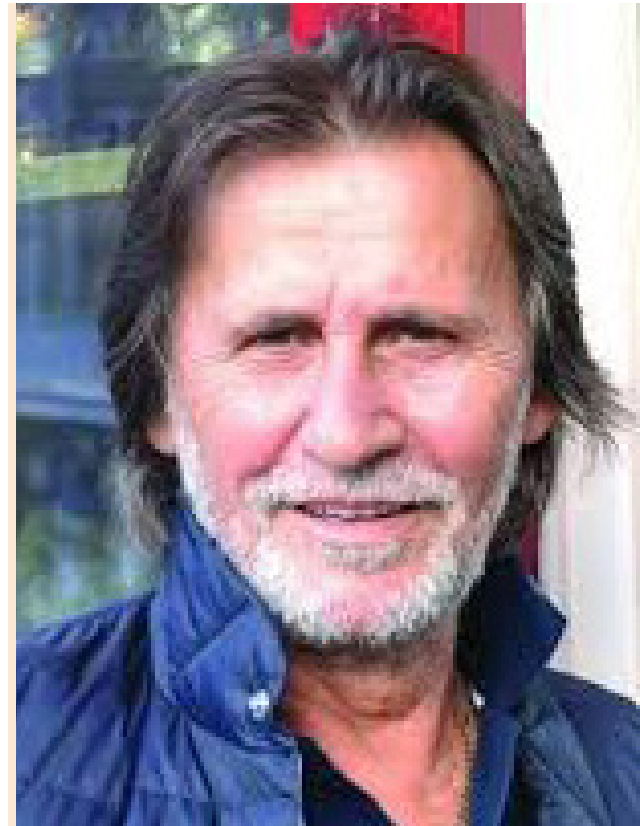
Zot! Si u shndërruan kështu në korba,
shumë prej tyre i desha pa dyshuar për asgjë.
Tani në kokën time klithte korbi i Alan Poes:
"Kurrë më! Kurrë më! Kurrë më!"

Ndërsa ata endeshin më të zinj se nata,
poste kërkonin, kolltukë, hobi.
Mbi fytyrat e njerëzve glasa lëshonin
dhe talleshin tinëz me një tallje prej korbi...

FLUTURIMI I KORBAVE NATËN

Qyteti dergjej mes ethesh në karantinë,
lutej, falej, ëndërronte në delir.
Korbat fluturonin të tërbuar mbi çatitë e trembura,
korbat sterronin edhe më natën e nxirë.

Të etur për mish, të etur për gjak,
njëri-tjetrin sulmonin pa mëshirë.
Mbi tokën dhe çatitë, dridhur nga ethet,
pendët binin – re e zezë, e pështirë.

IN MEMORIAM LATIF AJRULLAI

Javën që lamë pas, botuesi i njohur Latif Ajrullai ndërroi jetë.

I diplomuar në Fakultetin e Shkencave të Natyrës për Kimi, Magjistër në Farmaci, për shumë vite ai punoi si profesor i kimisë. Më pas iu përkushtua me pasion botimeve shkollore, si botues, përkthyes dhe autor i disa librave psikologjikë dhe shkencorë e artistikë.

Bashkë me partneren e tij, poeten e mirënjohur Rita Petro, realizuan një ëndërr të tyre për të hartuar tekste shkollore për nxënësit shqiptarë në të gjitha trevat shqiptare. Ata ngritën që në vitin 2000 kompaninë ALBAS në Shqipëri, me degët e saj në Maqedoni, Kosovë dhe Preshevë.

Latif Ajrullai ka nxitur dhe ka përkrahur bashkëpunimin dhe punën me grupe autorësh, ku bëjnë pjesë studiues të njohur të fushave të caktuara të këtyre trevave, me qëllim që këto tekste të kenë një frymë sa më të hapur mbarëkombëtare shqiptare.

Ai ka dhënë kontribut të shquar si Kryetar i Shoqatës së Botuesve të Teksteve Shkollore, për respektimin e konkurrencës së ndershme në tregun e librit si dhe ka denoncuar hapur shkeljet apo padrejtësitë duke ndikuar në përmirësimin e legjislacionit të teksteve shkollore.

Me këmbënguljen dhe punën e tij, u bë e mundur që për herë të parë në Shqipëri të krijohej platforma digjitale "Portali Shkollor Albis", dhe të digjitalizoheshin të gjitha tekstet shkollore, duke ndihmuar në modernizimin e procesit mësimor.

Pas kësaj humbjeje, shumë njerëz të njohur të letrave u shprehën të dashurve të Latifit ngushëllimet, ndërkohë që Rita Petro shkroi:

PËR TY, LATO, QË NUK E LËSHOVE KURRË TIMONIN NGA DORA

Ne ishim të dy kapitenë, por me një ndryshim. Ti kurrë nuk e lëshove timonin nga dora... unë ndonjëherë po, kur më trembte ndonjë dallgë e madhe apo kur joshesha nga viset e reja, të panjohura. Kur kthehesha, ty të gjeja aty me duart në timon. Me ty isha vetvetja...e lirë, me ty isha e sigurt.

Nuk e di nëse do jem aq e qëndrueshme sa ty pa ty... por po i jap vetes kurajë... e si të mos i jap i dashur Lato, me gjithë këto vlerësime të vërteta e dhimbje të madhe për ty, nga i gjithë stafi i Albisit e Deaprintit, nga miqtë tanë të dashur realë e virtualë, nga kolegët tanë, njerëz të librit e të kulturës. I falënderoj të gjithë nga thellësia më e thellë e shpirtit e i uroj ta mbushin jetën me dashuri e muzikë edhe kur jeta t'ju bëhet e vështirë. Kjo ishte ajo që bëme ne për 20 vite.

Po të përcjellim Lato me jazz dhe whisky...puron që ke lënë përgjysmë do ta pi deri në fund. Se ti ishe sa profesor serioz e biznesmen vizionar, aq edhe rock-ist e rrolling stone-s.

BARDHYL LONDO

Prill i hidhur

OnufriPoezi

NURIE EMRULLAI

Vargmale nën dhé

Nëpër fazat e hënës

Një hënë drapër
Ishte mbështjellur nëpër flokët e mia
E më kishte lidhur për qiellit.

Hënë e re

Pra, duhet braktisur realiteti,
U harxhua koha ime numëruar në ditë e muaj,
pa asnjë vit.

Dashuria ime qe me afat.

Pafundësia le t'i takojë poezisë!

Nëse dhe lutjet i mund harresa,
Ç'gjë tjetër mbetet për të kujtuar?

Jam shtëpi pa dritare. –Po unë jam ajo shtëpia!
Unë jam ai lisi që nuk ka hije.
Një mjegull e tejdukshme!- ja ç'ka është jeta ime.

Patoku që humbi tufën, e fluturimi i dukej
çmenduri.

Hap sytë e mendjes dhe jetoj pafund realitete.
Unë s'jam e çmendur.
(Çmenduria shkruhet me “ç-ë” të fortë),
Si çekani i gjyqtarit
Që ndër ato rroba fsheh një frikacak,
që s'fle nëse drita nuk rri ndezur.

Ja tani po dënohem me gojën time,
me duart e mia prangos të tashmen time...
Gjyqi im janë malet që rriten dita-ditës
përballë meje
dhe unë mbetem një hije njeriu,
Që dielli s'e ngroh, hëna rrinë gjithnjë e re.

Jam njeriu-fëmijë,
E lënë në liri në një shtëpi me grila,
e s'e gjen dot daljen
sepse e di që s'provon.
Dalja në liri ka vetëm një mundësi.
Një të vetme në natën me hënë të re.
Malet janë gjigandë në një natë me hënë të re,
Por, as hije s'ka, s'ka as shpresë.

Sa rëndë të jesh njeri

S'kam bërë diçka të gabuar në jetë
Përveçse, kam dashur,
kam falur,
e kam harruar si një perëndi.
Vetëm pritja ishte shumë njerëzore në mua,
E më tjetërsoi në djall.

Frika

tmerrohem nga e zeza,
ndërkaq nata vjen pa hënë sa herë.
tmerrohem nga faji,
e mëkatat nuk i numëroj dot më.
kam frikë nga vdekja,
e sa herë e vdekur jam ngjallur mëngjeseve.
kam frikë nga dashuria,
e s'e ndal dot veten mos jepem pas saj.
frikë,
frikë,
frikë...
e mbjellë në palcën e kurrizit tim
që tajohet bashkë me numërimin e minutave
të kohës që nuk ekziston.
kjo ndjenjë po plak ditët e mia,
flokët e mia i ka zbardhur
dhe sytë e mi rrinë thelluar përbrenda trurit.
frika vjen si një çekan gjyqtari,
dhe thërret para viteve që me çiltërsi mendova
se i jetoj.
më thanë:
“dënohesh!
dënohesh!
dënohesh!”
dhe pasi përseritet tri herë një fjalë,
thonë se Zoti arrin ta dëgjojë.
dhe unë prapë po frikësohem nga braktisja,
të gjithë njerëzit e mi në krahëror i mbajë.
nuk mund të ikin kështu,
nuk është aq e dhimbshme jeta,
jo kjo FRIKË një emër tjetër ka.
Qeshemi ndër dhëmbë e themi
E bukur qenka nata, mos mbetçim pa të!

Vite drite larg

Unë rri mbështetur mbi drapër të hënës,
jam larg,
aq larg sa harruar janë të gjithë
se unë ec nëpër truall,
se dikur më kanë shikuar,
se më kanë përqafuar,
dikush dhe më pat puthur kohë më parë.
Unë ulur bri varkës në oqeanin e qiellit
që vetë e kam mbushur me sytë e mi,
sytë e mi sterrë të zi, si nata.
Dhe krahë thyer
mësoj notin e jetës së të rriturve,
ndonëse kurrë s'e mësova në asnjë verë
se ishim të varfër dhe afër nesh s'kishte det.
Po zhytem në thellësi të natës
gjithnjë me sytë nga dritaret mos dikush
ka hequr perdet dhe kundron nga larg,
jam varur cepit të hënës
dhe jam aq larg,
sa zërin tim më afër e kanë engjujt se sa çdo gjë
tjetër e gjallë.
gjithkush fle në gjumin e jetës,
gjithkush është urdhëruar
“Flej, nata s'duhet të të gjejë zgjuar!”

Matje kohe

Një grua tradhton burrin e saj.
Një nënë urren të bijën.

Një tregtar ia shet mollët e kalbura
njeriut që vuan nga kanceri.

Një vajzë e vogël shkel mizën pa dashje,
kërruset, bëhet një me tokën
Për ta dëgjuar a merr frymë miza.

Lypsari padashje ia shkel këmbën
maces duke i dhënë ushqim.

Dikush pa zë u lut sot të binte shi.
Afër tij thanë: “E urrej shiun!”

Dikush harroi që jeton,
Tha:“Nesër do zgjohem, sot dita më shkoi kot.”

Dhe të gjithë këto Ikën,
dikush mbulon veshët,
Dikush mbulon sytë,
Dikujt i dhembin këmbët
Nga ikja për t'iu fshehur Zotit.

Mohim

O hënë e netëve të mia vetmitare,
vetëm ti ma pe fytyrën e vërtetë që
mbështesja mbi dritare.
Shpesh me fjalë t'u drejtova
por ti rrije memece.
Cila e kishte humbur rrugën n'këtë jetë,
unë që s'dija ç'të bëja
a ti që dije ç'bëje dhe asgjë s'ishte njëjtë?

ESMERALDA SHPATA

Tregimet e një personazhi

KRIJUESI E TREGIMEVE TË ESMERALDËS NUK E NJEH ASKUSH

Vasil Vasili

Askush nuk e di si u ngjiz estetikisht. Nuk ka prindër që t'ia tregojnë. Akti gjinor estetik ka ndodhur para lindjes së tij. Ka qenë fara e prindërve dhe rastësia që i ka siguruar lindjen estetike. Dhe përsëri, misteri është i fshehur në natyrën e krijimit. Natyra të jep krijimin, por nuk të shpjegon misterin. Mund të ngushëllohesh duke gjetur një rast të ngjashëm në gjerdanin e brezave të tu, por përsëri do të marrësh prej tyre një ide të vagullt. Ajo me të cilën kemi lindur, na krijon, vetëm shpërfaqja dhe futja në ujërat e rrethanave kanë një kuptim të plotë krijimi.

Krijuesi, në thellësi... të njeriut, është gjithnjë më i ndriçuar se njeriu. Është më i ndriçuar dhe më i plotë se ai punon me tre mekanizma: me logjikën, me misterin që përgatit krijimin dhe me mekanizmin e figurave. Është një bashkëjetesë jo pa probleme. Shpesh, njeriu ndien se ka në përdorim vetëm logjikën dhe pret t'i vijë krijimi. Ai i nënshtrohet pa kushte krijuesit vetëm në çastin e krijimit. Jashtë rrethanave krijuese, njeriu e shpërfill krijuesin me egoizëm, sepse paraqet veten. Sa më pak tryzni ushtrohet mbi krijuesin nga njeriu, aq më artist është njeriu në jetë dhe aq më shumë art lind. Sekret i krijuesve të mëdhenj qëndron në daljen nga rrethanat shtypëse të vetes dhe të shoqërisë.

Po ta këqyrësh psikikën e Alda Taçe Shpatës, që gjallon në tregimet e saj të shkurtra, do të ndiesh se ajo ngulmon të rikrijohet, por në hapësira të ngushta. Askush nga jashtë nuk ia ka diktuar asaj të rikrijohet në këto hapësira dhe jo në të tjera. Rikrijimi dhe përsëritja janë mekanizmi i jetës, por nuk e shohim përsëritjen, se na del përpara jeta pandërprerë. Rikrijimi është lëvizja e brendshme e njeriut drejt njohjes së vetes.

Masa ideale e hapësirave ku e vendos personazhin Alda, nuk është më e madhe se një dhomë me perde që hapen e mbyllen vazhdimisht për t'u futur afshi i jetës. Gjithkush mund të thotë se e këqyrim natyrën me sytë e psikikës sonë. Dhe në art i njëjti mekanizëm punon.

Gjithçka e fortë që na ndodh, është një kujtesë e përsëritur në trajta të ndryshme. Por nuk është vetëm e ndodhura e rastit, është edhe përfytyrimi (e parandodhura) e regjistruar si embrion në psikikë. Shpesh, kësaj i themi talent.

Dhomat... e personazheve të Aldës kanë lidhje me psikikën e saj, me siguri. Ajo nuk e ndien veten të sigurt në hapësira. Psikika ia dikton dekorin dhe vendndodhjen e personazheve.

Dhomat i kanë mundësitë edhe për dritë..., edhe për errësirë..., për lirikë dhe për ekzistencë. Alda do pjesën e dendësuar të hapësirave. Një Dhomë e tillë i ka të gjitha. Edhe personazhet plotësuese. Asaj mund t'ia hapësh derën dhe personazhet mund të shohin ç'bëhet jashtë, por mund ta këqyrin hapësirën si një gjë jo domosdoshmërisht të nevojshme. Mund të gjejnë diku, në prag, një personazh cytës. Ai mund të ketë qenë në inventarin e Dhomës, por ka dalë përkohësisht. Dhoma Artistike e Aldës i ngjan një teatri shëtitës, me dekorin e lehtë në shpinë. Të gjitha kujtimet kthehen te shtëpia e fëmijërisë, atje ku kemi pasur dhomën tonë parakrijuese.

Pse ndodh që kujtimet... kthehen...? Sepse ne i kthejmë natyrës atë që na ka dhënë pa qëllim dhe me të cilën kemi ngritur përfytyrimet. Është një sjellje etike e brendshme e njeriut ndaj natyrës. Ky është një shpjegim i nisur nga e përgjithshmja e njerëzve. Alda ka edhe të veçantën e saj. Ajo ëndërron si lirike dhe ëndrrën e do edhe me logjikë. Kështu është proza e saj. Lirikën e do të lindë nga vetja dhe logjikën e kërkon nga Personazhi Plotësues. Kështu krijohet konflikti lirik i tregimit që ushqehet nga ekzistenca. Të gjitha tregimet e Aldës përshkohen nga ky konflikt.

Nëse tregimet, në bashkëlidhje me njëri-tjetrin, do t'i nënshtroheshin një shestimi tjetër artistik, libri do të dilte roman lirik-ekzistencial, edhe me ngjyime nga një etikë e dëlirë, dhe koha do të zinte më shumë vend si e pranishme. Do të shtohet sfondi social dhe përsiatjet etiko-filozofike. E,

megjithatë, ajo ka krijuar një personazh të dallueshëm duke u nisur nga vetja, femrën në kushtet e provincës. E dallueshmja e tij vjen nga brendësia e mendimeve dhe e gjendjeve dhe më pak nga veprimet. Ky është një personazh tipik femëror i dalë nga një shkrintare femër.

Rrethanat psikike dhe etike janë më të rëndësishme dhe përbëjnë rrjedhën e rrëfimit. Ato janë reflektim, ato shpërfaqen jo për arsye shoqërore, por nga trysnia shoqërore për të plotësuar botën e brendshme që i njej shoqërisë fuqinë për ta tjetërsuar personazhin e saj.

Gjithë fuqia artistike e Aldës shprehet në grishjen që i bën personazhit për ta kthyer përsëri në Dhomën e saj Artistike. Ajo tregohet idealiste. Dikur ata janë mirëkuptuar, por, sapo personazhi doli jashtë Dhomës, ajo ndjeu se e humbi. Ai tani është një tjetër personazh që do punë të rikthehet në rolin e mëparshëm. Të dalësh jashtë... është edhe një lloj humbjeje.

Personazhi i Aldës që udhëheq rrëfimin, është gjithnjë femër, pavarësisht në ç'plan e vendos. Vendi ideal i këtij personazhi është dhomë shpirtërore që këqyr qytetin provincial. Qyteti mund të jetë në një çip rruge, në një ballkon, një hyrje në kat të shtatë, një stacion treni. Shpesh, qyteti është një subjekt i madh që paragjykon, por personazhi gjithnjë është në kërkim të dhomës së tij. Do që ta plotësojë edhe duke i hequr qytetit personazhet nga errësira e tij, madje, duke i hequr, është një trill sa njerëzor aq dhe femëror. Alda ia bashkëngjit estetikës heqjen. Plotësimin e tregimit edhe nëpërmjet heqjes e bën me trille.

Ajo më shumë se personazhin plotësues josh veten duke e shndërruar pa ndërprerje Personazhin Vete dhe atë Plotësues. Personazhet e Dhomës së saj duken sikur rilindin nga shpirtrat e tyre. Gjendja e tyre është në kapërcyell, është një plazmë e pangurtësuar.

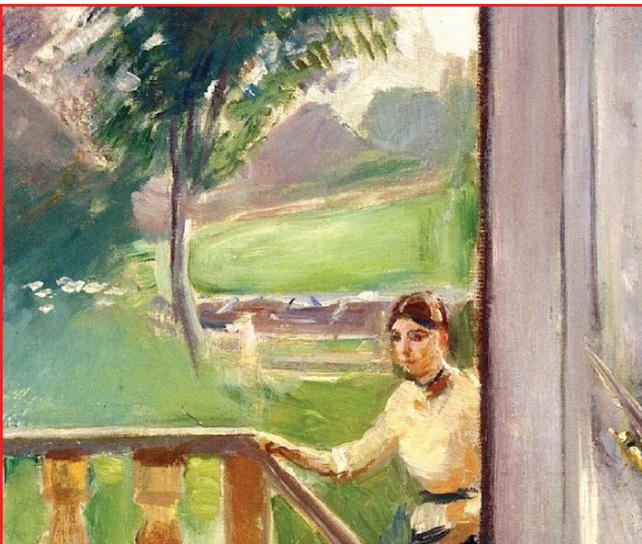
Personazhi nuk mund të jetë më i lirë se hapësira e lirisë së metodës artistike të krijuesit.

Ligjërimin ia thadron poetika. Metoda nuk është më pak e ndikuar nga poetika, është fantastike. Ka kalime të shpejta dhe të befta të gjendjeve rrëfimore.

Prozës tradicionale, nga ky ligjërim dhe nga kjo metodë, do t'i mekej fryma.

Alda nuk del dot nga psikika (estetika) e saj, me të cilën ka krijuar Dhomën e tregimit. Në një dhomë, dendësia është më e këqyrrur. Planet janë më të afërta. Marrëdhëniet më të ngushta. Të gjitha këto janë cilësi të mjaftueshme për një dramë lirko-ekzistenciale.

Asnjëherë nuk e dimë me përpikëri se çfarë zgjedhim. Ajo që zgjedhim, është shija jonë ideale. Në art, edhe kur thirret e rëndomta në lojë, në mendje, gjithnjë dikton idealja. Arti është loja midis të rëndomtës dhe ideale. Të dyja gjendjet janë të barabarta, veç synimi e kapërcen të rëndomtën.

ESMERALDA SHPATA

Tregimet e një personazhi

Onufri Tregime

Një dhomë është më e shenjtë për një femër sesa për një mashkull. Mashkulli e ndien veten të sigurt në hapësira. Një femër njësohet me një dhomë me ajër të dendësuar aromatik dhe me ngjyra të forta. Ajo e kthen vetvetishëm dhomën e krijuar me mendim në dhomë shpirtërore të saj. Femra banon, më së shumti, në këtë dhomë.

Femra përherë kërkon të plotësohet nëpërmjet trilleve. Trillet e saj kërkojnë një tokë të pëlleshme me amzën e saj dhe të mashkullit.

Jemi futur në botën femërore. Diçka e dukshme, vezulluese dhe e pakuptueshme, por krejtësisht e arsyeshme. Arsyen ia ka mëkuar natyra që e krijoi.

Jashtë Dhomës, në prag, ka një personazh që ka dalë nga dhoma, dikur. Kjo është një pikë ku personazhet e Aldës fillojnë ecjen në kahet e tyre. Por dikur..., më shumë, është një kohë shpirtërore. Ai duhet të futet medoemos brenda. Por një femër nuk është një mundësi e pakufizuar. Ajo është një dëshirë përballë një pasqyre që është vendosur jashtë, te pragu ku fillon një jetë e ashpër.

Jashtë... ka ligje të tjera që e kanë përpunuar... atë që ka dalë jashtë derës.

Alda ka mbështjellë rreth trilleve estetikën, përpara gjinisë ka vendosur mbrojtjen duke e përforcuar me personazh. Ai rri gjithmonë te pragu, po aq edhe brenda saj. Personazhi te pragu dhe ai brenda saj vetëm sa kanë vendndodhje të ndryshme. Ata janë të këmbyeshëm dhe të bashkuar për të krijuar rrëfimin. Nuk është e nevojshme të thuhet se personazhet lëvizin si në ëndërr, se ata lëvizin në një poetikë dhe në një qytet provincial. Me tregimet e saj, Alda e ka tejkaluar. Ajo e këqyr këtë qytet si personazh. Ajo vetë është në një qytet ideal.

Personazhet e Aldës vuajnë sëmundjet e provincës që janë si mola për njeriun. Krijuesja është moderne, por ajo e këqyr qytetin provincial sikur ai të ishte pacienti i saj artistik. Para këtij pacienti, ajo monologon dhe rrallë e nxjerr monologun jashtë. Ndërkohë, në përshkrimin e sëmundjes së personazhit është edhe diagnoza etike.

Alda ka sjellë botëvështrimin e saj për botën e provincës. Ai është etik. Përveçse e këqyr personazhin si të ishte pacienti i saj, ajo provokon provincën me botëvështrimin e saj. Botëvështrimi i saj në tregim është në shtratin e rrëfimit, po është një shtrat i parehatshëm për personazhin e provincës. Ai shtrat ka shumë dritë për personazhin. Po. Ajo do që t'i nxjerrë në dritë të plotë personazhet, por ato janë provinciale, që fshehin diçka gjithnjë. Nuk ka ardhur koha e tyre për të mos fshehur asgjë. Kjo është një lloj biografie e personazheve.

Shtrati i rrëfimit nuk përputhet plotësisht me rrëfimin, ai është një rrëfim i brendshëm i rrëfimit, që ka kaluar, së pari, nëpër krijuesin i cili e ndërton si shtrat për rrëfimin. Në tregimet e Aldës, shtrati i rrëfimit i projekton personazhet, pastaj i fut në rrëfim. Jo se ky projektim ka kohë të ndarë nga krijimi, ai është pjesë e pandashme e rrëfimit, gjatë rrëfimit, por ai është i këqyrrur në lexim. Ai mban shijen artistike të krijuesit, me të gjithë përbërësit, ndriçon me dritën vetjake personazhet, me atë sasi që ai mendon se duhet t'u japë. Në shtrat është baza e stilit. Shtrati është laborator. Ai ka lidhje të drejtpërdrejta me psikikën krijuese, është estetika e psikikës.

Krijuesi është gjithnjë me më shumë dritë se njeriu që e mbart. Ai është shtrati i rrëfimit të njeriut. Njeriu përngjan me rrëfimin që ecën, por që ka nevojë të jetë në një shtrat. Ai e disiplinon rrëfimin dhe i jep ato karakteristika që duhet të ketë sipas një gjedhe estetike. Krijuesit dallohen, para së gjithash, nga shtrati i rrëfimit, i cili rri si dhënës nën rrëfim, por e kontrollon rrëfimin gjer në sipërfaqe. Ai është vetëdija artistike e krijuesit që përpunon të gjithë përbërësit e rrëfimit. Alda ka shtratin e saj të rrëfimit, i cili është shumë veprues.

Jo të gjithë që shkruajnë prozë, kanë shtrat rrëfimor, madje pak e kanë atë. Shumicës nuk i shkon ndërmend që ai duhet të jetë, që rrëfimi të bëhet tregim.

Personazhet e Aldës nuk kanë të kaluar historike. E kaluara e tyre është largësia e personazhit nga shtrati me dritë i tregimit që shfaqet në rrëfim. Ajo është një e kaluar që ka marrëdhënie brenda personazhit, jo jashtë tij, një e kaluar që krijohet si largësi nga një mospërputhje etike e shtratit të rrëfimit me personazhin. Provincë është gjithë bota, pavarësisht se ku zhvillohet jeta. Në provincë dhe jashtë saj janë të paktët që jetojnë jashtë provincës. Alda është e vetmja tregimtare që nuk e ka futur në tregim të kaluarën historike. Asaj i ka mjaftuar vetja në jetën sot. Kjo është prozë e singqertë, pa shtysa të tjera të jashtme. Kjo është një prozë psikologjike që thërret etikën si rregullator dhe filozofinë letrare që i buron nga shtrati rrëfimor, por ajo zhvillohet në qenie, si pjesë e qenies, e historisë së qenies, jo e historisë. E këqyrrur kështu, ajo është një metafizikë e mbuluar nga rrëfimi.

Krijuesja, brenda Aldës, përfytyron dhe përfytyrimet i mbivendos mbi përfytyrime, në një gjerdan rrëfimor. Ajo shkatërron një përfytyrim të shkëlqyer për të ngritur një përfytyrim tjetër, po me të njëjtën lëndë, por me gjendje të ndryshme. Me hullinë e përfytyrimeve ndërrohen edhe kohët rrëfimore.

Pjesë nga parathënia

MAJLINDA RAMA

Lirikë me dhimbje

Apoteozë gri

Prishet një ëndërr,
pastaj një tjetër,
edhe një tjetër,
në qiell rënkon një djalë,
dita zgjohet herët,
fjala e pathënë edhe më herët,
qyteti ecën mbrapsht,
pastaj nisin të bien vjeshtat,
një nga një,
pastaj
edhe dy nga dy,
edhe tre nga tre,
bien vjeshtë mbi vjeshtë.
Një vajzë e re
hipur mbi re.
Një zog bie
mbi të ardhmen,
është gri,
një bebush qan nëpër sytë e shitësve ambulantë,
vajza e virgjër vrapon,
vrapojnë pas saj megjulla,
shtëllunga që rendin ta kapin,
dhe vajza ecën
dhe megjullat vrapojnë...
një prift zhvishet,
murgeshat po martohen,
luftëtari mjekon dhimbjen,
një gji shpërthen në lot
edhe unë...
dhe dua një glob të qelqtë
dhe një kitarë-flamur
dhe një urë harkore.
Qielli nën djalë
dhe një melodi funebër
dhe nata përleshet me mua
dhe bota hesht,
toka mbi ne
dhe fjala para nesh shumohet,
një nga një,
dy nga dy,
tre nga tre,
tokë e qiell në tangon e mbrëmjes,
dasmë, ku ta dish!
Prej pluhuri ndërtuar erëra sfiduese,
hënat janë bërë mur
njëherë një hënë,
pastaj dy,
pastaj tri,
hënë mbi hënë...

Disa prej tyre

Miqve

Disa prej tyre janë ndërrime stinësh,
ftohje që dërgojnë acar,
janë germime plagësh
në thellësi.

Ka edhe nga ata që janë kripa e lotit,
janë mosarritje,
sekrete murgeshash, këngësh elegjiake,
herë janë shpresa të harruara,
herë lamtumira të pasosura.

Ndonjëherë, si fëmijët bonjakë janë,
endje trotuaresh herë tjetër,
ka raste – lot që shkojnë dëm,
buzëqeshje gurësh
a rrugë të zbrazëta,
disa – lumturi të pambërritura,
të tjerë – celebrime të pabëra,
a stuhi zjarresh.

Ka dhe nga ata që janë ikje,
ikje që s'bëhen kurrë kthime...

Më pëlqen të takohemi në mbrëmje

I

Më pëlqen të takohemi në mbrëmje,
vetëm ashtu mundem t'i fsheh miliona dëshira
kapluese,
mundem t'i fsheh ashtu edhe gishtat
që duan të hyjnë në gjakun tënd
e në natë dua të fshihem e tëra,
t'i lidh ëndrrat në dëgjimin e një zëri,
sekretet e mia t'i fus poshtë hënës
e flokët e lumtur dua t'i var pas shpinës...

Pastaj më kap dëshira e përflakur:
nën terrin e natës dua të të fsheh ty,
ta mbështjell trupin me veten time,
të mos dukesh.
Se ti je sekreti im,

sekreti im,
që shtrëngohen ta zbulojnë.

Ti je hënë e ndezur çdo mesnatë,
je mbërritja e trenit të parë në stacion,
je dëshira ime në rrugë të mbushura me njerëz.

Edhe sonte, e hyrë në natë,
po të pres!

Më pëlqen të takohemi në mëngjes

II

Më pëlqen të takohemi në mëngjes,
vetëm ashtu mundem t'i ul zogjtë në këngët e tua,
mundem të kotem në hijen e fytyrës sate,
t'i spërkas faqkat me të butën e dritës
e në ditën tënde të fshihem e tëra,
të zbuloj prushin shpuzë fshehur në ty,
diejt t'i tërheq në shkulmin e gjoksit tënd,
me shkumës të t'i shkruaj sekretet e mia
nën lëkurë
e buzët e kuqe të t'i bëj luadhin tënd.

Me ty dua të takohem në mëngjes,
që dita të pikojë butë mbi trupat tanë,
nën të bardhën e saj dua të të fsheh ty,
të të mbështjell trupin
me puthjen e amshueshme,
të mos dukesh.
Se ti je sekreti im,
sekreti im,
që shtrëngohen ta zbulojnë.

Ti je ylli i dritës ndezur në mes të ditës,
je dritë syri ku kyça burrat që më dashuruan,
je ajër i bardhë lidhur në qafën time.

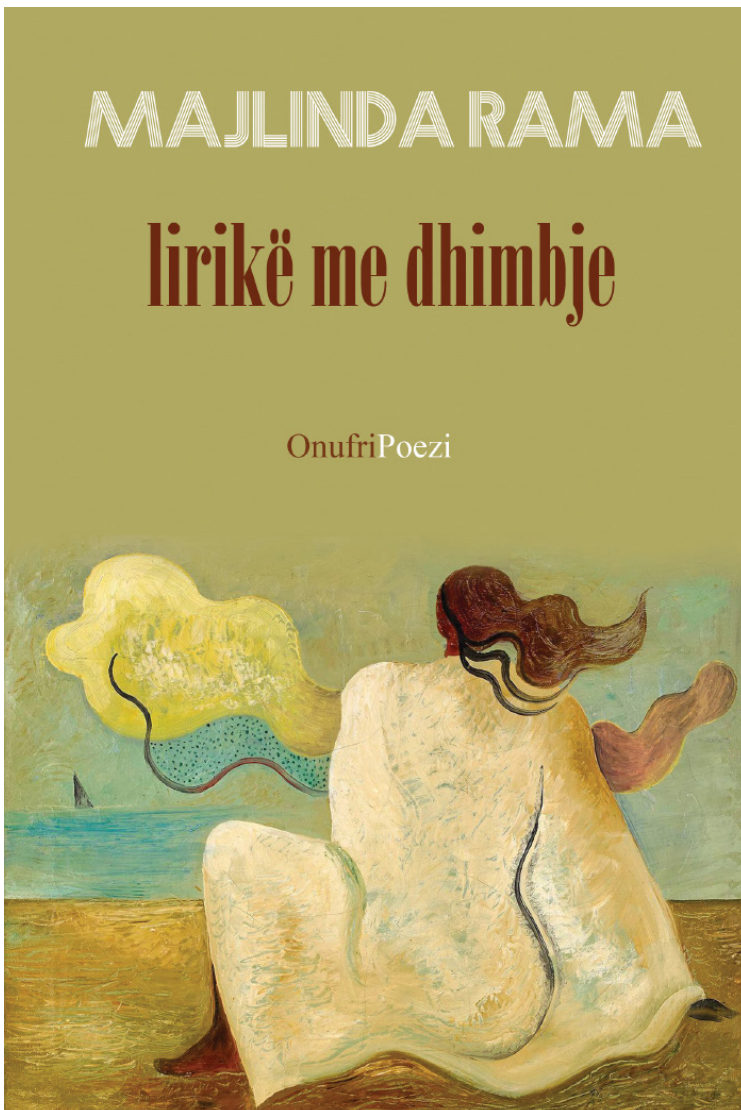
Edhe sot, e veshur me mëngjes,
po të pres!

Unë të bëra burrë

Unë – grua,
ti – një shekull lindur,
që më kërkon Hadit
si Orfeu Euridikën,
101 vjet
që më përgjon ëndrrat në adhurim,
një deçenie
që e shpërngul ditë-natë zemrën tek unë,
një vit
që fle zgjuar poshtë dëshirës sime,
njëmbëdhjetë muaj –
pelegrin tek unë,
një mijëvjeçar
që më ke vënë unazë...

Sonte,
oh, i dashur,
me puthje t'i rrëzova gjithë krenaritë,
t'i zbrita kulmet me përqafile,
malet e lartuara nëpër kohë
t'i ula gjirit tim.

Erdhe
dhe në trupin tim u bëre fli,
te këmbët e mia si kokë e prerë.
I dashur, hesht,
unë të bëra burrë!

NJË PROCES RESTAURIMI PËR MUZIKËN SHQIPTARE

nga INA KOSTURI

Muzika shoqëron përditshmërinë e gjithkujt, nga gjinia më e thjeshtë e këngës, e deri tek format e mëdha që shpesh i quajmë serioze, aq të munguara këto kohë pothuaj në sallat e gjithë botës. Muzika flet një gjuhë universale, të pakuptueshme, gjuhën specifike të alfabetit muzikor, e nëpërmjet tij gjuhën e identitetit të çdo vendi. Ngjashmërisht si preferencat e individëve ndaj saj, kombet dallohen edhe nëpërmjet intonacioneve muzikore. Kur vlera dhe jehona e saj kalon kufijtë e një kombi ajo kthehet në universale, siç është krijimtaria e gjenive botërorë, vepra e të cilëve i reziston shekujve e trashëgohet si pasuri e çmuar, duke humbur në harresë vendin e origjinës së kompozitorit e shndërruar në pasuri të përbotshme. Çdo vend ka muzikën e tij specifike, muzikën serioze që i bashkohet tipareve dhe pasurisë tradicionale të hershme, me intonacionet e fjalëve, traditave, me intonacionet e kohës kur krijohet vepra, shtresuar mbi ritme e melodi këngësh të vjetra, me specifikat e pasqyruara në këto gjini të përmasave të mëdha e formave më të plota, asaj profesionale. Muzika shqiptare shprehet me alfabetin e notave, e bashkë me to ndërthur fshehtas, gdhend në pentagram padukshëm intonacionet e gjuhës, fjalëve, asaj morie epitetesh, figurash letrare njëlloj si letërsia, po të përçuara mes tingujsh, intervalesh, akordesh, nuancash, të vendosura në harmoni të padukshme me natyrën, frymëzuar nga detet, lumenjtë, malet e tok me to me një sërë kodesh, sjelljesh, veçantish, që pas kuintash janë simbole të origjinës sonë. Muzika shqiptare, kjo pasuri kombëtare shfaqet ndërkohë si pasuri nazike, me pamundësinë e vendosjes në muze, pasi specifikat e tingullit e sfumojnë, pamundësinë e dëshmisë nëse pranë nuk i gjendet letërsia, mjetet e dokumentimit, skena, publiku, kritika. Një pasuri që kërkon kaq shumë përkushtim, politika shpëtimi nga harresa, pluhuri, në ato partitura të lodhura lapsash të varfër shqiptarë që presin procese moderne dixhitalizimi. Muzikës shqiptare i nevojitet në mënyrë figurative një proces restaurimi, po të tilla procese ndodhin ngadalë dhe pas debateve, perpjekjeve, me dëshirën e shumë mjeshtrave që në unison i përkushtohen kësaj kauze, në frymë pasioni e tolerance. Bashkë me largimin e një plejade ikonash, nëse do i quanim kështu kompozitorët shqiptarë që nuk jetojnë, duket i vështirë dhe gati i pamundur ky proces. Hera-herës krijimtaria pasurohet në heshtje me prurje të reja, ndodh që veprat e humbasin identitetin e në to mbeten vetëm gjurmë dialektesh shqip, herë modernizimi dhe koha

që jetojmë i transformon në krijime të pakuptueshme të mendësive eksperimentale të krijuesve. Kjo krijimtari ashtu si dhe krijimi letrar nuk rresht, ajo për specifikat bëhet e padukshme, humbet në tisin e harresës, e siç ka ndodhur zëvendësohet me forma më të lehta derisa gjen terrenin e përshtatshëm për t’u shfaqur. Ngjashmërisht si dekorimi i Philip Glass në Amerikë, kompozitor i njohur i rrymës minimaliste, titujt ” Nderi i Kombit” akorduar kompozitorit e patriotit Thoma Nasit, e së fundmi Çesk Zadesë, ndonëse të vonuar, përfaqësues të dy kohëve, me kontribut të shquar kombëtar e muzikor, ngjasuan me një këmbanë për të kujtuar se figura e kompozitorit është një nocion gati i harruar. Ashtu si në festivale këngësh, ku atributet e krijimit i merr këngëtari, në krijmtarinë serioze të gjinive të mëdha muzika duket se po identifikohet me instrumentistin. Interpretimi i krijimtarisë muzikore është pjesë kryesore në tërë veprimtarinë artistike në jetën e një vendi, e një qyteti, interpretimi është kontakti i muzikës me publikun. Në morinë e pafundme të veprave të interpretuara, në morinë e aktiviteteve që shpalosin muzikë, muzika shqiptare thaujse mungon. Po përballemi me të gjitha rrymat, duke harruar se muzika shqiptare, instrumentale, simfonike, gjinitë e mëdha si opera e baleti na identifikojnë. Shprehja e dikurshme e Thoma Nasit, “ Përkrahni muzikën e fjeshtë shqiptare” është mëse aktuale sot, me ndryshimin se kjo e muzikës është tashmë e komplikuar, e përmasave dhe zhanreve të mëdha dhe duhet të tingëllojnë në skenë. Nderimi i Çesk Zadesë si përfaqësues i profesionalizmit muzikor e profesor i një plejade kompozitorësh janë kujtesë për rëndësinë, dinjitetin që muzika shqiptare duhet të marrë mes arteve të tjera , duke nisur me përkushtimin dhe politikat e duhura, që këto vite duket se kanë munguar...

Muzika shqiptare shpesh është ngatërruar me interpretimin, ndërsa përkrahjet për të kanë qënë diçka përtej substancës së saj profesionale. Me muzikë është kuptuar çdo lloj aktiviteti, ndonëse pa lidhje me krijmtarinë muzikore. Në gjithë tëto vite është folur për dixhitalizmin e krijmtarisë të kompozitorëve, po shpesh këto kanë qënë iniciativa individuale, siç kanë qënë dhe perpjekjet për përkujtimin e kompozitorëve shqiptarë të realizuar me mjaft mundim e sakrificë. Politikat shtetërore në tri dekada e kanë lënë krijmtarinë muzikore shqiptare në minorancë, pa aktivitete periodike, konkurse kombëtare, çmime kombëtare e aktivitete ndërkombëtare. Krijmtarisë muzikore i

mungojnë çmimet me emra kompozitorësh në konkurse të përvitshme dinjitoze. Kompozitori nuk ekziston as si kategori në ato pak konkurse sporadike, ndërsa shpallja e ndonjë konkursi nga ministritë ndër vite a institucionet kanë qënë të rralla dhe shpesh shoqëruar me probleme, ndonjëherë dhe qesharake me fitues të paramenduar.

Shpesh muzika dhe krijimtaria muzikore janë ngatërruar në projekte të përvitshme të Ministrisë së Kulturës ndër vite, e muzika është parë si nxitëse e turizmit, e audiençës, si përçuese e gjallërisë dhe jetës kulturore në territorin shqiptar, si shoqëruese e kulinarisë e përzjerë herë me muzikën popullore, herë me zhanre të ndryshme, herë me bluz, barok, jazz, herë si politikë e sjelljes së diasporës në atdhe, e ngatërrur me lloj lloj rrymash po asnjë herë me atë të duhurën, krijmtarinë profesionale të veprave të mëdha të zhanreve e gjinive të ndryshme si simfonitë, koncertet, të cilat edhe kur janë krijuar kanë mbetur shpesh pengje të mungesës së kushteve, fondeve, a ndoshta kanë shpëtuar falë aftësisë së kompozitorëve për t’i vënë në skenë. Kompozitorët kanë krijuar në studio pa mundur kurrë të realizojnë ngjashmërsht si artet pamore ekspozita të përbashkëta me një sens të vetëm, përkrahjen e muzikës shqiptare tashmë e komplikuar me tiparët e kohës moderne që sot jetojmë. Liria e krijimtarisë e ardhur nga ndërrimi i sistemit, liria e kompozitorëve bashkëjeton me këtë fakt tjetër, të pamundësisë së vënies në skenë të veprave muzikore. E kjo pamundësi është po aq e rëndë për artistin. Gjinitë e mëdha kërkojnë investime, përkushtim dhe fuqinë e krijuesit jo vetëm profesionalisht, por të trokitjes fort e më fort për ta rrëmbyer mundësinë e vendosjes së veprës në skenë. Mungesa e kritikës ka favorizuar klimën e rrëmujës e paqartësinë për nivelin e krijmtarisë e interpretimit.

Megjithë lidhjen midis arteve, lidhjen e muzikës me letërsinë, apo leximi i gjithë librave që flasin për muzikën, historitë me kompozitorë nuk të bejnë muzikant, e ca më pak ekspert të muzikës. Gjuha muzikore është një gjuhë specifike, e tingullit, që ndryshe nga fjala ka një alfabet notash, të cilin nëse nuk e njeh, është vështirë dhe ta kuptosh. Ndonëse të botuara në të përditshme të njohura jashtë vendit, nga amatorë të muzikës dhe pse shkruar të mirë, ideja mbi krijmtarinë e Shostakoviç, supozimi i duartrokitjeve të shtuara për shkak të përmbajtjes së vuajtjeve të epokës kur krijoi dhe tematika e shprehur në vepra muzikore, nuk qëndron. Ky është një specifikim i krijmtarisë muzikore nëpërmjet letërsisë. Për botën profesionale muzikore krijmtaria e Shostakoviç ka të tjera specifika, specifika të fushës së ngushtë. Çdo perceptim muzikor nëpërmjet letërsissë është intuitiv dhe duket se përkrahja e muzikës në këto kohë tek ne ka ardhur gjithnjë nëpërmjet letërsisë. Politikat e artit apo drejtimet e institucioneve politikbërëse kanë qënë gjithmonë pranë letërsisë, përkthimit, ndërsa muzika është ngatërruar me interpretimin, festat, me tingujt, pa mundur të realizohet një strategji e suksesshme afatgjatë e cila do shfaqte e dokumentonte krijmtarinë më të mirë të ikonave të krijmtarisë muzikore shqiptare, shpesh e panjohur, veshur me jehonën e emrit të kompozitorit, pa njohur veprat e tij. Perceptimet për kompozitorët shqiptarë të djeshëm e të sotëm, për veprat e tyre, ngjasojnë me një moment nga rrëfimi i Markezit, tek autobiografia “ Jeto për ta treguar”, pikërisht me njohjen e muzikës së Shopenit në bibliotekë ... Ky episod me humor i rinisë së hershme të Markezit, apo “inatit “ me Shopenin për shkak se një tip i përhershëm në bibliotekë kërkonte të njëjtën pjesë ... është fenomen në politikat kulturore shqiptare, ku më shumë se krijmtaria njihen emra kompozitorësh sa herë që rastësisht i kërkon dikush, i përmend a i nderon. Këto politika ndoshta janë stimuluar dhe nga mungesa e një komuniteti solid, i cili veç suksesit personal ka vizion më të gjerë e largpamës për muzikën shqiptare, e kjo nuk ndodh fatkeqsisht. Në panairë librash nuk gjen botime muzikore, në Tiranën kryeqytet nuk ka librari ku gjenden parte muzikore, revista apo botime. Në një shoqëri si e sotmja muzika me specifikat e saj e ka të vështirë mbijetesën. Përkrahni muzikën serioze shqiptare do ishte motoja e sotme, nëse pak patriotizëm ka mbetur akoma e zëri i kompozitorëve do impononte me këmbëngulje politika të vërteta e të dobishme. Pa u “zemëruar” me bustin e Shopenit të madh që gjendet pranë qendrës në sheshin e kryeqytetit, në kohë të qeta shpresojmë do kemi diku në parqe, sheshe a institucione edhe buste kompozitorësh !

LAMTUMIRA E SHKRIMTARIT DHIMO TARUSHA

Prof. as Dr. Astrit Bishqemi

Të hënën e kaluar në Elbasan i dhamë lamtumirën e fundit shkrimtarit Dhimo Tarusha. Ai qe me plot gojën Njeri. Fisnik e i drejtë, bashëshort e prind model, gjysh i përkushtuar, shok i pazëvendësueshëm. I kishte hije, peshë e zgjuarsi fjala e ngrohtë, shakaja, buzëqeshja e çiltër. Po mbi të gjitha, ai na la pas një pasuri të paçmueshme, mbi njëzet vepra letrare me vlerë për lexuesit e shumë, shqiptarë e të komunitetit vllah.

Dhimoja lindi më 1947-n në një stan vllah të Kolonjës, Ersekë. Në moshën 5-veçare u vendos familjarisht në Elbasan, ku mbaroi edhe gjimnazin.

Që në bangat e shkollës u shfaq talenti i tij për artin. Së pari, në fushën e pikturës. Nga ana tjetër, mësuësja e pasionuar e letërsisë Nexhmije Bordi zbuloi e vlerësoi dhuntinë e tij letrare, e inkurajoi dhe e nxiti të shkruante. Dhe qysh atëherë pena e tij nuk reshti. Në vitin 1964 në gazetën Zëri i rinisë botoi tregimin e parë Ana rend nëpër zabele.

Ana e tij 'rendi' vërtet nëpër zabele, por personazhet e tjera të tregimeve, të novelave e të romaneve ngecën në udhë dhe nuk e panë dritën e botimit. Shkak u bë virusi i kohës me emrin luftë klasash, të ashtuquajturat njolla në biografi. Se familja e tij vllahë, e pasur në bagëti, e ndihmoi bujarisht luftën çlirimtare. I strehoi e u shoi urinë në stanet malësore luftëtarëve të lirisë. Por Pushteti dhe udhëheqësit nacionalçlirimtarë u treguan bukëshkalë pas Çlirimit, kur pushka reshti. E shpronësuan familjen e Dhimos, ua morën gjënë e gjallë dhe i përndoqën e i burgosën njerëzit e saj. Edhe djaloshin e zgjuar nuk e lanë të ngrinte krye, të vazhdonte liceun artistik për artet figurative apo studimet e larta që të aftësohej në talentet e tij, dhuratë të Perëndisë. Në vend të penelit e të penës i ngjeshën në duar pincat e çelësin anglez dhe e dërguan mekanik në Parkun automobilistik të mallrave. Vetëm shndërrimet e sistemit shoqëror ia mundësuan udhën e botimit. Më 1994 ai mundi të botonte së pari romanin Lulja e përgjakur. Dhe pas tij vërshuan simotrat e tjera romanore: Natë e gjatë (1997), Vllehtë (2000), Buronja e livadhit (2002), Përtej mjegullës (2004), Cigani me def (2008), Vajza e valëve (2013).

Shkrimtari lëvroi edhe prozën e mesme. Botoi novelat: Klithmat e Voskopojës (1998), Xhimo (1999), Elbasani është larg (1999), Vasilla (1999), Ciganka (2000), Trajta e mallkimit (2011). Një panel të veçantë zënë monografitë letrare te ky autor. Përmendim librat: Dhori Gërnjoti - legjenda e boksit (2001), Vasil Zguri (2005), Tarusha Rruvella (2009), Kristo Taqi Kristo (2013), Vëllezërit Gjika (botuar aksidentalisht me autor B. Myftari). Po shkrimtari la pas në sirtar edhe mjaft vepra të pabotuara, si monografinë letrare për këngëtaresh Eli Fara, studimin Përqendrimet e vllahëve në Ballkan, ditarin Vit i dëshpëruar '97 etj. etj.

Përgjithësisht, librat e tij kanë si temë kryesore jetën e doket e vllahëve, përpjekjet dhe ëndrrat e tyre. Autori u mundua edhe të ndriçojë disa figura me vlerë kombëtare në lëmin e kulturës, të shkencës e të sportit, siç është për shembull ajo e boksierit Dhori Gërnjoti, madje me përmasa europiane e botërore.

"Në krijimet letrare, qofshin ato biografike,- theksonte shpesh Dhimoja,- duhet të fryjë lirizmi. Në to duhet të japim jo thjesht jetën e heroit me hyri këtu e doli atje, por të shpërfaqim shpirtin i tij". Dhe, siç shprehet njëri nga redaktorët e tij, Lirim Deda, librat e Dhimos dëshmojnë se autori është "piktur i peizazhit, i natyrës mes së cilës lindi dhe u rrit, si dhe zhbirues i shpirtit të vllahëve, në labirithet e një jete të skëterrtë, ku ajrin e lirisë e zëvendësojnë vetëm kurajoja, dashuria, tradita dhe zakonet e trashëguara brez pas brezi ndër vllahët". Ndaj themi që romani Lulja e përgjakur, për vlerat që mbart, u përkthye dhe u botua edhe në vllahisht nga shtëpia botuese amerikane "Tiberus".

I dashur Dhimo! Ne, shokët, kolegët dhe miqtë e tu e përjetuam nga larg kacafytjen tënde në spital me virusin e tmerrshëm. Çdo ditë interesoheshim për gjendjen tënde shëndetësore. Na gëzonte e na lumturonte fakti kur ti bëheshe më mirë dhe na e ngjallje shpresën se do t'ia hidhje. Sepse ti e doje jetën. Kishe ndërmend të shkruaje sa e sa krijime të tjera që të bujisinin në kokë. Por fati nuk deshi që ta fitoje atë luftë... Dhe kështu, të humbëm, i dashuri ynë. Do të na mungojnë buzëqeshja jote, fjala e ngrohtë, shakaja gazndezëse jotja... Megjithatë, do të të kemi gjithmonë pranë, midis nesh, në tryezën tonë, në bisedat tona. Se ti na le pas një pìrg veprash letrare me vlerë, se jeta jote, si rrallëkush, në çdo ditë që një luftë e përkushtuar për të mirën dhe përparimin e shoqërisë...

Lamtumirë, Dhimo Tarusha! Të qoftë i lehtë dheu i qytetit tonë të përbashkët, Elbasanit, për të cilin ti bëre aq shumë. Lamtumirë!

Treni i fundit (Nga cikli i rrëfimeve të mbrëmjes) ENVER KUSHI

A ta m'u lutën që të rrija atë natë në shtëpinë e tyre, se pas Avdekjes aksidentale të vëllait të vogël, kishin nevojë që ta ndanin dhimbjen me të tjerë e se të nesërmen herët do të më çonte me makinë në Tiranë, njeri prej djemve të familjes. Ngula këmbë aq shumë për të ikur, sa që më në fund djali, që do të më çonte të nesërmen herët për në Tiranë, më solli në stacionin e vogël hekurudhor, që ishte atje ku niste fusha e paanë e ku ndihej deti, që ishte larg në horizont. Djali më la fare pranë stacionit të vogël hekurudhor e pastaj iku, duke më uruar udhë të mbarë. Mbete vetëm atje, ku çdo gjë dukej e braktisur. Dhoma e vogël, ku dikur uleshin njerëz për të pritur trenat. Orari i mbërritjes dhe nisjes së trenave, shkruar në një llamarinë të ndryshkur. Deriçka e vogël e biletarisë. Ca stola hekuri, gjithashtu të ndryshkur. Lokali i dikurshëm, ku ishte shkruar fjala "Bufë" e që tashmë nuk përdorej në asnjë lokal. Një parrullë e shkruar me gërma kapitale në faqen përballë të murit: "NDAL! TRENI RREZIKON JETËN!" e sipër saj "BAKRI ÇANË BLLOKADËN".

Dola jashtë. Tutje po perëndonte dielli, ndërsa horizonti ishte i mugët. Ndihej jo shumë larg prania e lumit dhe nisi të fryjë erë e fortë, që vinte nga deti, duke ngritur pluhurin e platformës të stacionit të vjetër të trenit. Platforma ishte me gropa, ndërsa në të majtë, në linjën paralele të hekurudhës, dukej një vagon i vjetër udhëtarësh, pa xhama dhe i braktisur.

Tashmë kishte rënë nata dhe stacioni i vogël hekurudhor m'u duk më i vetmuar dhe i trishtë, ndërsa erërat e forta, që vinin nga deti dhe lugina e lumit, përplaseshin mbi vagonin e braktisur dhe godinën pa dyer dhe dritare të stacionit... U afrova pranë tabelës prej llamarine të ndryshkur, ku ishte shkruar orari i mbërritjes dhe nisjes së trenave. Dallova mirë, nën ndriçimin e zbehtë të një llampe elektrike të varur e që lëkundej si lavjerës nga erërat, që hynin nga porta pa derë dhe dritaret pa xhama, orarin e fundit të trenit. Në të shkruhej qartë: mbërrin në orën 19.00 dhe niset në orën 19.05. Ora tashmë ishte 19.30, thashë me vehte, duke u ulur në stolin e hekurt, ku ndoshta prej kohësh nuk ishte ulur asnjë pasagjer. Pastaj u ngrita i gëzuar, sepse m'u bë se dëgjova sirenën e largët të lokomotivës. Jashtë ishte e njëjta platformë me gropa e më tutje vagoni i braktisur i udhëtarëve, ndërsa erërat frynin më me tërbim. Hodha vështrimin andej nga m'u bë se dëgjova sirenën e lokomotivës dhe mbajta vesh. Asnjë sirenë apo zhurmë treni. Vetëm erëra, që vinin nga brigjet e detit, që ishte tutje, nga ku nuk dukej me horizonti, por vetëm nata.

U ktheva prapë në dhomën e vogël të pasagjerëve dhe pasi u ula, nisa të lexoj për të satën herë parrullën "BAKRI ÇANË BLLOKADËN" dhe poshtë saj : "NDAL! TRENI RREZIKON JETËN!". Llampa e vogël elektrike vazhdonte të lëkundej si lavjerës... Pashë edhe bnjë herë orën: po shkonte 20.30. Është e kotë të pres, mendova. Sado vopnesë të kishte, apo ndonjë defekt i lokomotivës, kishte kaluar mbi një orë e tridhjetë minuta nga koha, që sipas orarit të shkruar në llamarinën e ndryshkur, ai duhej të kishte ardhur.

U ngrita dhe dola prapë jashtë. Erërat ishin bërë akoma më të forta, por edhe më të ftohta. Ku të veja në këtë natë? Rruga për në qytezën e vogël, që shtrihej në faqen e malit, ishte shumë larg. Po sikur të dilja në rrugën automobilistike, ku ndoshta mund të gjeja ndonjë makinë për në Tiranë, ose ndoshta për në qytetin më të afërt, ku mund të flija në hotel? Ndjeva trupin që po më dridhej nga i ftohti. Të paktën të kisha marrë xhaketen, thashë me vehte. Nuk e dëgjova gruan, që m'u lut të merrja edhe xhakoventon e lehtë, se po shkoja në veri dhe nuk i dihej, sesi mund të ndryshonte moti.

Hodha vështrimin andej nga mund të vinte treni i fundit për në Tiranë. Errësirë. Vetëm errësirë dhe erëra të ftohta. Hoqa dorë nga mendimi për të ikur nga andej dhe u futa brenda, nëse mund të quhej kështu, dhoma e pasagjerëve, pa dyer e dritare. Më mirë të ulem këtu e të pres. Ndoshta vjen më vonë treni i udhëtarëve për në Tiiranë. Ndoshta vjen në mesnatë, ose ndoshta në orë e para të mëngjesit. Po sikur të më zinte gjumi, thashë me vehte dhe nuk e dëgjoj ardhjen e trenit? Pastaj do të vinte mëngjesi dhe do të më gjente këtu, në këtë stacion të braktisur... Pastaj do të vinte ora 8.00 e mëngjesit dhe u drodha, kur kujtova këtë orë. Ishte ora kur uleshja në karriken e zyrës së vogël të dikasterit, ku punoja dhe pasi hapja dosjet me shkresa, prisja të vinte shefi, që krahas mirëmëngjesit, bënte edhe apelin. E nesërmyja nuk do të më gjente në zyrë, mendova duke u dridhur, sa nga i ftohti, aq dhe nga ankthi. Prisja që shefi të raportonte për mungesën time të pajustificuar te ministri... Dhe pastaj mbledhja e sektorit dhe paralajmërim për pushim, ose pushim nga puna. O Zot, thashë me vehte. O Zot!

U ngrita prapë dhe instiktivisht shkova te tabela prej llamarine, ku ishin shkruar oraret e mbërritje dhe nisjes së trenave të udhëtarëve. Tashmë po afronte mesnata dhe i ftohti ishte bërë i padurueshëm. U afrova te dritarja pa xhama dhe hodha vështrimin jashtë, nga ku dukej vagoni i pasagjerëve, si i përpirë nga nata. Një vagon i vetmuar, i braktisur kushedi prej sa vitesh, në këtë stacion të vogël hekurudhor, ndërtuar larg qytezës, të vendosur në faqen e malit, ku në çdo stinë frynin erëra të forta. Kishte kaluar mesnata, kur vendosa të kapërceja shinat e të shkoja te vagoni i braktisur i pasagjerëve. Ndoshta atje mund të ishin akoma të padëmtuara ndenjset e rehatëshme, ku uleshin pasagjerët dhe ku mund të shtrihesha e të flija sadopak dhe kur të vinte mëngjesi do të zgjohesha, do të dilja nga vagoni i braktisur e do të prisja trenin në platformën me gropa, para stacionit hekurudhor.

Kapërceva shinat e para. Pastaj shinat e dyta paralele me të parat. Dhe pastaj shinat e treta paralele me të dytat, ku ishte vagoni i braktisur i pasagjerëve. Shtanga para se të ngjisja shkallët e vagonit. Brtenda tij dëgjoheshin zëra njerëzorë. E qara e një fëmije. Kolla e rëndë, shumë e rëndë e një tjetri. Tingujt e ëmbël të një violine. Dhe zëri i një aktori, që kisha kohë pa e dëgjuar prej dy flitej, se ishte zhdukur pa pritur e nuk po gjëndeje prej dy vitesh. U bëra gati të largohesha, të them të drejtën i trembur, por dëgjova një të folur të butë, shumë të butë, apo lutës: "Urdhëroni zotëri! Të lutem eja brenda!" Ai zgjati dorën dhe më tërhoqi për të ngjitur shkallët e ndryshkura të vagonit të braktisur. Kur hyra atje, pushoi e qara e fëmijës. Edhe kolla e fortë. Edhe violina. Edhe zëri i aktorit. Rrija i shtangur, pa ditur ç'të bëja, kur dëgjova prapë të njejtin zë lutës: "Eja këtu zotëri! Ulu të lutem!" U ula, duke falenderuar për mirësjelljen dhe befas ndjeva, që trupi nuk ishte më i imi. As zëri nuk ishte më imi. Vehtja më dukej si në boshllëk, apo në një botë tjetër. Në atë vagon të braktisur, pa xhama, shija e kohës dhe e zërave njerëzorë m'u dukën si jashtë kohe. Edhe njerëzit atje brenda, që ndoshta kishin vite e vite, që prisnin të vinte treni i fundit, për t'i çuar në Tiranë, a diku tjetër ishin ndryshe. Tashmë edhe unë u bëra pjesë e tyre në këtë vagon të braktisur, në një stacion hekurudhor të vjetër, ku frynin erëra të ftohta, në pritje të trenin, që ndoshta nuk do të vinte kurrë, kurrë.

Tiranë, mesqershor 2019

Nga jeta e sendeve

poezi nga

ADAM ZAGAJEWSKI

Përktheu: Elvana ZAIMI

Provo t'i thurësh himn botës së gjymtuar

Provo t'i thurësh himn botës së gjymtuar.
Ndërmendi ditët e gjata të qershorit
dhe dredhëzat, pikat e verës rosé.
Hithrat që, metodikisht, mbulonin dhe një herë
shtëpitë e braktisura prej atyre që u përzunë.
Duhet t'i thurësh himn botës së gjymtuar.
Vështrove anijet dhe varkat e hijshme;
të mezipritura nga një udhëtim i gjatë,
ndërsa harresa e njelmët priste të tjerë.
Pe refugjatët të shkonin drejt askundit,
dëgjove xhelatët të këndonin me hare.
Duhet t'i thurësh himn botës së gjymtuar.
Mbaji mend ato çaste kur ishim bashkë
në një dhomë të bardhë dhe perdja u përkund.
Kthehu me mend te koncerti, kur muzika
shkëndriti.
Vjeshtës mblidhje lende në park
dhe gjethet shtilleshin mbi vragat e tokës.
Thuri himn botës së gjymtuar
dhe pendlës së hirtë që humbi mëllenja,
dhe dritës së brishtë që endet, mpaket
dhe rikthehet.

Të shkosh në Lvov

Të shkosh në Lvov. Nga cili stacion shkohet
në Lvov, nëse jo në ëndërr, në agim,
kur vesa rrezëllin mbi një valixhe, kur trenat
ekspresë dhe trenat e shpejtë lindin. Të nisesh
nxitimthi për në Lvov, natën a ditën, në shtator
a në mars. Por vetëm nëse Lvovi ekziston,
nëse mund të gjendet brenda kufijve dhe jo vetëm
në pashaportën time të re, nëse shigjetat e pemëve
—plepit dhe frashërit—që ende frymojnë me zë
si indianët, dhe nëse rrëketë mumurijnë
esperanton e tyre të errët, dhe gjarpërinjtë e barit
si shenja të buta në rusisht zhduken
në zabele. Të paketosh dhe të nisesh, të ikësh
pa lënë gjurmë, në mesditë, të avullosh
si çupëzat që u bie të fikët. Dhe rrodhet, ushtri
të gjelbra rrodhesh, e më poshtë, përnën çadrat
e një kafeneje vjeneze, kërmijtë kuvendojnë
rreth përjetësisë. Por ngrihet katedralja,
e mban mend, ngrihet kas përpjetë, aq drejt
sa e diela, dhe pecetat e bardha e një kovë
plot mjedra lënë në dysheme, dhe
dëshira ime që s'kish lindur ende,
vetëm kopshte dhe barërat e këqija dhe qelibari
i qershive të Mbretneshë Anës, dhe Fredroja i
padenjë.
Gjithmonë ka pasur shumë Lvov, askush
s'ua qëllon dot në të lagjeve të tij, të dëgjojë
mërmërimën e çdocilit gur përcëlluar
nga dielli, ndërsa netëve heshtja e kishës ortodokse
ishte e pangjashme me atë të katedrales, jezuitët
pagëzonin bimët, gjethe më gjethe, por ato rriteshin,
riteshin aq pa zor, dhe ngazëllimi ndeshej pezull
ngado, në korridore e në mullinj kafeje

që rrotulloheshin rreth vetes, në çajnikët
blu, në niseshte, që ishte dhe formalistja
e parë, në pikëzat e shiut dhe në gjembat
e trëndafilave. Xunkthe të ngrirë zverdhur ndanë
dritares.
Kambanat binin dhe ajri u drodh, kaushët
e murgeshave lundronin si grykore ndanë
teatrit, kishte aq shumë gjindje sa
iu desh të vërtiteshin pambarim,
turma ishte e papërmbajtshme dhe nuk donte
të dilte. Tezet e mia nuk kishin si ta dinin
ende se unë do t'i ringjallja,
dhe jetonin kaq plot besim; kaq veç e veç;
shërbëtorë, të pastër e hekurosur, vraponin të
merrnin
mazë të freskët, brenda shtëpive
njëfarë zemërimi dhe shpresa të mëdha, Brzozowski
erdhi si profesor i ftuar, një prej ungjve
të mi vazhdonte të shkruante një poezi me titull *Pse*,
kushtuar të Plotfuqishmit, dhe kishte pra, kaq
shumë
Lvov, sa mend pëlciste ena,
thërrmonte gotat, përmbytte
çdo pellg, liqen, tymoste sipër çdo
oxhaku, shndërrohej në zjarr, shtrëngatë,
qeshte me vetëtimat, bëhej i brishtë,
kthehej në shtëpi, lexonte Dhjatën e Re,
flinte në kanape ndanë një shilteje,
sa shumë Lvov kishte, ndërsa tani
nuk ka aspak, rritej pandalshëm
dhe gërsërët e prenë, kopshtarët e akullt
siç ndodh përherë në maj, pa pikë mëshire,
pa dashuri, ah, prit deri sa qershori i ngrohtë
të vijë me fieret e buta, fushat
e pamata të verës, domethënë realiteti.
Por gërsërët e prenë, bashkë me vijën dhe
mespërmes
fijeve, rrobaqepësve, kopshtarëve, censuruesve
prenë trupin dhe kurorat, gërsërët e mëdha prisnin
me zell, si një prerje fëmijësh
përgjatë vijës së pikëzuar të një dreri apo mjellme.
Gërsërë, mprehëse dhe tehet e brisqeve gërvishtnin,
prisnin dhe shkurtonin fustanet e fryrë
të prelatëve, shesheve dhe shtëpive, dhe pemët
rrëzoheshin pa zhurmë, si në një xhungël,
dhe katedralja dridhej, përsëndeteshin njerëzit
pa shamidoret, pa lotë, sa të thara
buzët, s'do të shihemi kurrë më, sa shumë vdekje
të pret, pse çdo qytet duhet
të bëhet Jeruzalem dhe çdo
njeri Çifut, dhe tani shpejt, vetëm
mblidh plaçkat, gjithmonë, çdo ditë,
dhe shko pa frymë në Lvov, tek e fundit
ekziston, i qetë dhe i qashtë si një
pjeshkë. Lvovi është kudo.

Në maj

Ndërsa ecja në pyll, një ditë maji n'agim
pyesja, ku jeni, shpirtra
të të vdekurve. Ku jeni, të rinj
të zhdukur, ku jeni, tashmë krejtësisht
të pagojë.
Një heshtje e madhe mbretëronte në pyll
dhe ndjeja gjethet e gjelbra tek ëndërronin
ndjeja ëndrrat e lëvoreve nga të cilat lindin
varka, anije dhe vela.
Pastaj, duarduarshëm zogjtë filluan
të dëgjoheshin, gardelina, mëllenja të fshehura
në ballkonet e degëve; sekush fliste sipas mendjes së
vet,
me zë të ndryshëm, pa kërkuar gjë, pa
hidhërim a brengë.
Aty kuptova se ju jeni te kënga,
të pakapshëm aq sa muzika, shpërfillës si
notat, larg prej këtui, thuajse aq sa dhe ne
prej vetes sonë.

Nga jeta e sendeve

Lëkura e ardhur e sendeve është e tendosur
si çadra e një cirku.
Mbivendoset mbrëmja.
Mirë se erdhe, o terr.
Lamtumirë, drit' e ditës.
Jemi si qepalla, thonë sendet,
përçikim syrin dhe ajrin, terrin
dhe dritën, Indinë dhe Europën.

Dhe saora ia nis e flas unë: a e dini,
o sende, se çka është vuajtja?
A keni qenë ndonjëherë të untë, të vetmuar, të
përhumbur?
A keni qarë? Frikën, e njihni?
Turpin? A e dini ju çka është zilia dhe xhelozia,
mëkatet e falshme që shembimi nuk i rrok?
A keni dashuruar herëdokur? Keni ndërë të vdisni
ndonjëherë
kur natën era shpërthen kanatet dhe ndërkallet
në zemrën akull? A e keni njohur pleqërinë,
zinë, rrëshqitjen e kohës?

Bëhet heshtje.
Në mur vallëzon gjilpëra e barometrit.

Miqësi të pamundura

Ta zëmë, me dikë që nuk është më,
që ekziston vetëm në letra të zverdhura.

Ose shëtitje të gjata ndanë një përroi,
thellësitë e të cilit mbajnë fshehur

filxhanë porcelani—dhe bisedat mbi filozofinë
me një student të drojtur ose një postier.

Një kalimtar me sy krenarë
që s'do ta njohësh kurrë.

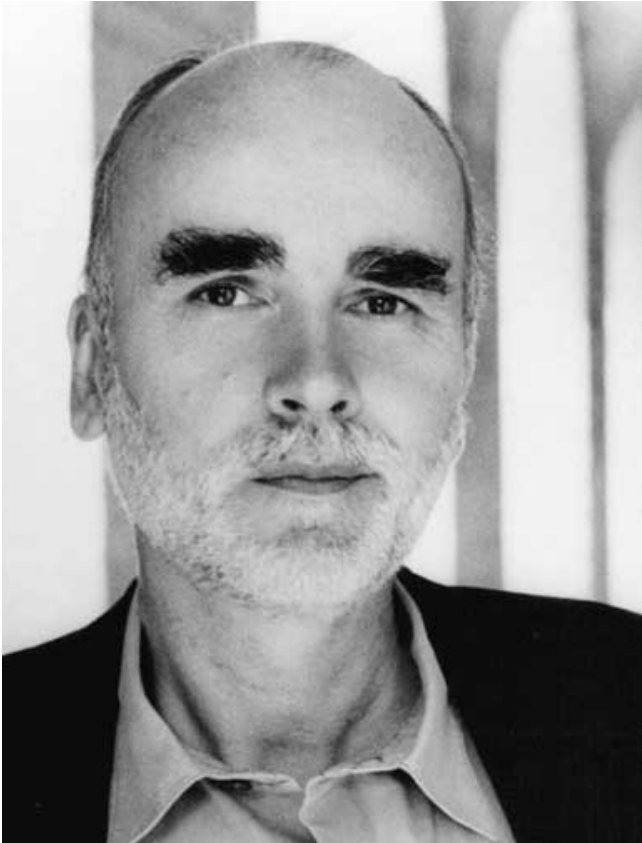
Miqësia me këtë botë, akoma më e përsosur
(në mos për aromën e njelmët të gjakut).

Plaku që gjerb kafe
në *St.Lazare*, i cili të ndërmend dikë.

Fytyra që shkrepin kalimthi
në trena lokalë—

fytyrat e lumtura të udhëtarëve që shkojë ndoshta
në një ballo vezulluese, apo drejt gijotinës.

Dhe miqësia me veten
—qyshkur, tek e fundit, s'di më se kush je.

Me gjasë, poeti polak më i madh i gjallë dhe njëherësh, më i lëvduari, Adam Zagajewski flet me Culture.pl rreth fëmijërisë së vet, çfarë do të sjellë e ardhmja, dhe pse ai nuk i mban mend përmendësh poezitë e veta.

Poezia është në kërkim të shkëlqimit

ADAM ZAGAJEWSKI: Më intereson më shumë poezia që ende nuk e kam shkruar

Sveta Gutkina: Poeti dhe kritiku amerikan Edward Hirsch e ka barazuar poezinë tuaj me lutjet ...

Adam Zagajewski: Mendoj se disa prej poezive të mia mund të të ngjallin asociacione të tilla dhe s’kam gjë kundër saj, por faktikisht nuk është thjesht një *modus*. Disa prej poezive të mia si natyrë, janë paksa filozofike, të tjerat pak më shumë lirike. E kam shumë për zemër Edéard Hirsch, dhe jemi shumë miq, por në këtë pikë nuk bie dakord me të.

SG: A mund t’i ngjajë poezia lutjes?

AZ: Absolutisht. Shumëpoezi, ndonjëherë edhe ato më të bukurat, kanë një aspekt si prej lutjesh. Gjakimi për të shkruar poezi, në një farë mënyre, është si gjakimi me u lutë, edhe për faktin se shumë poetë janë të bindur se dikush apo diçka duket se ua dikton poezitë e veta. Për shumë poetë, vetë premisa për të shkruar poezi është diçka fetare në vetvete, religjioze, sikur një autoritet më i epërm po u ndih në procesin e të shkruarit. Kjo nuk është shkencërisht e vërtetueshme, sigurisht.

SG: Njëherë ju patët shkruar se ‘Poezia është në kërkim të shkëlqimit’. A është poezia po aq edhe në kërkim të Zotit?

AZ: S’do shkoja aq larg. Është interpretim i metaforës së shkëlqimit, por nuk do ta thjeshtoja gjithë poezinë në kërkim të Zotit, sepse poetët prekin gjithashtu edhe tema shumë tokësore. Poezi politike, poezi dashurie, në të cilat poetët kërkojnë njeriun e tyre të dashur, jo Zotin. Poezia është e shumëllojshme dhe ka një shumësi qëllimesh. Disa poetë janë krejtësisht jo’religjioze, dhe kjo gjë duhet repsektuar.

SG: Në ‘Lekka Przesada’ (Një teprim i lehtë), ju citoni njëpoet francez që ju pati thënë se, meqë francezët e dinin ndërkohë që nuk kishte Zot, ata shkruajnë për gjera të tjera.

AZ: Në lidhje me këtë, poetët francezë më së shumti përbëjnë një përjashtim, edhe pse mund të kenë ekzistuar edhe poetë religjiozë në Francë (nuk e di, nuk kam të dhëna).

SG: Si ndryshon nga kjo poezia polake?

AZ: Mendoj se ndryshon falë interesit të saj të madh në atë që lëviz komunitetet, dmth çështjet politike. Poezia polake u lind në formën e saj aktuale direkt pas Luftës së Dytë Botërore. Miłosz dhe Różeŋic z ishin personat “përgjegjës” për ripërkufizimin e saj dhe më vonë atyre iu bashkau edhe Herberti. Poezia polake mori një kthesë shenjuese drejt magjepsjes së komunitetit. Jo në mënyren gazetareske, por në një mënyrë më të sofistikuar dhe metaforike, të cilën e ndjeje se është shumë më e ndryshme se shumë poezi të tjera kombesh, të cilat i mbetën besnike një apo më shumë modeleve klasikë, më saktësisht atij që poezia jo domosdoshmërisht duhet të rrëmojë në çështje historike apo qytetare. Poezia polake në këtë kuptim, është e kundërta e kësaj.

SG: Cila është e ardhmja e poezisë polake?

AZ: Nuk e di. Unë mendoj se i përkas brezit të fundit që shkon pas vizionit poetik të Miłosz, Różeŋic dhe Herbertit. Poetët më të rinj të brezit BruLion iu shmangën kësaj dhe poezia u privatizua sërish; poetët shkruajnë vetëm për përvojat dhe gjërat e tyre, pa ndofarë shqetësimi për atë se çfarë mendon shoqëria. Ndoshta mund të derivojë edhe ndonjë reagim tjetër dhe do të kthehet sërish, sepse poezia nuk zhvillohet vetëm në një drejtim. Mund të ndodhë që 20 vjeZarët e sotëm, për të cilët ne dimë shumë pak ose thuasje asgjë, të rikthehen edhe një herë në trendin e komunitetit.

SG: A e ndiqni poezinë bashkëkohore?

AZ: Unë nuk jam si Miłosz, i cili ka thënë se poezia polake është si shtëpia e tij në fshat. Kam disa miq dhe të njohur mes këtyre poetëve më të rinj, të cilët më dërgojnë poezitë e tyre. Kam njëfarë shkalle kontakti me ta, por vetëm për shembuj individualë. . shpesh ata janë poetë që madje as nuk janë botuar dhe poezitë e tyre nuk janë as në qarkullim. Mes atyre që janë mbi 50 vjeç, i preferuari im është Tomasz RóŻycki, poezinë e të cilit e pëlqej shumë. Ai nuk identifikohet plotësisht me modelin që përmedna më sipër. Edhe familja e tij ka ardhur nga Lvovi. Ai ka shkruar shumë poezi për ndjeshmërinë e vet ndaj gjërave që e kanë prekur jo drejtpërdrejt, por në fatin e familjes së tij.

SG: Pse shkruhet në varg të lirë poezia polake?

AZ: Disa poetë po përpiqen të kthehen te format klasike. Gjuha polake moi frymë kur u shkund nga detyrimi i vargut silabik. Për fat të keq, gjithë theksi në polonisht bie në rrokjen e parafundit, gjë që ia kufizon mundësitë zanore poezisë. Rusishja ka theks më të ndryshueshëm, siç e ka dhe anglishtja, ndërsa frëngjishtja e ka në rrokjen e fundit. Disa gjuhë të caktuara, në njëfarë mënyrë, janë “me aftësi të kufizuara”, por kjo nuk përbën pengesë: të gjithë duan të kenë poezinë e francezëve! Kjo do të nënkuptonte se Baudelaire apo Apollinaire do të ishin poetë mjermanë. E dyta,

ka modele të ndryshme të vargut të lirë. Unë përpiqem (por nuk e di nëse gjithmonë ia dal) ta pasuroj vargundhe ta bëj këtë në mëyrë elegante. Aktualisht, rimat më acarojnë, më duken paksa si këmbana që të ndërmend të përgjunjesh në kishë. Nuk më pëlqejnë rimat dhe, për më tepër, ato janë shpikje e kohëve të fundit. U zbuluan vetëm gjatë Mesjetës, ndërkohë që poezia greke, romake dhe psallmet biblike nuk kanë rima apo nuk i masin rrokjet me numër apo metër.

Në vargun e lirë, përpiqem të përqarkoj pasurinë e formës përmes imazheve dhe metaforave. Nuk më pëlqen vargu i lirë i dobët, ku mjaft të shkruash fjali në monokolonë që të quhet poezi. Kjo sigurisht që nuk mjafton; përshkrimet he metaforat uhët të jenë të pakapshme. . poezia pa metafora s’përbën asnjë interes për mua. Shpirti i poezisë nuk është as rima, as gjatësia e vargut, vetëm metafora. Duhet t’i japësh gjuhës njëfarë pasurie që artikujt e gazetarisë dhe madje as proza nuk e kanë njohur kurrëe.

SG: Si do ta përkufizonit poezinë?

AZ: Anoj nga një pohim shumë i vjetër i një poeti dhe filozofi jezuit italian në und të shekullit të 18-të: ‘Poezia ëhstë një ëndërr e ëndërruar në prani të arsyes’. E adhuroj këtë shprehje, për faktin se përfshin dy elementë – njëfarë gjëje të egër që lidhet me imagjinatën dhe ëndrrat, por megjithatë, e mbajtur me “këmbë në tokë” nga arsyeja. Njëfarëlloj dialogu me imagjinatën.

SG: Çfarë mendimi keni për poezinë uaj të hershme (nga kohët e Valës së Re Polake)?

AZ: Mendoj se poezitë e mia të vonshme janë më të pasura dhe më interesante, por disa nga lexuesit e mi besojnë pikërisht të kundërtën dhe u pëlqejnë shumë poezitë e mia të hershme. Ato janë poezi të qashtra pa metafora, të cilat tni nuk më pëlqejnë më, por se janë jetësuar në njëfarë klime të caktuar, si shprehje e një brezi të caktuar. Unë besoj se kanë qenë të domosdoshme për atë kohë. Poetët, në përgjithësi, operojnë thuasje në një mjedis vakuumi, me disa mijëra lexues. Shumë pak poetë kanë shkallë të madhe leximi si Mayakovsky ose GałczyŹski, por ne ia dolm të arrinin një numër të madh lexuesish. Për një kohë të gjatë, unë isha i njohur si bashkë-autori i Żeŋiat Nieprzedstaŋiony (‘Bota e papërfaqësuar’), por kjo ka ngjarë diku te pesëdhjetë vjet më parë!

SG: I mbani mend përmendësh poezitë tuaja?

AZ: Jo, dhe më vjen shumë keq. Po ju tregoj një anekdotë: nuk ka shumë kohë që vdiq poeti amerikan Ę.S. Merëin. Ka qenë shok me Herbertin gjatë kohës kur ky jetonte në Kaliforni në vitet 1960. Ai tregonte se si një herë e kishte parë Herbertin të pikëlluar dhe e pyet, ‘Ça ke, Zbyszek? Nuk dukesh aspak mirë. Si e ke punën?’ Herberti i përgjigjet: ‘Po ja, kam shkruar ca poezi të rea dhe isha shumë i gëzuar, pastaj hipa në taksi dhe i harrova aty’. Merëin e pyeti, ‘Po si kështu, nuk i mësove përmendësh?’ por Herberti ia ktheu, ‘Vetëm poetët rusë i mësojnë poezitë e tyre përmendësh’. Kjo hstë normale edhe sot në Rusi. Ndonjëherë, Brodsky ngatërrohej në mbrëmjet letrare, por për të, recitimi me anë të kujtesës ishte një pikë e mirë fillimi.

SG: Ndoshta vijnë në ndihmë edhe rimat?

AZ: Rimat sigurisht që ndihmojnë. Ekziston një teori ipas së cilës murgjit mesjetarë i kanë paraqitur rimat si një mjet të kujtesës pë rtë ndihmua në mbamendjen e poezive fetare. Ata donin që edhe populli t’i mesonte përmendësh.

Fëmijëria është poezia e jetës

SG: Dikur keni thënë se në 1968-ën nuk keni menduar vetëm për politikë, por gjithashtu keni qenë edhe i ri dhe i lumtur...

AZ: Të rinjtë nuk e dinë se janë të rinj. Ne kemi qenë të lumtur sepse e ndjenim se po bënim diçka të mirë dhe poezitë ona po mbërrinin te njerëzit, pavarësisht gjithë censurës dhe problemeve me policinë. Kam qenë në Romë në një konferencë për Brodsky-n një herë, dhe dikush po fliste për kohën e tmerrshme që ai pat kaluar në Leningrad, kur ishte nën survejimin e policisë dhe i dëbuar në veri. Unë ngrita zërin dhe thashë se kjo nuk ishte e vërtetë. Ai ka qenë i ri dhe i vetëdijshëm se ishte një gjeni; ai e ndjente lumturinë e talentit të tij. Unë mendoj se artistët e rinj e fillojnë me pasiguri: A kam gjë për të thënë? Ai shumë shpejt dha prova se ishte i talentuar dhe i admiruar si poet i ri. Thashë se nuk besoja se ka qenë i mjerë në të i të tij si poet. Përveç policisë dhe komunizmit, në njëfarë mënyrë, ai ka qenë i lumtur, mend sa s’plaste nga energjia e talentit të vet. Lumturia nuk ëhstë diçka automatike, ndonjëherë njerëzit janë në gjendje të shprehin diçka përmes poezisë, artit, shkencës, madje edhe futbollit.lumuria buron nga gjetja e një forme shprehjeje që fiton edhe ajo po kështu një pranim dhe vlerësim.

SG: A mund të thuhet e njëjta gjë edhe për fëmijërinë? Ju keni shkruar ‘Ma ktheni fëmijërinë’ dhe “Tani jam i sigurtë se e di si të jem fëmijë”.

AZ: Sigurisht që një fëmijë nuk e di se është i tillë, pra fëmijë. Por unë nuk kam qenë fëmijë mjerman. Mendoj shumë për njerëzit që ëndërrojnë njëfarësoj të kthehen edhe një herë në fëmijëri, gjë që është e pamundur, siç e dimë. Por ama ka kohë kur ne vetëmse mund të përjetojmë menjëmned fëmijërinë kur asaj po i vjen fundi. Gjatë kohës që jemi fëmijë, nuk dimë mënyrë tjetër për të përjetuar, jetuar botën. Vetëm kur arrijmë moshën e pjekurisë përballemi me një tjetër lloj jete, më mondane he të orientuar drejt mbijeteësës, pastaj papritmas ndërgjegjësohemi se çfarë thesari ka qenë fëmijëria.

SG: Pra, ju ëndërroni të ktheheni prapë në fëmijëri?

AZ: Jo, është figurë ligjërimore. Disa nga kujtimet e fëmijërisë sime duket se kanë mbijetuar në mua, ndaj dhe fëmijëria ime nuk ka humbur krejtësisht në mënyrë të pakthyeshme.

SG: Shkruani shumë për fëmijërinë ...

AZ: Po, shkruaj, por nuk jam i vetmi që them se poezia nuk mund të ekzistojë pa fëmijërinë. Fëmijëria ëhstë poezia e jetës. Kushdo e ka këtë dhunti si fëmijë; disa e bjerrin, por disa të tjerë e ruajnë.

SG: Ka njerëz që besojnë se temat qendrore të poezisë janë dashuria dhe vdekja. Poezia juaj përmban shumë dashuri, por akoma më shumë vdekje...

AZ: S’e kam numëruar ndonjëherë. Kam shkruar shumë elegji për njerëz që s’janë më. Është qasja ime individuale ndaj vdekjes. Sigurisht, askush nga ata që shkruajnë elegji nuk e harron se një ditë, edhe ai s’do të rrojë më. Thelbësisht, elegjia është njëfarë gjesti kundër vdekjes, që i mundëson njeriut për të cilin ne po shkruajmë të ringjallet për një çast. Elegjia është një formë ngushëllimi apo ringjalljeje, ndaj dhe është si njëfarë dueli ndaj vdekjes: ‘Ma kthe këtë person, qoftë dhe për një grimëkohë!’ Edhe pse flitet për vdekjen, është kundër saj më së shumti. Por, natyrisht, ka disa poezi ku unë hamendësoj se si mund të jetë vdekja ime, por nuk mendoj se kam shumë poezi të tilla.

SG: Ju keni shkruajtur edhe “Të vdekur, ju jeni mjeshtrat e mi”...

AZ: Pjesërisht, kjo rrrjedh nga formulimi i qartë se, kur shkojmë në një muze apo në ndonjë koncert, ndeshemi me shfaqjen apo paraqitjen e të vdekurve: kompozitorë apo piktorë të mëdhenj që mund të kenë vdekur prej shekujsh. I vdekuri luan një rol në jetët tona, jo se feston apo i thur himn vdekjes, por përkundrazi, na jep ne jetë. Pasi dëgjojnë Bahun, njerëzit duket se fitojnë fuqi he forcë. A nuk është e pabesueshme që dikush që ka vdekur shekuj më parë mund t’u japë njerëzve ende fuqi?!

Vitet e udhëtarit

SG: Në Dëa Miasta (‘Dy qytete’), keni shkruar se njerëzit ndahen në njerëzit me shtëpi, të pastrehët dhe emigrantët. Ju e shihni pikturën si artin e njerëzve me shtëpi, muzikën si art të të pastrehëve dhe poezinë si art të emigrantëve. Njeheni ju si emigrant?

AZ: Jo më. Do të thosha se jam më pak i pastrehë këto kohë sepse Krakóë ëhstë qyteti im tani. Në fakt, njerëzit që kanë shtëpi janë ata që asnjëherë nuk largohen nga vendlindja dhe e njohin qytetin apo qytezën aq mirë, deri në mërzë. Për mua, Krakóë është qytet i ri; erdha këtu për studime, kur isha 18 vjeçdhe u dashurova me të. Kam gjithashtu edhe shumë miq që kanë lindur këtu dhe thonë, ‘A e mban mend atë dyqanin e vogël që ka qenë këtu dikur?’ ... po unë nuk e di. Është një periudhë e Krakóë-it rreth të cilës nuk di asgjësend. Isha thuasje i rritur kur erdha këtu dhe nuk bëj pjesë në atë sekt krakovas që dinë gjithçka.

SG: Por më vonë, ju u larguat nga Krakóë për një kohë të gjatë...

AZ: Po, por kjo si pasojë e komunizmit dhe dashurisë. Nuk ika nga Krakóë sepse më erdhi në majë të hundës ky qytet. Ekziston koncepti i ‘viteve të udhëtarit’, dhe shumë artistë e kanë kaluar një periudhë të tillë. Artistët edh emë parë kanë udhëtuar nëpër Europë gjatë Mesjetës – në Itali, Romë, Firence. Këta kanë qenë vitet e mia si udhëtar, që kanë qenë menjëmend të gjatë, por që i përshtaten këtij modeli klasik.

SG: Mund të themi atëherë se jeta juaj filloi me udhëtimin.

AZ: Kam bërë udhëtime edhe kur kam qenë fëmijë, ndaj nuk kam çfarë të them në lidhje me këtë.

SG: tema e zhvendosjes ka luajtur gjithashtu një rol shumë jetik në poezinë tuaj.

AZ: Po, por jo në mënyrën e duhur. Kjo temë u përjetësua kur i kisha kaluar tashmë të tridhjetat. E kam vënë re këtë edhe në brezin e prindërve dhe tezeve, për arsye se nuk kisha përjetuar dhimbjet e tyre kur humbën Lvovin. E kam ditur që kisha humbur diçka, por për shumë kohë nuk e dija se çfarë. Teze Anja, të cilën e përmend në Lekka Przesada, ka qenë më e palumtura ndër të tërë, dhe ka qenë edhe më jo aktivja profesionalisht. Im atë ishte profesionalisht aktiv, por kur doli në pension, iu kthyen edhe njëherë këto ndjesi të pikëllueshme. Nuk u ndodhte vetëm prindërve të mi; askush syresh nuk donte të shkonte në Lvov. Ata zgjodhën të mos e ndotnin imazhin e kujtimeve të tyre të para-luftës. Dhe kurrë nuk u kthyen atje. Nga bisedat me miq, vërej se kjo ishte kthyer në normë. Ai brez thjesht nuk donte të kthehej më atje.

SG: Ndoshta sepse, me gjasë, ai ishte shndërruar në tjetër qytet?

AZ: Sepse do të kishte hapur plagë të vjetra. Nuk kanë dahsur të përjetonin edhe një herë atë dhimbje. Ata i kishin rindërtuar jetët e tyre tjerakund, në një farë mënyre, por, deri në më të mbramen, e ndjenin se kishin humbuar mëmëdheun e tyre. Gliëice ka qenë një qytet shumë provincial...

SG: Pra, ju e keni përshkruar Gliëice si një ‘qytet pa përshkrim’, ‘një qytet të shëmtuar’, ‘një qytet memec’. A ka pasur ndonjë gjë të mirë në Gliëice?

AZ: Është pak e tepruar kjo. Unë ndonjëherë shkoj aty, gjë për

të cilën edhe miqtë më afrohen disi. Kam pasur dy perspektiva, si me thënë. Pikëpamja ime: më pëlqente Gliëice, por për një kohë të gjatë ka qenë qyteti i vetëm që njihja në botë. Por kisha gjithashtu edhe perspektivën e prindërve të mi, që ishte më zi se sa një qytet: ‘Shiko, Lvovi është qytet prej vërteti! Gliëice është shumë koti...’

SG: A shkoni në Lvov?

AZ: Po, një herë në dy apo tre vjet.

SG: pra, mitologjia leopolite është ende gjallë, ndërsa ajo e Gliëice-s jo më?

AZ: Po dhe jo. Njëherë, iu ktheva poezive të mia he pjesa më e madhe e tyre ishte për Gliëice-n se sa për Lvovin. Por Gliëice ka qenë fëmijëria ime e vërtetë. Zbulimet e mia të para dhe përvojat qendrore kanë ndodhur aty. Lvovi u rishfaq më vonë, si një atdhe i vdekur.

SG: Pas më shumë se dy dhjetëvjeçarësh, ktheheni në Krakóë në vitin 2003. Sa shumë kishte ndryshuar?

AZ: Pashë më shumë vazhdimësi se sa ndryshim. E mbaja mend Krakóë-in nga vitet e mia studentore, muajt e parë aty kur qeshë 18 vjeç, por ishte si të thuash, njëfarë fëmijërie. Çfarëdo rizbulimi është një formë fëmijërie. Atëherë bëja shëtitje shumë të gjata, zbuloja lagje të panumërta dhe më lumturonte kjo gjë. Miqtë krakovas më thoshin: ‘Sa gri ka qenë ky zytet gjatë komunizmit’, por unë e kisha gjetur tashmë anën e mrekullueshme dhe e ndjeja potenciali e Krakóë-it. Jam mjaft i ndjeshëm nga prania e historisë. Më pëlqejnë qytetet ku mund të eceësh rrugëve dhe të ndjesh se në atë vend kanë ndodhur shumë gjëra, ndonjëherë edhe gjëra të tmerrshme, por që gjithsesi, ekziston ajo përmasë historike. Por në Krakóë as nuk u ktheva drejt e përfundimisht. E kisha të mundur të kthehesha në Poloni që nga zgjedhjet e vitit 1989, kështu që nuk më dukej si një kthim madhështor në shtëpi. Ishte i ndarë në dy faza. Sapo ra komunizmi, kisha dëshirë të kthehesha.

Poezitë janë një zhytje në të panjohurën

SG: Ju shkruani poezi dhe ese. A ka ndonjë temë për të cilën është më e lehtë të shkruash një ese se sa një poezi?

AZ: Asgjë nuk është ‘e lehtë’. Ndonjëherë pyes edhe vetë veten se ku qëndron ndryshimi, por mendoj se të shkruash poezi është më shumë se sa një sasi e panjohur. Este shkruhen për tema të cilat ke dijeni. Poezitë shkruhen për gjëra që nuk i dimë; një zhytje në të panjohurën. Por eseja të lejon të ndash një erudicion më të madh.

SG: Poezitë janë më emocionale, ndërsa esetë më racionale?

AZ: Në dofarë mënyrash, po, por nuk do të thotë që poezia nuk kërkon mendim. Poezia ëhstë më e rëndësishme për mua dhe, po të isha i detyruar me zgjedhë, sigurisht që do të zgjidhja poezinë. Shpoesh shkruaj ese kur nuk jam në gjendje të shkruaj poezi, por gjithashtu, më pëlqen të shkruaj ese, ndaj mund të them se nuk vuaj kur i shkruaj.

SG: Keni orar të caktuar për të shkruarit?

AZ: Në përgjithësi, orët e mia të shkrimit janë në pjesën e parë të dtës; zor se shkruaj në mbrëmje. orët afër mesditës, zeniti i ditës, janë mirë për të punuar.

SG: A shkruani çdo ditë?

AZ: Jo. tani për shembull, nuk po shkruaj gjë. Por shumë më përpara kemi pasur pushime në verë, kur bota dhe pemët ishin në bash të harlisjes; atëherë merrnim pushim nga puna, si pushimet verore të fëmijëve. Mua më pëlqen shumë të punoj; nuk është aspak e mërzitshme. ka pasur vera kur ia kam pasë dalë të shkruaj dofarë gjërash, por zakonisht nuk ia kam dalë.

SG: Shumë interesante kjo, meqenëse vera shfaqet shpesh në poezinë tuaj.

AZ: Po, sepse unë e adhuroj verën, e cila jo se më motivon të punoj, tamam-tamam, por ama i them vetes se jeta nuk është vetëm punë. për mua, vera është koha për të shijuar botën dhe unë dua ta shoh atë sa më shumë të jetë e mundur.

SG: Ju shkruani gjithashtu shumë edhe për zogjtë: mëllenjat, dallëndyshet...

AZ: ...dhe skifterët. Nuk jam ndofarë eksperti, por i dua zogjtë. Për shembull, sapo ka dalë një libër i vogël në format A5 nga Hans Magnus Enzensberger, përkthyer nga Krynicki. Nuk ma kishte zënë veshi, por pashë një poezi për skifterët, dhe edhe Bergerit i pëlqejnë skifterët. Mendoj se mund të gjejmë edhe poetë të tjerë që kanë një dobësi për zogjtë, por, nga ana tjetër, ata i duan edhe macet që i vrasin zogjtë.

SG: Po ju, ju pëlqejnë macet?

AZ: I adhuroj!

Gdyby Rosja (‘Ah sikur Rusia’) – Kultura ruse & Brodski

SG: Të ndërrojmë temë, në një nga poezitë tuaja, uni lirik thotë, ‘Për të parën herë qava pas vdekjes së Stalinit’. A e mbani mend vdekjen e Stalinit?

AZ: Vetëm shumë pak, zbehtë, dhe mbaj mend gjithashtu se kam qenë paksa i indoktrinuar. në atë kohë isha shtatë vjeç, në klasë të parë në shkollë, dhe më duket se kam qarë; nuk e kuptoja se aktualisht ishte një lajm për t’u hedhur përprjetë nga gëzimi. mabj mend se prindërit e mi ishin shumë të lumtur. Është jashtëzakonisht e lehtë t’i indoktrinosh fëmijët. tek e fundit, Stalini gjithmonë qeshte, ka qenë i dashur me fëmijët, mbante lule në duar. Por mua kjo nuk më zgjati shumë.

SG: Në shkollë, a ju thanë se kjo ishte humbje e madhe?

AZ: Sigurisht. U mbajt një ansamble dhe u kënduan këngë komuniste... Ishte shkollë komuniste, por jo e keqe; mendoj se mësuesit tanë vetëm sa shtireshin, dhe nuk e donin atë përbindësh vërtet me zemër.

SG: Ju shkruajtët poezinë ‘Gdyby Rosja’ (Ah sikur Rusia). Çfarë mendoni për Rusinë e sotme?

AZ: Ajo poezi është akoma e rëndësishme për mua. Të dyja Rusitë janë jashtëzakonisht interesante, sipas meje: Rusia e Ahmatovës dhe... ka qenë pothuajse ashtu në shekullin e 19-të: Rusia e Pushkinit, si dhe Rusia e kyeprokurorit Pobjedonoscev. Nuk mendoj se ekziston vend tjetër që të ketë një personalitet kaq të ndarë, me një kulturë, letërsi dhe muzikë të tillë të mrekullueshme,

por, nga ana tjetër, edhe enjë shtet policor.

SG: Keni qenë mik me Josif Brodskin. A mund të na tregoni diçka rreth tij?

AZ: Brodskin e doja shumë. E admiroja. Gjithmonë i kam shijuar bisedat me të dhe e di që edhe ai më pëlqente po aq. Ishte miqësi. Ka qenë një nga gjërat më të bukura q ëmë ka ndodhur në jetë.

SG: Si ishte Brodski si njeri?

AZ: Edhe ai kishte dy anë, por në një mënyrë të ndryshme nga Rusia. Nga njëra anë, kishte fituar famë për një biçim arrogance; ka qenë tmerrësisht shumë inteligjent dheshumë i vetëdijshtëm për këtë. Kur takonte ndonjë njeri, ai në sekondë do e vendoste nëse i pëlqente apo jo. Më duket se ai e maste zgjuarsinë e dikujt dhe donte të kuptonte nëse lexonte apo jo poezi. Poezia ka qenë pika absolute qendrore për të. Nëse e shihte se ky person lexonte poezi, atëherë ai mund të bënte pjesë ‘në klubin e tij’ dhe çdo gjë ishte në rregull, por mund t’ua plaste shpirtin njerëzve që i konsideronte si filistinë. Kur vinte puna te artet, përfshi sidomos poezinë, ai ka qenë një shovinist absolut. Artet kanë qenë qendra e jetës së tij.

Madje kam dëgjuar se ka qenë aq arrogant, sa, në shoqëri të amerikanëve, ai madje dhe i korrektonte ata. Dhe e kishte aq të madhe forcën imponuese, sa ata as nuk e merrnin dot guximin t’i thoshin: ‘Josif, në e dimë më mirë’. Ai fliste një anglishte të shkëlqyer, por hera-herës përdorte edhe shprehje të dala nga përdorimi. Çdo gjuhë ka shprehje që kanë qenë përdorur në vitet ’20, por disa prej yre tashme mund të gjenden vetëm në fjalorë. Brodski pra, i lexonte fjalorët dhe ndonjëherë edhe merrte këto shpehje prej tyre. Por si të të pranonte një herë, ai ishte i mrekullueshëm, i ndjeshëm, një mik i kujdesshëm, që do të të pyeste si je e si s’je apo mos je sëmurë.

SG: A mbani mend ndonjë situatë gazmore me të?

AZ: Ja të kujtohem... Më ërdhi në mend një situatë jashtëzakonisht jo-qesharake me të, kur të dy ndjenjëm një natë në shtëpinë e një mikut tonë në Cambridge, Amerikë. Ai kishte dhomën e vet, unë timen. Ka pasur probleme serioze me zemrën atë natë dhe në mëngjes po i flisja – ai akoma shtrirë në krevat. Por aty pashë frikën. Ai e dinte një një ditë zemra do ia sillte vdekjen. Nuk e kisha parë kurrë më parë ashtu. Pashë një burrë të frikësuar; një burrë me një bombë me sahat në zemrën e tij. Nuk arritën ta kuronin asnjëherë plotësisht. Isha i mahnitur tek shihja një ankth të tillë ekzistencial te ai, sepse ai ishte një njeri i mrekullueshëm në shoqëri, dhe vdiste të bente shaka që të meknin nga të qeshurat.

SG: Brodski e donte Amerikën. Po ju?

AZ: Brodski vendosi të mos kthehej kurrë më në Rusi. Ai fliste një anglishte të shkëlqyer dhe zhvilloi një interes shumë aktiv për

këtë gjuhë. Për mua, Amerika ka qenë një vend stinor. Unë jetoja në Francë dhe jepja leksione përgjatë një semestri; nuk doja të rrija në Amerikë sepse jam shumë pro-European dhe i dua shumë qytetet e vjetra. Unë i dua amerikanët që njoh, po nuk më ka shkuar kurrë ndërmend të shpërngulem atje. Brodski ndjehej si në shtëpi në Amerikë dhe ishte jashtëzkaonisht i suksesshëm aty, brenda një kohe shumë të shkurtër u bë pjesë e elitës. K qenë mik me Susan Sontag, madje mendoj se kanë pasur dhe një lidhje bashkë. Edhe unë u pranova në atë elitë në njëfarë mënyre, por ndryshimi kryesor ishte se, për mua, Amerika ishte vetëm një semestër dhe pastaj do të kthehesha pas një viti. Brodski kishte pashaportën, ai ishte zyrtarisht amerikan. Ai nuk shkoi kurrë në Rusi, edhe pse e ftuan.

SG: Poeti lituanez Tomas Venclova ka thënë se në Amerikë atë e merrte mlli për arkitekturën e Qytetit të Vjetër. A vlen kjo edhe për ju?

AZ: Po. Unë jepja leksione në Hjuston, Teksas, për shumë vite. Hjustoni ëhstë një qytet shumë i ri. Mua më pëlqejnë qytetet me qendër, si p.sh., Shëshi i Tregut në Krakóë. Në Amerikë nuk ka kështu gjërash. Capak qytete janë ndërtuar sipas metodës Magdeburg, por jo shumë syresh. Më pëlqen Nju jorku, me të vërtetë, që nuk ka qendër (edhe pse mund ta quash të tillë Central Park-un). Në lidhje me këtë, unë jam si Venclova – përherë kërkoj mesjetaren që mungon në Amerikë. Më së shumti më pëlqejnë bibliotekat: të stërmëdha dhe luksoze, ku të lejojnë ti tërheqësh vetë librat nga raftet.

SG: Jeni marrë ndonjëherë me përkthime?

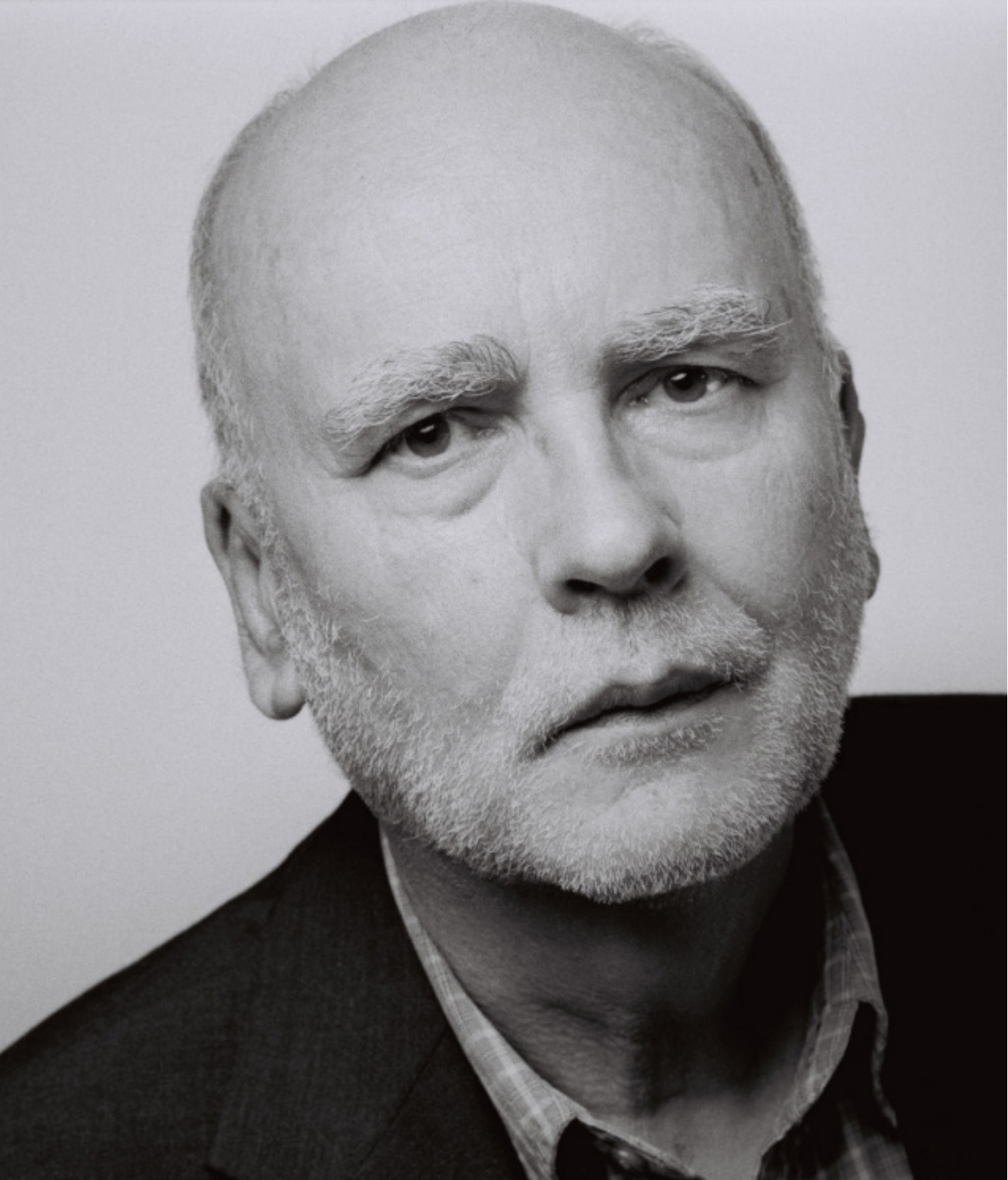
AZ: Nuk kam pikën e talentit. Nuk di si të hyj në marrëdhënie të afërt me tekstin e një poezie, që të jem në gjendje të përfshihem në procesin e shndërrimit. Më vjen keq që nuk e kam këtë pjesë. e kam provuar disa herë, por nuk di si bëhet.

SG: A i lexoni përkthimet e poezive tuaja?

AZ: Po, por jo sa duhet. Analizimi i përkthieve nuk është ndonjë pasion fort i madh i imi, në atë pikë sa nuk e shtrëngoj dot veten të jem aq i vëmendshëm, sa ndonjëherë këto përkthime arrijnë të botohen edhe me gabime të vogla. Shpjegimi im është se jam më shumë i interesuar në poezinë që më duhet të shkruaj ende, sepse poezitë që kam shkuar dhe që janë përkthyer tashmë, janë të vdekura për mua, në njëfarë mënyre. Kur i lexoj në mbrëmje poetike, ato kthehen sërish në jetë. Besoj se kjo ndodh rëndom mes poetëve – një dëshirë e parezistueshme për të hedhur në letër poezi të reja, si dëshmi se jemi ende gjallë dhe në formë të mirë.

Intervistë e bërë në Varshavë, korrik 2019, përkthyer në anglisht nga Mark Bence, qershor 2020.

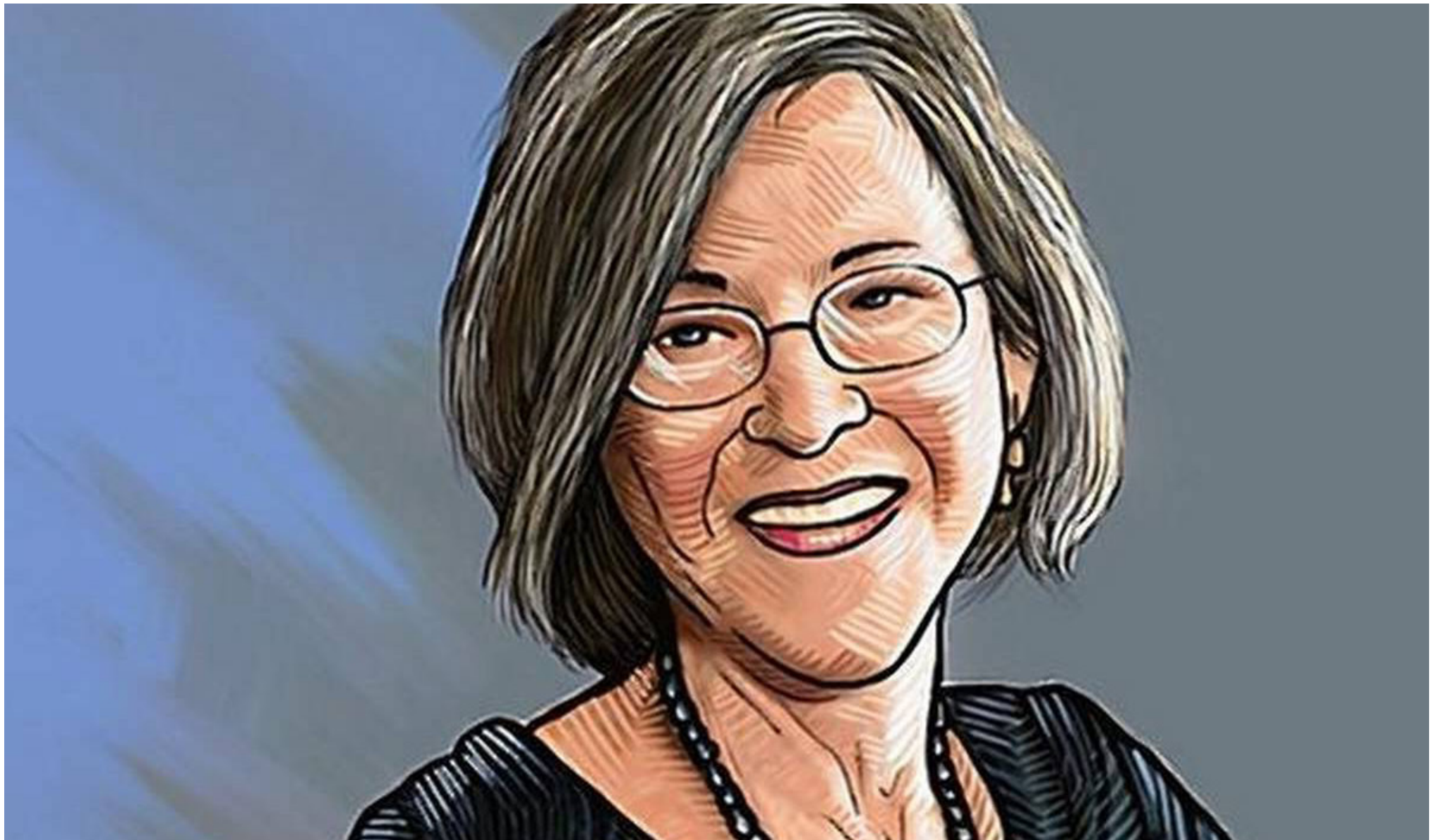
Përktheu: Elvana ZAIMI

LOUISE GLÜCK

Dy ese

Përktheu: Granit Zela

Kultura e shërimit

Kur flasim për fuqinë restauruese të artit, duhet bërë dallimi midis përvojës së lexuesit dhe përvojës së shkrimtarit. Për lexuesin, një vepër arti mund të bëjë një lloj mantre: duke i dhënë formë shkatërrimit, poezia e shpëton lexuesin nga një errësirë pa formë ose gravitet; është ishull në rënie të lirë; bëhet shoku i tij në hidhërim, shpëtimtari, një provë që prej vuajtjes mund të nxirret në njëfarë mënyre kuptim. Por marrëdhënia e poetit me krijimin e tij më duket tjetër.

Në jetojmë në një kulturë gati fashiste për sa i përket optimizmit me detyrim. Ideja se spektakli i kalvarit të vuajtjes shihet si diçka shumë e turpshme: shtysa për të shtypur, mohuar ose për të paraqitur vetëm një pjesë të sprovës së vuajtjes shfaqet në dy ekstreme - kulti i shëndetit të përsosur (si fizik ashtu edhe psikologjik) dhe, në ekstremin tjetër, gjë që mund të quhet pornografi e plagëve, përmbytja në dukje e pafund e kujtimeve dhe poezive dhe romaneve të rrënjësura në hamendësimin se ekspozimi i vuajtjeve duhet të krijojë art autentik dhe të fuqishëm. Por nëse vuajtja është kaq e vështirë, pse duhet të jetë e lehtë shprehja e saj?

Trauma dhe humbja nuk janë, në vetvete, art: ato janë si gjysma metaforash. Në fakt, lloji i veprës për të cilën e kam fjalën, sado e vërtetë të jetë përvoja vetjake, është e molepsur nga një lloj entuziazmi paraparak. Duket shumë e lehtë për të qenë në njërin nga ekstremet më dramatike; tepër e lehtë për të mohuar humbjen si vazhdimësi, si fakt të pandryshueshëm. Këto ekstreme propozojnë një rrëfim të ngadhënjimit

vetjak, një rrëfim të mbushur me shënjesat si “rritje” dhe “shërim” dhe “vetë-realizim” i cili kulmon në deklaratën e shprehur qartë ose gjithëpërfshirëse të shpirtit të së tërës, sikur humbja të ishte thjesht katalizator për vetë-përmirësim. Por ndërsa fuqia e humbjes vihet në dyshim ose mohohet, po ashtu edhe folësi ngjan të duket se është tërësisht i sajuar, jonjerëzor.

Përvoja ime me vuajtjet e rënda, qoftë në jetë apo në punë, më ka treguar se gjatë periudhave të tilla s’bëj thujse asgjë, por përpiqem të mbijetoj, me premisën se po mbijetova, së paku do të jem e pranishme nëse diçka ndryshon. S’kam asnjë ide për veten duke u përpjekur të ndikoj në këtë ndryshim. Po ashtu s’besoj se aftësia e veçantë e artistit për qëndresë është funksion i fuqisë restauruese të artit. Përvoja e artistit me veprën e vet ndërkëmben panikun me mirënjohjen. Ajo që është e përhershme, që mua më duket burimi i qëndresës (ose fuqisë) është aftësia për përfshirje të thellë, të orientuar. Një përfshirje e tillë bën një lloj largimi nga vetja; buron tek artisti nga një besim i thellë në rëndësinë e artit (megjithëse jo domosdoshmërisht tek arti i vet, por tek prania gjatë krijimit).

Në kohë të ndryshme, artisti përherë nxirret nga ajo jetë me anë të përqendrimit; ai jeton për njëfarë kohe në një gjendje pezullie e cila është është kërkim, pushim që përbën gjithashtu një tension të mprehtë. Besimi dhe investimi në art, në ëndrrën e nyjetimit, e projekton vazhdimisht në të ardhmen, në çastin hipotetik ku errësira gjithëpërfshirëse krijon kufijtë dhe

formën e saj. Me mallin për të kaluarën, zëvendësohet terrori me urinë; ideali i restaurimit zëvendësohet me idealin e zbulimit. Drejt secilit qëllim, artisti, ashtu si analisti, forcon refuzimin e vetë-mashtrimit, i cili është më shumë veprim pragmatik, sesa pozitë morale pasi e vetmja përparësi e mundshme e vuajtjes është se mund ta përballojë vështrimin në thellësi.

Shkrimtari i madh i krimeve Ross Macdonald thotë se ai, “si shumë shkrimtarë”, “nuk mund të merrej drejtpërdrejt me përvojat ose ndjenjat e tij”. Për Macdonald-in, një tregimtar “duhej të ndërhynte, si plumbi mbrojtës, midis tij dhe materialit radioaktiv”. Për poetin, koha mjafton, pasi paraqet një perspektivë të ndryshuar. Por ato vepra arti zanafilla e të cilëve mund të gjendet drejtpërdrejt në ngjarje të veçanta – pavarësisht se sa kohë pas faktit të ndodhur krijohet – e përfshin artistin në një marrëdhënie të veçantë me këto ngjarje. Poezia është një hakmarrje ndaj humbjes, e cila është detyruar të marrë një formë të re, një gjë që s’kishte ekzistuar në botë më parë. Vetë humbja bëhet, atëherë, edhe mbledhje edhe zbritje: pa të, nuk do të kishte ekzistuar kjo poezi, ky roman, kjo vepër në gur. Dhe mund të ndodhë të kesh një ndjenjë të çuditshme të tradhtisë ndaj të kaluarës ndërsa absolutja e humbjes bëhet e paqartë, xhelati bëhet mirëbërës. Dyfishimi i tillë i ndërlikuar i funksionit nuk më duket diçka e restauruar. Dhe mjeti i transformimit, në çdo rast, është koha, të cilën nuk mund ta detyrosh apo ta bësh të nxitoj.

Origjinaliteti amerikan

Ne jemi të famshëm si kombi i të dënuarve të arratisur, djemë të rinj, pakicave të persekutuar dhe kërkuesve të mundësive. Kjo famë është vendase dhe racore: miti i Amerikës së bardhë për veten. Padyshim që s'përshkruan amerikanët vendas dhe afro-amerikanët, megjithëse ata teorikisht janë të lirë të jenë pjesë e nocioneve mitike të Amerikës për fuqinë dhe vetë-krijimin, por kjo kërkon veprime të qëndrueshme tradhtie ose mosbesnikërie ndaj origjinës prej së cilës ata duket s'kishin dëshirë të përbashkët të arratiseshin. Shtypja, për këto grupe, nuk përkufizoi të kaluarën, ajo e zëvendësoi të kaluarën, e cila u shndërrua në një magnet për mallin e pushuar.

Miti shtjellon vetveten në imazhe dhe rrëfime të vetë-shpikjes, nxit, guxon dhe fiton vlerësimin për guximin dhe qëndrueshmërinë. Nëse anglezi e imagjinonte veten si trashëgimtar të një tradite të madhe, amerikanë e imagjinonte veten si babai themelues. Ky ndryshim reflektohet në retorikën politike: fuqia agresive amerikane (zakonisht e quajtur mbrojtje) dhe aftësia për të përfutur (ndonjëherë e quajtur vetë-përmirësim) krahasuar, le të themi, me gjuhën e thirrjeve publike që lidh Çerçillin me Henrin V, një gjuhë që sugjeron që në mënyrë që anglezi të ngadhënjej, ai duhet të shfaq vetëm virtytet e traditës së tij. Këto thirrje ishin veçanërisht të mrekullueshme në kohën e luftës, rastet kur klasat zakonisht të përjashtuara ftohen të bëhen pjesë e traditave të mbështetura në përjashtimin e tyre.

Ashtu si shumica e miteve, edhe ky ka një farë baze. Pati shtegtime të tilla. Dhe zhvendosjet e popullatave emigruese ishin në thelb, shpëtim nga burgosja, izolimi, rreziku, ose përjashtimi dhe do ta kshin të vështirë të forconin durimin stoik mbi këtë nismë. Virtytet themelore të kësaj bote të re vareshin nga mohimi, prerja e lidhjeve, shpikja dhe pohimi. Por domosdoshmëritë e vetë-krijimit s'mund të pritët që ta lidhin shoqërinë si një e tërë në mënyrë po aq të efektshme sa ruajtja e një tradite të përbashkët. Më e mira që mund të thuhet është se këto domosdoshmëri mund të përbëjnë një ambicie të përbashkët ose praktikë të zakonshme; por në të vërtetë janë e kundërta e një të tërë të unifikuar. Dallimi individual shprehet si dallim nga e kaluara, nga kufijtë e njohur më parë të së mundshmes ashtu si dhe nga bashkëkohësit. Megjithatë, ngadhënjimi i vetë-krijimit kërkon pohim, provë. Ata predikojnë, të paktën me imagjinatë, një shoqëri ose audiencë aq koherente sa të njoh dhe të mbështesë të renë. Kjo "e reja" krijon një lloj ngjitësi, duke ngjitur bashkë (përkohësisht) pararendësit e ndryshëm në një rrjet ose sistem: një fantazi ose projektion të vlerave të përbashkëta. Mënyra si ndodh kjo, dhe me çfarë kufizimesh, shpjegon cilësitë e veçanta të asaj që Amerikanët e quajnë origjinalitet, termi për të cilin kanë lëvdatat më të mëdha.

Vepra origjinale, në letërsinë tonë, duhet të duket se po hap shtigje, për të krijuar dinasti. Kjo do të thotë, duhet të jetë e aftë të përsëritet. Ajo që e quajmë origjinale duhet të shërbejë si një model, të krijoj një lidhje koherente me të ardhmen dhe, njëkohësisht, edhe pse më pak thelbësore, të pohoj koherencën e së kaluarës së tejkaluar. Ajo nuk e refuzon edhe aq shumë traditën, sesa e projektton atë në të ardhmen, me vetveten si paraardhës. Origjinaliteti, gjurma e vetvetes së shpikur, varet nga krijimi i efekteve të përsëritshme. Ndërkohë, shumë nga ajo që është thellësisht origjinale, dhe nuk ka gjasa, për një larmi arsyesh, të shkaktojnë një imitim të gjerë, anashkalohet, ose quhet një gjë më e vogël, unike - e vlefshme, pa dyshim, por një rrugë pa krye. Origjinali kërkohet me gjakim të zjarrtë, të gjitha parullat e shkëlqyera të lavdërimit janë gati ta mirëpresin. Por për ta mirëpritur brenda disa kufijve

të caktuar, me risinë zyrtare të gati çdo lloji, e cila vlerësohet më shumë se mendja e stërholluar.

Kjo s'do të thotë që dhuntitë e tjera nuk ngjallin admirim. Aftësia teknike e shkrimit vazhdon të duartroket, edhe pse kryesisht tek ata që kanë lindur diku tjetër. Një Seamus Heaney amerikan s'mendoj se do të pranohej dhe vlerësohej shumë shpejt dhe me zjarr. Po kështu Szymborska, arti i së cilës (në përkthim) duket një shembull i shkëlqyer i inteligjencës së paimitueshme. Diçka, qoftë dëshira e zjarrtë ataviste apo njohja e pashmangshme, i mban ata, dhe disa të tjerë, të sigurt këtu. Amerikanët nuk janë kaq mirë në këtë drejtim. Veçanërisht uniken, të paimitueshmen.

Ana e errët e vetë-krijimit është ndjesia themelore dhe e qëndrueshme e mashtrimit. Një terror i ndërsjelltë i mangësisë brenda vetes mund të shpjegojë gatishmërinë e audiencës amerikane për ta shpërfillur, për ta quajtur art të madh atë që ajo nuk e kupton. Ndërsa poetët amerikanë pozicionohen gjithnjë e më shumë kundër logjikës dhe vëzhgimit, audienca amerikane (shpesh një audiencë shkrimtarëve të tjerë) e pranon këtë me hidhërim.

Nën moton e guximshme "unë krijova veten" të mitit amerikan, sot e keqja thotë: "Jam një gënjeshtër". Dhe gënjeshtari dëshiron të shmanget, t'i shmanget gjykimit dhe censurës, për të mos u kapur. Arti letrar i kohës sonë pasqyron ankthin e shpikur të njeriut, po ashtu e pohon. Je mashtrues, kështu ngjan sikur thotë. Ti adje as nuk di të lexosh. Dhe për shkrimtarët, ky moskuptim kureshtar, duke qenë i parakohshëm, është i lidhur me pohimin, dhe në sipërfaqe ngjan nxitës, sikur "të kuptosh" do të thotë "të shterosh".

Liria e pafund dhe pa kufinj ka si kosto edhe një lloj paranoje: vetja që s'ndërtohet nga brenda, rritet si pemë, por më tepër sajohet ose improvizohet, lëviz para dhe prapa në të njëjtën kohë – ky un është kureshtar, i paqëndrueshëm, dhe i pasigurt. Kur imagjinata është e pamasë (si në rastin e gjeniut apo manisë), ndjenja bezdisëse e gënjeshtres ndoshta tretet. Kur nuk është, pika e dobët mbrohet fort. Pjesë e kësaj mbrojtjeje është bindja se të gjithë të tjerët janë njësoj jo-autentik. Ose, përndryshe, për të përcaktuar autencitetin, të vërtetën e një momenti historik, i pakontrollueshëm. Zëri individual, i pazëvendësueshëm njerëzor është dy herë në pozitë të pafavorshme. Ai nuk mundet, si shpikje apo truk fromal, të imitohet, të përjetësohet. Së dyti, për aq sa shpërfaq pamëshirshëm një vee,

një qenie njerëzore që s'është e ndërtuar apo e sajuar intelektualisht, reaguese ndaj një bote të rrezikshme si e njëjta ku banon, ajo në mënyrë të nënkuptuar qorton strategjitë dhe qëndrimet e paracaktuara të shpikjes.

Thelbësore tek miti i Amerikës për veten është imazhi i një bote më të mirë, një përkthim i vizionit teologjik në diçka pragmatike dhe tokësore. Kjo ide nuk është unike për demokracinë amerikane, dhe dështimi, ose së paku naiviteti i përsëritjeve të saj të shumta s'e ka bërë të detyrueshëm rishikimin e premisë themelore. Në periudhën tonë, këto përpjekje të ndryshme për një botë më të mirë bëjnë shumë premtime për individin, jeta e të cilit do të çlirohet nga shtypja. Ideja e pavarësisë individuale - mundësia që çdokush mund të bëhet i shquar, të arrij të ketë pasuri ose lavdi - kjo ëndërr e dallimit individual është bërë një atribut përcaktues i demokracisë. Ndonjëherë ngjan se ndërsa demokracia ka më shumë të meta, ky premtim i një uni të paparë, bëhet më pasionant, më i nevojshëm.

Por njeriu i bërë vetë, si çdo figurë pushteti, varet nga pranimi i gjerë, bashkëmoshatarët duhet të pranojnë arritjet e tij. Në një epokë në të cilën e ardhmja ngjan me një teori shpresëdhënëse më shumë sesa me një fakt të caktuar, në të tashmen kjo bëhet edhe më e vërtetë. Cilësitë që vazhdojmë të vlerësojmë, çasti dhe masa e përhapjes, duhet të shfaqen menjëherë. Hiperbola kritike e konfirmon këtë trysni, nuk e krijon. Kultura dhe epoka jonë kombinohen për të mbështetur arketipin amerikan: artisti duhet të duket si një renegat dhe në të njëjtën kohë të prodhojë, qoftë aksidentalisht apo duke projektuar, një produkt estetik, një shumësi gjestesh të perceptuara menjëherë si të reja dhe gjithashtu të afta për t'u përsëritur.

Kostoja e kësaj trysnie ka qenë e pamasë, për të shpërfillurit (tek të cilët ajo nxit një pavarësi të cënuar që lehtësisht kthehet në ngurtësi të përhershme) dhe për të admiruarit, si Lowell në të kaluarën e afërt, të aftë për të kuptuar zbulimet e tyre reale të dobësuar nga imitimet e menjëhershme dhe shpesh dredharake. Të dallos origjinalin nga kopja bëhet gjithnjë e më e vështirë.

Dalëngadalë, përmes këtij procesi, artisti i ri dhe i guximshëm del të ketë kufizime. Ashtu si bota e re nuk arrin të ruaj veten, dhe bota e njohur e rikonfiguron veten përmes një larmie ndryshimesh kulturore dhe historike. Asnjë nga këto s'ka ndonjë ndikim në fuqinë e mitit. Mendoj se e kundërta është e vërtetë. Ashtu si të gjitha mitet e të mundshmes, fantazia dëmshpërblyese se mund të krijohet një un i ri që mbijeton për shkak të dështimeve të saj, për artistët, ngaqë kjo fantazi i drejtohen imagjinatës, është shumë e qëndrueshme dhe e dobishme. Ajo ushqen shpresën, fakti se ka dështuar në të kaluarën i lë hapësirë vetes dhe gjeniales tek krijuesi.

Marrë nga përmbledhja me ese: Origjinaliteti amerikan: ese mbi poezinë, Farrar, Straus dhe Giroux, 2017.

Nga ceremonia e hapjes së Panairit të Librit Online Tirana 2020, në Muzeun Historik Kombëtar, e enjte, 12 nëntor 2020.